

University of Groningen

Tussen Moskou en Finsterwolde

Voerman, Gerrit; De Jonge, Eddy; van der Veen, Henk

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1993

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G. (editor), De Jonge, E. (editor), & van der Veen, H. (1993). Tussen Moskou en Finsterwolde: over de geschiedenis van het communisme in Oost-Groningen. Scheemda: Veenkoloniaal Museum, DNPP, Uitgeverij Meinders.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Tussen Moskou en Fensterwolde

Over de geschiedenis van
het communisme in Oost-Groningen

TUSSEN MOSKOU EN FINSTERWOLDE

Tussen Moskou en Finstervolde

Over de geschiedenis van
het communisme in Oost-Gronigen

Onder redactie van:

G. Voerman (eindred.)
E. de Jonge
H. van der Veen

© Uitgeverij Meinders-1993
Torenstraat 15, 9679 BN Scheemda

ISBN 90.72672.16.4

Deze uitgave is een co-productie van het Veenkoloniaal Museum in Veendam, het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen in Groningen en Uitgeverij Meinders in Scheemda.

Foto omslag: P. Buijer, Finsterwolde

Druk: Drukkerij Actief Scheemda, Postbus 21, 9679 ZG Scheemda

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever en auteurs.

Inleiding

‘Wie hemmen ons dr altied in troost dat wie in de Kolde Oorlog met de rugge tegen de muur aanstonden moar dat die muur aaltied de Sovjet-Unie was woar we op terugvallen konnen’. Aldus Roele Meinds, jarenlang gemeenteraadslid voor de CPN in Scheemda. In geografisch opzicht mocht Nederland dan ver van de Sovjet-Unie verwijderd zijn, politiek gezien voelden de communisten in Finsterwolde en omstreken zich in hun strijd tegen de sociale ongelijkheid nauw verwant met Moskou. Deze plaats was voor hen de hoofdstad van hun ideologische vaderland. De band met de Sovjet-Unie was niet alleen politiek, maar had voor vele communisten ook een emotionele lading. Evenals elders was ook de Oostgroninger communistische identiteit bepaald door de Russische Oktoberrevolutie en de opbouw van het socialisme onder Stalin. Aanvallen op de heilstaat werden als persoonlijke aanvallen beschouwd. Omgekeerd konden politieke repressie en isolement worden getrotseerd in het besef dat men niet alleen stond, maar de steun genoot van de Sovjet-kameraden.

In dit boek wordt een beeld gegeven van de CPN in Groningen vanaf het revolutiejaar 1917 tot de opheffing van de partij in 1991. Als een rode draad door deze geschiedenis loopt de relatie van de Groninger communisten tot de Sovjet-Unie. De hier bijeengebrachte beschouwingen bestrijken verschillende perioden en zijn op uiteenlopende bronnen gebaseerd. Piet Hoekman en Jannes Houkes gaan in het openingshoofdstuk, dat vooral is gebaseerd op krantenonderzoek, in op de opkomst van het communisme in Oost-Groningen. Zij brengen onder andere de anarchistische achtergronden van de eerste Groninger communisten aan het licht. Bij de ‘bekering’ van de anarchisten was de Russische Revolutie vaak doorslaggevend.

In het interbellum vormde de Sovjet-Unie een belangrijke culturele inspiratiebron voor communisten elders in de wereld. Ook de Groninger kameraden bleven bescheiden hun partij mee, zoals Frans de Smit laat zien in het tweede hoofdstuk over Proletkult, agitprop en ‘Blauwe Kielen’. In zijn beschouwing plaatst hij de ontwikkelingen in Groningen in een landelijk en internationaal kader. Duidelijk wordt dat de spontane culturele uitingen van de communisten gaandeweg ondergeschikt raakten aan partijpolitieke overwegingen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog droeg de Sovjet-Unie in belangrijke mate bij tot de nederlaag van nazi-Duitsland. Ook in Nederland stelden communisten zich te weer tegen de bezetters. Geert van der Molen beschrijft in het derde hoofdstuk het communistische verzet in Groningen. Het is de enige autobiografische bijdrage in deze bundel.

De CPN kwam door haar prominente rol in het verzet en haar verbondenheid met de zegevierende Sovjet-Unie na de bevrijding electoraal sterk voor de dag.

De opkomende Koude Oorlog maakte echter spoedig een einde aan deze communistische hoogtijperiode. De band met Moskou verkeerde nu in haar nadeel. Landelijk geraakte de CPN in een geïsoleerde positie. In Oost-Groningen was dit aanmerkelijk minder het geval, maar de Koude Oorlog veranderde wel de onderlinge verhoudingen in de gemeentepolitiek, zo wordt door Hoekman en Houkes in het vierde hoofdstuk aan de hand van gemeenteraadsnotulen aangetoond.

De twaalf jaar die zijn gelegen tussen Boedapest en Praag vormen de kern van het vijfde hoofdstuk, van Harm van der Veen. Aan het begin van de jaren zestig maakte de CPN zich los van Moskou, zonder dat overigens de communistische achterban het geloof in het 'socialistische moederland' opgaf. Voor zijn sfeertekening van de CPN ten tijde van de Koude Oorlog en de daarop volgende periode van ontspanning ging Van der Veen te rade bij de *De Noord-Ooster* en de *Winschoter Courant*. Daarnaast putte hij uit interviews met enkele communisten.

In het slothoofdstuk tracht Gerrit Voerman met behulp van het archief van het CPN-distriet Groningen de overgang van de CPN van 'proletarisch' naar 'ecologisch' links - in kleuren: van rood naar groen - te reconstrueren. Na de grote strokartonstakingen aan het einde van de jaren zestig kreeg de partij de wind in de zeilen. Kiezers en leden stroomden toe. Even had het er de schijn van dat het communisme in Groningen met deze opbloei een tweede jeugd doormaakte, maar uiteindelijk bleek het zijn zwanezang te zijn. De banden met de Sovjet-Unie werden doorgesneden en in 1991 hief de partij zich op. Niet alle communisten traden tot Groen Links toe. Een aantal van hen richtte de Nieuwe Communistische Partij in Nederland (NCPN) op. De nieuwe partij kon zich niet meer zoals de CPN in de tijd van Meinds laten terugvallen op Moskou. Kort na de val van de Berlijnse Muur ging de Sovjet-Unie ten onder.

Dagbladen, interviews, internationale literatuur, gemeenteraadsnotulen, partijarchivalia, het eigen geheugen - een keur aan bronnen die alle op eigen wijze een indruk geven van het Groninger communisme. Ongetwijfeld zijn er als gevolg van de keuze van de bronnen en de afbakening van de verschillende tijdvakken facetten ervan onderbelicht gebleven. Het was echter ook niet de bedoeling om een uitputtende geschiedenis te schrijven. Wel wordt in dit mozaïek de rode draad van de geschiedenis van de CPN in Groningen zichtbaar - het verzet tegen maatschappelijke ongelijkheid in deze streek, mede geïnspireerd door het geloof in de socialistische Sovjet-Unie. In dit opzicht verkeerden de Groninger communisten tussen Moskou en Finsterwolde.

Tussen Moskou en Finsterwolde sluit aan bij de tentoonstelling die onder dezelfde naam van 27 november 1993 tot 13 maart 1994 te zien was in het Veenkoloniaal Museum in Veendam. Gedurende de voorbereiding van zowel boek als expositie is nauw samengewerkt tussen het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen en het Veenkoloniaal Museum. Daarnaast is assistentie verleend door de Geschiedeniswinkel van de Rijksuniversiteit Groningen en de Harmina Wiersmastichting.

Ter voorbereiding van dit project zijn interviews gehouden met enkele oud-CPN-

ers. Gesproken is met C. Drost, H. Heres, M. Kerbof-Delger, H. Kuiper, R. Meinds, J.G. Schoenmaker, A. Schwertmann en K. Stek. De interviews werden afgenomen door leden van de werkgroep 'Vraaggesprekken' van het Veenkoloniaal Museum (B. Dijkstra, G. van der Veen en O. Wayer) en door enige vierdejaarsstudenten geschiedenis en staatsinrichting van de Noordelijke Hogeschool (J. Abbas, C. Berghoef, R. Smoorenburg en P. Tuk). Hoewel deze interviews in de eerste plaats waren bedoeld als achtergrondinformatie voor de expositie, is er ook van gebruik gemaakt bij de samenstelling van dit boek.

G. Voerman

Groningen, september 1993

‘Het communisme komt’¹

De opkomst van de CPN in Oost-Groningen

▼ Piet Hoekman en Jannes Houkes

Inleiding

In de tweede helft van de jaren tachtig van de negentiende eeuw deed het socialisme in de provincie Groningen zijn intrede. Het sloeg vooral aan in de stad Groningen en in de oostelijke streken van de provincie: het Oldambt en de Veenkoloniën. De historisch gegroeide maatschappelijke tegenstellingen, de afkeer van de kerk en het van oudsher bestaande radicale streven naar democratische hervormingen in Oost-Groningen maakten de bevolking in een periode van economische crisis aan het einde van de negentiende eeuw ontvankelijk voor de socialistische denkbeelden.

In het Oldambt vormde de akkerbouw de hoofdbron van het bestaan. Deze bezorgde de boeren na 1860 grote rijkdom door de stijgende graanprijzen en de vergrote afzet in het geïndustrialiseerde Engeland. De boerderijen in het Oldambt behoorden tot de grootste van Nederland.² Deze op de markt gerichte bedrijven met moderne landbouwtechnieken werden door de boeren op kapitalistische leest geschoeid. De patriarchale verhouding tussen boeren en arbeiders verdween en de landarbeid werd in het Oldambt vooral seizoenarbeid. De landarbeiders verloren hun vaste baan en inkomen en werden ‘losse’ seizoenarbeiders. De ‘losse’ arbeider, afkomstig uit het Oldambt en deels uit de Veenkoloniën, was slechts een deel van het jaar landarbeider in de eigen streek. Daarnaast was hij polderwerker, kanaalgraver, hooier en maaier of veenarbeider. Wanneer er vanaf november werkloosheid heerste was een groot deel van hen aangewezen op de werkverschaffing, die bestond uit het vernederende ‘keienkloppen’. In de wintermaanden kregen bovendien talloze gezinnen van de gemeente ondersteuning. Vrijwel nergens in Nederland was de maatschappelijke tegenstelling tussen boeren en arbeiders zo groot als in dit gebied. De rijke boeren hadden zich geëmancipeerd tot een zelfbewuste ‘stand’ van zogeheten ‘hereboeren’ met een vooruit-

strevende, intellectueel gevormde mentaliteit. Al in de jaren dertig en veertig van de negentiende eeuw stonden de Oldambtster boeren als politiek radicaal bekend.³ Een groot deel van hen hing een liberale vooruitgangsideologie aan en stond open voor nieuwe, moderne opvattingen op het terrein van wetenschap en techniek. De kerk verdween hierbij steeds meer naar de achtergrond. Een klein deel was vrijdenker, bewonderde Multatuli en was lid van de vrijdenkersvereniging 'De Dageraad', waarin soms over het socialisme werd gediscussieerd.⁴ Ook op vele arbeiders in Oost-Groningen had de kerk weinig greep. De onkerkelijkheid was groot, maar dat gold niet voor elke plaats. Daar waar het geloof een ondergeschikte rol speelde, was de ontvangst van socialistische denkbeelden aanzienlijk beter dan in die plaatsen waar de invloed van de kerk was gebleven.

De Veenkoloniën werden in de tweede helft van de negentiende eeuw gekenmerkt door een opkomende omvangrijke landbouwverwerkende industrie. De nieuwe aardappelmeel- en strokartonfabrieken gingen de bestaande kleine ambachtelijke en industriële bedrijven in het gebied overschaduwden. In korte tijd werden de Veenkoloniën een belangrijk industriegebied. Bij deze industrialisatie speelden de boeren een grote rol. In tegenstelling tot de strokartonfabrieken werkte de aardappelmeelindustrie grotendeels met seizoenarbeiders, hetgeen uiteraard ook gold voor het binnenhalen van de aardappeloogst in september. Zowel in het Oldambt als in de Veenkoloniën werd zo een landarbeiders- en industrieproletariaat gevormd.⁵ Klassentegenstellingen werden door deze ontwikkeling versterkt.

Vanaf 1878 raakte de landbouw in een crisis. De boeren probeerden de tegenvallende inkomsten op de arbeiders af te wentelen. De groeiende malaise had overigens lange tijd nauwelijks tot enige vorm van loonactie of stakingen geleid. Wel kende het gebied van oudsher 'spontaan' oproer, zoals in 1842 toen werklozen het veen in brand staken te Nieuwe-Pekela. Deels vanwege de patriarchale verhoudingen ontbrak vóór de jaren negentig van de negentiende eeuw een stakings-traditie in het boerenbedrijf. Die was er wel in het polderwerk en de vervening.⁶ De Oostgroninger 'losse' landarbeiders namen zodoende bijna jaarlijks aan stakingen deel in bijvoorbeeld de veenderijen bij Stadskanaal en de Fries-Drentse venen. Polderwerkers en veenarbeiders waren niet duurzaam georganiseerd, maar gebruikten de 'spontane' staking als middel om hogere lonen af te dwingen.⁷

Opkomst socialisme

In 1881 werden voor het eerst socialistische denkbeelden op openbare vergaderingen in de provincie Groningen verkondigd. Belangrijkste pleitbezorger van het opkomend socialisme was de gewezen predikant F. Domela Nieuwenhuis. Hij was de leider van de in dat jaar opgerichte Sociaal-Democratische Bond (SDB). Hij zou nog vaak terugkomen om de bevolking voor zijn denkbeelden te winnen. Hij richtte zich daarbij op tactisch advies van de radicale hereboer en vriend van Multatuli, D.R. Mansholt uit Meeden, eerst op de boeren, die hun positie aangetast zagen vanwege de landbouwcrisis.⁸ Zijn toespraak in november 1884 in Winschoten trok veel publiek. Domela bepleitte het algemeen kiesrecht, maar hield ook een pleidooi voor progressieve inkomstenbelasting. Dit sloot aan bij een aloude

eis van de Groninger boeren voor verandering van het belastingstelsel. Het leidde in 1886 tot de oprichting van een breed comité van boeren en middenstanders en, op papier, van arbeiders voor de invoering van een rijksinkomstenbelasting. Een van de initiatiefnemers was B. L. Tijdens, hereboer uit Nieuw-Beerta en in die jaren aanhanger van Domela Nieuwenhuis.⁹

D. R. Mansholt uit Meeden.

In deze beginperiode werd in de socialistische propaganda aansluiting gezocht bij de al langer bestaande hervormingsgezinde denkbeelden van de radicaal-liberale bovenlaag in het gebied. Overigens kwam niet deze traditionele eis van inkomstenbelasting, maar het streven naar algemeen kiesrecht vrij snel als politieke eis op de voorgrond. Dit streven werd vanaf 1886 belichaamd in het Provinciaal Groninger Comité voor Algemeen Stemrecht, ook wel Volkspartij genoemd.¹⁰ Deze partij omvatte de brede kiesrechtbeweging van werkliedenverenigingen, algemeen kiesrechtverenigingen en de SDB. Maar afdelingen van de Bond waren in Groningen nog nauwelijks gesticht. Van een zelfstandige organisatorische basis van de SDB was amper sprake, wel waren het juist de individuele socialistische actieven in de Volkspartij. De socialistische zochten dus aansluiting bij bestaande organisaties, die streefden naar algemeen kiesrecht of die vooral arbeiders en werklieden verenigden. De Volkspartij deed mee aan de Tweede-Kamerverkiezingen van 1888, toen nog het censuskiesrecht van kracht was. Het kiesrecht gold alleen voor de rijken. Mansholt was kandidaat voor de Volkspartij in Groningen en verloor de verkiezingen slechts op het nippertje.

Het jaar 1888 vormde het begin van magere jaren met slechte oogsten en strenge winters. Stakende veenarbeiders in Stadskanaal werden soms geconfronteerd met militair ingrijpen. Het was de periode waarin vooral de werkloze arbeiders in Oost-Groningen zich gingen roeren door bijvoorbeeld het gijzelen van het armbestuur in Finsterwolde en het betogen voor geld in Sappemeer. Het werklozenprotest was in die tijd een terugkerend fenomeen.

De SDB haakte op dit protest in. Voor het eerst werd de oproerigheid van de ar-

beiders door plaatselijke autoriteiten in verband gebracht met socialistische agitatie van onder meer Domela Nieuwenhuis en plaatselijke voormannen. Het oplopende protest werd in het licht gezien van het nastreven van een socialistisch toekomstideaal. Daarom werden in verscheidene gemeenten van Oost-Groningen marchaussee gestationeerd, een maatregel die door de tijd heen herhaaldelijk werd genomen. Was de socialistische propaganda van de SDB voorheen vooral gericht geweest op radicale boeren en de kleine burgerij, daarin kwam nu verandering. De partij richtte zich voortaan uitsluitend op de arbeiders, waardoor de afstand van de socialisten tot de boeren en de burgerij werd vergroot. Maar het was niet eenvoudig voor de arbeiders om zich in een SDB-afdeling te organiseren. Dikwijls dreigden werkgevers met ontslag. Daarom werden vaak werkliedenverenigingen opgericht. Door de oriëntatie van de SDB op de werkliedenverenigingen - die in Oost-Groningen naast ambachtlieden vooral landarbeiders omvatten - en op de plaatselijke vakverenigingen of algemeen kiesrechtverenigingen, werd een ingang gevonden om de arbeiders kennis te laten maken met socialistische denkbeelden. Zo belegde de kiesrechtvereniging uit Finsterwolde in mei 1891 een 'massa-meting' in de open lucht waar tussen de 2500 en 3000 mensen luisterden naar socialistische sprekers. De SDB breidde zich organisatorisch nog niet uit, maar kon de mensen wel mobiliseren.¹¹ Later, na 1891, zou met wisselend succes worden gepoogd de werkliedenorganisaties en de algemeen kiesrechtverenigingen in SDB-afdelingen om te vormen.

Radicalisering en verzelfstandiging

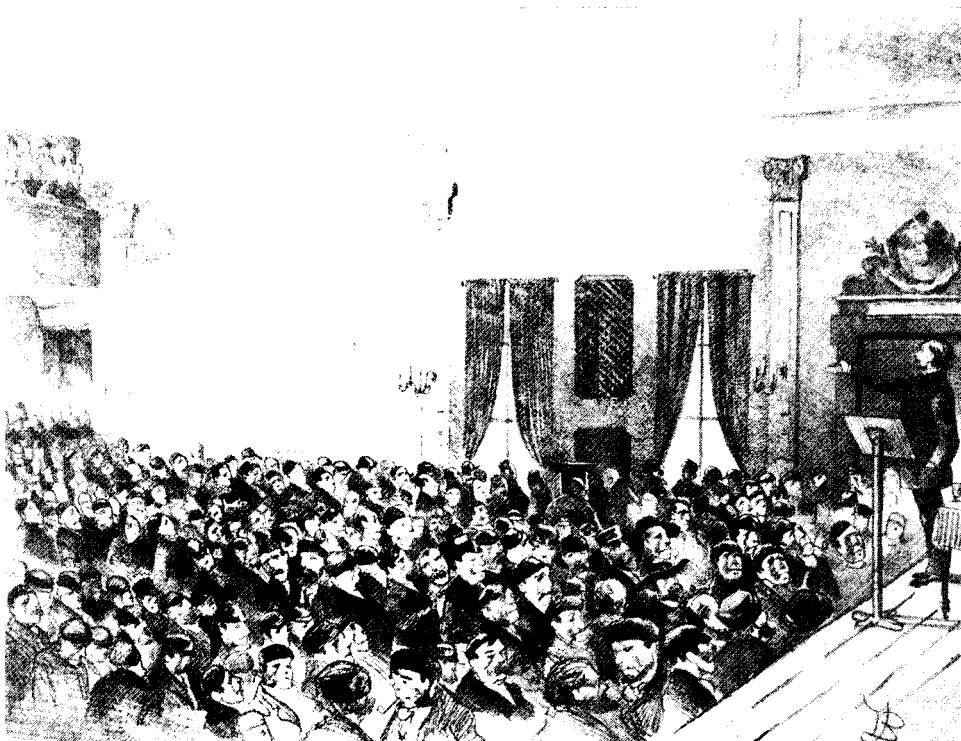
Eind 1890 sloten de werkliedenverenigingen, algemeen kiesrechtverenigingen en SDB-afdelingen zich opnieuw aaneen met het oog op de Tweede-Kamerverkiezingen van 1891. Mansholt, opnieuw kandidaat van deze brede kiesrechtbeweging, had nu echter zijn aanhang onder de boeren en burgers verloren vanwege de inmiddels in hun ogen verdacht geworden socialistische steun die hij had gekregen. Het socialisme had met name voor de boeren volledig afgedaan. De verkiezingsnederlaag leidde tot tweespalt in de kiesrechtbeweging. De socialisten radicaliseerden, waardoor de samenwerking met voorstanders van de 'geleidelijke weg' werd verbroken. Dit gebeurde in het voetspoor van de landelijke leiding van de SDB, die samenwerking met andere verenigingen uit de kiesrechtbeweging afwees om 'verwatering' van het socialistische beginsel tegen te gaan. Het streven naar algemeen kiesrecht om via politieke machtsvorming maatschappijverandering af te dwingen, maakte in de ideologie van de SDB plaats voor het principe dat alleen via afschaffing van het privaatsbezit de maatschappij fundamenteel veranderd kon worden. De ideologie van de SDB was radicaler geworden, waarmee de Bond zich losmaakte van de overige vooruitstrevende groeperingen. De arbeidersbeweging moest zich nu zelfstandig organiseren op basis van haar eigen revolutionaire doelen. De jonge regionale propagandist Tj. Luitjes uit Hoogezand-Sappemeer werd in Oost-Groningen een veelgevraagd spreker.¹² Hij kwam vanaf 1892 met een eigen revolutionair-socialistische krant *De Arbeider*, die in korte tijd het belangrijkste blad voor de socialisten in Groningen werd. Het gedachtengoed van de SDB werd bepaald door een messiaans en utopisch so-

Tj. Luitjens

cialisme met een sterk geloof in een op handen zijnde onherroepelijke omwenteling.¹³ Overtuigd van de snelle komst van de revolutie sloten de arbeiders uit Oost-Groningen zich in groten getale bij de SDB aan. In korte tijd breidde de partij zich organisatorisch uit. Verscheidene algemeen kiesrechtafdelingen en werkliedenverenigingen werden - overigens niet zonder conflicten - omgezet in SDB-afdelingen. In 1892 breidde de partij zich uit met negentien afdelingen in de provincie, waarvan de meeste in Oost-Groningen. Het jaar erop kwamen er nog eens zo'n twintig Groninger afdelingen bij. Toen kwam met zo'n vijftig SDB-afdelingen ongeveer een derde van de landelijke SDB-aanhang uit deze provincie.¹⁴

Bij de SDB was de praktische weg waarlangs de revolutie zich moest voltrekken veel onduidelijker dan de overtuiging van haar komst. De Bond hield zich voornamelijk bezig met de verbreiding van de socialistische denkbeelden door massameetings, mei-bijeenkomsten en propagandatochten. De propaganda droeg een revolutionair, anti-parlementair, anti-godsdienstig en anti-militaristisch karakter. In oktober 1892 kwam het tot ongeregelde heden in Hoogezand-Sappemeer en bij de fabrieken in Oude-Pckela, waar de werkgevers vanwege het grote aanbod van arbeidskrachten in de winterperiode zoals gebruikelijk de lonen verlaagden. Ook in het Oldambt was het onrustig. Werklozen eisten in betogingen werk of werkverschaffing. De militante Luitjes voerde het protest aan, dat gepaard ging met relletjes, brandstichting en vernielingen. Ook Domela Nieuwenhuis liet van zich horen. In het gebied verspreidde de onrust zich snel. Velen - en blijkbaar niet alleen de socialisten - dachten dat de ommekeer aanstaande was. De staat van beleg werd afgekondigd en Tijdens, eens aanhanger van Domela Nieuwenhuis, wist als kamerlid te bewerkstelligen dat in december 1892 militairen in Oost-Groningen werden gestationeerd.¹⁵ In het voorjaar van 1893 was de staat van beleg in Oost-Groningen weer opgeheven. Het idee dat spoedig de revolutie zou uitbreken was bij de meeste arbeiders verdwenen en hun belangstelling voor het socialisme liep snel terug.

Tj. Luitjens spreekt op een meeting. Een tekening van Johan Braakensieck.

Anarchistische koerswijziging

Wel kwamen er nog propagandisten naar het Oldambt en de Veenkoloniën, maar hun boodschap veranderde meer in anarchistische zin.¹⁶ Anarchistische sprekers pleitten voor 'vrije organisaties', waarin het individu tot zijn recht kon komen. De invloed van de Oostgroninger afdelingen onder aanvoering van de eveneens anarchistisch geworden Luitjes was zo groot, dat op het Kerstcongres van de SDB in 1893 verkiezingsdeelname categorisch werd afgewezen. Het anarchisme drong in het voorjaar van 1894 in de Oostgroninger afdelingen door. Zo werden aftredende bestuursleden niet door nieuwe opgevolgd. In verscheidene SDB-afdelingen deden zich politieke en persoonlijke conflicten voor over de partijrichting. Tegenstanders van de anarchistische koers, zoals H. Spiekman uit Hoogezand-Sappemeer, behoorden tot het sociaal-democratische kamp. Zij wilden de parlementaire weg bewandelen. In 1894 scheidden zij zich met de oprichting van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP) van de SDB af.¹⁷ De Friese advocaat P.J. Troelstra, die ook vaak in Groningen sprak, ontpopte zich steeds meer als leider van deze partij.

De SDB werd in december 1894 verboden omdat de partij het gebruik van geweld niet afwees. Onder de naam Socialistenbond ging deze met een sterk geslonken aanhang nog enkele jaren verder. In 1895 liep de landbouwerisis ten einde.

De werkgelegenheid nam toe en het werklozenprotest waarop de SDB had gevaaren, zakte in. De Socialistenbond, in de provincie Groningen los georganiseerd in zestien afdelingen, viel hier uiteen toen Domela Nieuwenhuis in 1897 op grond van zijn anarchistische principes de organisatie de rug toekeerde.

Onderlinge verdeeldheid kwam de anarchistische zaak in Groningen bovendien niet ten goede. Zogeheten sociaal-anarchisten uit onder meer de stad Groningen en Hoogezand-Sappemeer stonden tegenover individueel-anarchisten uit bijvoorbeeld Finsterwolde. Bindend element van de Groninger anarchisten was het weekblad *De Arbeider*, dat nu door een aantal anarchistische verenigingen werd geëxploiteerd. In het blad discussieerden de verschillende stromingen over de te varen koers. De individueel-anarchisten waren tegen elk gezag en wezen daarom iedere vorm van organisatie af. Zij beriepen zich op het 'zelf doen'. Individualistische voormannen als R. Tamminga uit Farmsum en J.P. Hommes uit Finsterwolde propageerden daarbij tevens het 'neem- en eetrecht'. De individuele vrijheid ging boven alles, zelfs boven gezamenlijke actie. De individueel-anarchisten waren niet geïnteresseerd in vakbonden. Deze konden volgens hen niet tot een wezenlijke bestaansverbetering leiden. Wel zagen ze heil in de algemene werkstaking, die in enkele dagen het kapitalistisch systeem zou doen ineenstorten. De individualisten bepleitten 'het revolutioneren van de hoofden', waardoor het ontzag voor het privaatbezit en het gezag zou verdwijnen.

De sociaal-anarchisten achtten de noodzaak van organisatie in 'vrije groepen' wel aanwezig en bepleitten federatieve samenwerking van plaatselijke anarchistische verenigingen. Zij waren ook voor vakorganisatie op federatieve grondslag, maar pogingen vanaf 1900 van de sociaal-anarchisten om de landarbeiders te organiseren, mislukten meestal. Na enkele succesvolle en minder succesvolle stakingen van landarbeiders verreezen in 1907 op tien plaatsen in Oost-Groningen wel anarchistisch georiënteerde landarbeidersverenigingen, maar lang hielden deze niet stand.

Sociaal-democratie in Groningen

De SDAP was in Groningen al spoedig in de gemeenteraden vertegenwoordigd. In 1906 had zij twaalf zetels, zonder dat het ledental of het aantal afdelingen sterk toenam.¹⁸ De partij maakte namelijk gebruik van zogenaamde arbeiders- of volkskiesverenigingen. Deze organisaties stamden nog uit de oude kiesrechtstrijd en sloten zich als vereniging bij de SDAP aan. De individuele leden wilden vaak geen lid van de SDAP worden, omdat ze aanhangers waren van de oude Socialistenbond, of omdat ze geen sociaal-democraat waren, maar vooruitstrevend liberaal. In 1897 maakte Troelstra handig gebruik van deze kiesverenigingen, door zich door hen op een nauwelijks socialistisch te noemen strijdprogramma kandidaat te laten stellen voor het district Winschoten. Met behulp van deze verenigingen was hij zo in staat de liberale tegenkandidaten te verslaan.

De pragmatische politiek van Troelstra riep onder orthodoxe marxisten weerstand op. Zo rond de eeuwwisseling openbaarden zich de politieke verschillen tussen een kleine groep marxistische intellectuelen, die de zuiverheid van de marxistische leer vooropstelde, en de partijleiding, die zich meer richtte op het

praktische hervormingsbeleid. Vanaf 1907 werd in het blad *De Tribune* door de marxisten kritiek uitgeoefend op het revisionisme in de SDAP. Toen de dissidenten niet bereid bleken de kritiek te temperen, werden zij geroyeerd. In 1909 stichtten deze marxisten de Sociaal-Democratische Partij (SDP).

In Groningen spitste de tegenstelling zich toe in de afdeling van de stad, waar de onderwijzer G. Sterringa zich op het marxistisch standpunt stelde. In de rest van de provincie was nergens sprake van marxistische oppositie. Alleen in Westeremden scheidde de SDAP-afdeling zich af, onder invloed van de onderwijzer M. Stel en zijn vrouw R. Vos. Na enige maanden van aarzelen volgden Sterringa en enke-

R. (Roosje) Vos.

le anderen in de stad het voorbeeld en vormden een SDP-afdeling. Sterringa ging in Oost-Groningen op propaganda. Hij fietste naar Sappemeer om daar *De Tribune* te verspreiden. Aanhang won hij er naar eigen zeggen niet. Ook de landelijke aanhang van de SDP bleef tot de Eerste Wereldoorlog tot zo'n vijfhonderd leden beperkt en in de provincie Groningen had de partij in 1917 36 leden.¹⁹ Iedere poging van de SDP om propaganda te maken, zoals in 1909 door Vos in de Veenkoloniën, kon rekenen op heftige bestrijding door de anarchisten. Wel lukte het Sterringa zich kandidaat te stellen voor de Tweede-Kamerverkiezingen in 1913, met behulp van 'hele en halve anarchisten'.²⁰ Maar het enige motief voor samenwerking was het dwarszitten van de SDAP. De sociaal-anarchisten hadden nog een 'Oostgroningsch Propaganda Comité' om hun ideeën te verspreiden, maar zij konden hun aanhang nauwelijks nog in beweging krijgen. De arbeiders kregen steeds meer belangstelling voor de SDAP, die wél bereid was voor het directe voordeel van de arbeiders te strijden. De SDP won geen aanhang en verloor nog voor 1917 de afdeling Westeremden. De SDP bleef zodoende tot de Russische revolutie een nietige stroming.

Russische revolutie en communisme

Ten tijde van de Eerste Wereldoorlog bloeide het anarchisme nog eenmaal op.

Nederland was weliswaar neutraal, maar de anarchisten voerden fel verzet tegen de oorlog. Zo deden zij aan individuele dienstweigering, een geliefd middel om tegen de oorlog te protesteren. Er ontstonden tal van afdelingen van de Internationale Anti-Militaristische Vereeniging (IAMV), in 1904 door onder anderen Domela Nieuwenhuis opgericht. De SDP begon na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog sprekers te sturen naar Oost-Groningen. De partij werkte landelijk samen met anarchisten om propaganda te maken tegen de gevolgen van de oorlog. In de stad Groningen was een 'Revolutionair Socialistisch Comité tegen den Oorlog en zijn Gevolgen' gevormd. Hierin zaten SDP-ers en anarchisten. In Oost-Groningen stelde die samenwerking niets voor omdat daar geen SDP-ers waren. De SDP-voormannen D. Wijnkoop en L. de Visser spraken hier meermaalen, maar zonder veel succes.

Het uitbreken van de Russische revolutie in februari 1917 en de machtsgreep van de bolsjewieken in oktober bracht onder de Oostgroninger anarchisten enthousiasme teweeg. De revolutie liet hen zien dat de mogelijkheid om via directe actie de staat omver te werpen, geen utopie hoefde te zijn. Ze hoopten dat een omwenteling als in Rusland ook mogelijk zou zijn in Nederland. Maar de Groninger anarchisten vertrouwden de bedoelingen van de Russische communisten niet helemaal. Het riekte volgens hen al snel te veel naar dwang en staatssocialisme. De daadkracht en het succes van de bolsjewieken sprak hen echter zeer aan. In het begin van de revolutie waren de leuze 'alle macht aan de sovjets' en het arbeiderszelfbestuur nog geen loze kreten. De bolsjewieken stelden zich achter deze democratische bestuursvormen; in Rusland deden de anarchisten dan ook overtuigd mee aan de revolutie.

De revolutie van 1917 gaf weer elan aan de eigen strijd van de Oostgroninger anarchisten. Die strijd richtte zich op directe actie, zoals de algemene werkstaking, om de eisen kracht bij te zetten. De grote schaarste aan eerste levensbehoeften als gevolg van de oorlog deed de levensomstandigheden van de arbeiders verslechteren. In de Veenkoloniën waren veel fabrieksarbeiders werkloos. Voortdurend waren er in Oost-Groningen kleine stakingen om hoger loon en beter voedsel. Begin maart 1918 ontketende een comité van anarchisten hier een algemene werkstaking. De eis was: verbetering van de voedselvoorziening en hogere lonen.²¹ De staking sloeg niet aan en verliep na twee dagen.

De invoering van het algemeen kiesrecht in Nederland en de eerste algemene verkiezingen voor de Tweede Kamer in juli 1918 brachten de anarchisten er toe principieel te handelen door een 'Comité tegen de verkiezingen' op te richten. Vos en Sterringa bewerkten voor de SDP Oost-Groningen. Aanvankelijk richtten zij zich op de SDAP-aanhang. In debat te Winschoten met het Groninger sociaal-democratische Tweede-Kamerlid J.H. Schaper, stelden beiden de revolutie boven de parlementaire strijd. De oorlog kon alleen door de revolutie van de arbeidende klasse beëindigd worden. Onder hoongelach van de SDAP-aanhang hielden ze een pleidooi om op de SDP te stemmen.²²

Toen bleek dat er van de SDAP-ers weinig te verwachten viel, verlegden Vos en Sterringa hun aandacht naar het anarchistische deel van de arbeiders. Zij prezen het revolutionaire verleden van de anarchisten hogelijk en riepen hen op om SDP

te stemmen. Stemweigering kwam immers slechts ten goede aan de SDAP en het kapitalisme. Maar de Oostgroninger anarchisten verspreidden strooibiljetten waarin zij adviseerden om niet te stemmen.²³ Hun actie bleek hier en daar zeer succesvol, zoals in Sappemeer en Delfzijl, met zo'n twintig procent stemweigerers. Van de 717 stemgerechtigden in Finsterwolde stemden er 114 niet, 158 stemden op de SDAP en maar zes op de SDP. In Beerta behaalde de SDP 13 stemmen.²⁴ De SDP bleef met 2,1% van de stemmen in de provincie Groningen dan ook onder het landelijke gemiddelde van 2,3%. Er was nog nauwelijks aanhang te ontdekken in Oost-Groningen. Van de 1500 stemmen in de provincie, kwamen er 1000 uit de stad Groningen.²⁵ Wel kwamen voor de SDP Wijnkoop en W. van Ravesteijn in de Tweede Kamer.

Het uitbreken van de Duitse revolutie in november 1918 maakte bij de anarchisten en de SDP-ers weinig vreugde los, omdat die al snel door de sociaal-democraten werd omgezet in een parlementaire democratie. De revolutie-poging van Troelstra bleek ook in Groningen een strovuurtje. Veel belangrijker voor de politieke ontwikkeling in het Oldambt en de Veenkoloniën was dat in november de SDP zich uit solidariteit met de bolsjewieken omdoopte in de Communistische Partij in Nederland (CPN). De term sociaal-democraat liet ze over aan de SDAP. De partij was daarmee de eerste buiten Rusland die zich communistisch noemde. De CPN zocht de aansluiting bij de wereldrevolutie en het ledental groeide. De partij droeg niet alleen een revolutionaire ideologie uit zoals de SDB en SDP ook hadden gedaan, maar was verbonden met de groepering die de revolutie in de praktijk had ontketend. Dat maakte indruk.

De solidariteit met de Russische revolutie leverde de CPN veel sympathie op in Oost-Groningen. Voor het eerst trok Wijnkoop volle zalen bij zijn spreekbeurten. Er bleek nu enige communistische aanhang te bestaan in het Oldambt en de Veenkoloniën. In februari 1919 sprak hij in Winschoten voor zo'n duizend nieuwsgierigen bij de nieuwe CPN-afdeling. Sterringa uitte zich in *De Tribune* zeer verbaasd en opgetogen over het plotselinge en onverwachte succes van de CPN in Oost-Groningen. In Appingedam, Delfzijl, Beerta, Finsterwolde, Nieuweschans, Sappemeer, Stadskanaal en Vlagtwedde werden afdelingen opgericht. In februari 1919 sprak De Visser in verscheidene plaatsen over 'de communisten en het parlementarisme'.²⁶ Blijkbaar had de CPN zijn nieuwe anarchistische aanhang het een en ander uit te leggen over het meedoen aan de politiek.

De CPN had in die tijd nog een open karakter, waardoor allerlei politieke inzichten konden worden bediscussieerd. In Beerta deed zich dan ook het verschijnsel voor dat twee communisten, Sterringa en J.J. Brommert jr., in discussie gingen over de vraag of het parlementarisme al dan niet een gevaar was voor de revolutionaire strijd. Deze drukbezochte vergadering was georganiseerd door 'de vrije groepen der afdeling der CP'. In het prille begin was de scheidslijn tussen communisten en anarchisten in Oost-Groningen niet groot. De anarchisten binnen de CPN wensten zich niet direct gewonnen te geven. Sterringa moest in Beerta met de anarchist C. Bonnet debatteren over het onderwerp 'is het parlementarisme een gevaar voor de arbeidersbeweging of niet'.²⁷

Propaganda voor de communistische kandidaat Wijnkoop in de jaren twintig.

Opkomst communisme en neergang anarchisme

Aan de statenverkiezingen in maart 1919 deed de CPN in alle Groninger kiesdistricten mee. Deze verkiezingen verliepen met het veroveren van twee zetels zeer goed. Landelijk liep het stemmental terug, maar in Groningen groeide de aanhang in vergelijking met de kamerverkiezingen. In Winschoten kreeg de CPN 788 stemmen, in de gehele provincie 2692, zo'n duizend stemmen meer dan bij de kamerverkiezingen.²⁸ In mei 1919 verliepen de gemeenteraadsverkiezingen voor de CPN ook succesvol. In Meeden, Sappemeer en Nieuweschans kwamen communisten in de raad. Te Beerta werden twee CPN-ers gekozen, evenals in Finsterwolde. Daar kreeg de CPN nu 125 stemmen. In Onstwedde kwam een anarchist met een onafhankelijke Volkspartij in de raad. De CPN echter rekende hem tot de communistische raadsleden.²⁹ In Winschoten gingen de communistische stemmen naar de SDAP, omdat de CPN-lijsttrekker verhuisde. Daardoor verkreeg de SDAP de absolute meerderheid.³⁰

De CPN wist in korte tijd in Oost-Groningen de anarchistische aanhang aan zich te binden. Het waren vaak anarchisten die communistische sprekers naar Groningen haalden. Een goed voorbeeld was de voormalige anti-militarist en dienstweigeraar Brommert. Deze was bestuurder van de door de anarchisten overheerste IAMV. Pas nadat eind 1919 zijn communistische overtuiging openlijk bekend was geworden toen hij op het landelijk IAMV-congres het bolsjewistisch volksleger verdedigde, ging hij in het Oldambt uit spreken over 'het communisme komt'.³¹

Zijn CPN-lidmaatschap maakte geen einde aan zijn spreekbeurten als anti-militarist voor allerlei anarchistische bijeenkomsten in Oost-Groningen. Wijnkoop trad ook vaak met anarchisten op. Toen hij in 1919 in Veendam voor de anarchistische vereniging zou spreken, verbood de burgemeester dit. Het communistische kamerlid Van Ravesteijn stelde daarover vragen aan de minister.³²

De anarchisten zagen in hun oude bolwerken de communisten stevig voet aan de grond krijgen. Sommige anarchisten werden sterk aangetrokken door de revolutionaire strijd van de bolsjewieken en lieten zich als CPN-raadslid kiezen.³³ Nu de CPN zo succesvol was, gingen de anarchistische voormannen daarentegen de partij bestrijden.³⁴ *De Arbeider* oordeelde na de gemeenteraadsverkiezingen van 1919 negatief over de CPN. Het blad stelde dat de communisten niets anders waren dan sociaal-democraten zoals de SDAP. Beide partijen spanden de arbeiders voor hun politieke karretje. *De Arbeider* stelde bovendien dat de communisten wilden regeren via terreur en weinig ontzag hadden voor andere denkbeelden dan hun eigen.³⁵ De individueel-anarchist Tamminga hekelde de communistische verheerlijking van de arbeid. Hij schreef dat de industrie de natuur en de mens vernietigde. Het communisme deed aan deze vernietiging mee: 'Men ligt in aanbidding voor de techniek, maar ook voor de loonslavernij.'³⁶ B. Klooster, oud-anarchist maar sinds 1919 communistisch raadslid in Nieuweschans, viel de redacteur van *De Arbeider* H.E. Kaspers aan, omdat die sceptisch was ten opzichte van de Russische revolutie en had geschreven dat de berichtgeving in *De Tribune* zeer gekleurd was. Kaspers vond op zijn beurt dat Klooster was vervallen tot 'parlementaire staatscommunist'.³⁷ Ondanks de anarchistische tegenpropaganda moest Kaspers over het te Groningen gehouden CPN-congres in 1919 vaststellen: 'We zagen nogal wat bekende gezichten - ouden van voor 25 à 30 jaar ook al bekend en piepjongen van de laatste jaren.'³⁸ Daarmee bedoelde hij ex-anarchisten, die communist waren geworden.

In maart 1919 was in de Sovjet-Unie de Communistische Internationale (Kominintern) opgericht. In de loop van 1919 sloot de CPN zich bij de Kominintern aan en noemde zich de Nederlandse afdeling daarvan. De partij was zich ervan bewust onderdeel van een grote internationale beweging te zijn en verwachtte de wereldrevolutie naar Russisch voorbeeld. De CPN ging om de politiek op een dwaalspoor te brengen in het geheim vergaderen. Op de propagandatournees door Groningen werd Wijnkoop door de politie gevolgd en werden rapporten over zijn doen en laten geschreven. In november 1919 kwam er in Amsterdam een bureau van de Kominintern voor West-Europa. Dit bureau moest op grote schaal revolutionaire propaganda maken. Oostgroninger communisten werden opgenomen in een smokkellijn die er voor zorgde dat revolutionairen en propagandageschriften van en naar Duitsland werden gesmokkeld via Nieuweschans, Boneschans en Emden.³⁹ In Rusland draaide de heerschappij van de bolsjewieken steeds meer uit op een dictatuur. De communistische partij monopoliseerde de macht en ging tegenstanders via terreur bestrijden. Niet alleen de aanhangers van het oude regime werden aangepakt, maar ook de tegenstanders ter linkerzijde. Hoewel vanaf 1918 Russische anarchisten gevangen werden gezet, streden in de Oekraïne de communisten samen met de anarchist N. Machno tegen de contra-revolutionairen. Toen

die in 1920 door Machno en het Rode Leger waren verslagen, begonnen de bolsjewieken met de uitroeiing van Machno's anarchisten-legertje. Machno, die voor de Oostgroninger anarchisten een voorbeeld was, vluchtte later naar Parijs, waar hij in armoedige omstandigheden leefde (tot in de jaren dertig zamelde *De Arbeider* geld in om Machno een inkomen te kunnen geven). Daarnaast sloegen de bolsjewieken in 1921 de tegen hen gerichte matrozenopstand te Kronstadt neer. De matrozen namen de leus 'alle macht aan de sovjets' serieus en verzetten zich tegen de bolsjewistische politieke terreur.

In dezelfde periode versterkte de Komintern haar invloed op de CPN. In 1920 werd besloten dat de aangesloten partijen zich zouden houden aan de richtlijnen die door het Kominternbestuur in Moskou werden vastgesteld. Op organisatorisch gebied werden de communistische partijen in een keurslijf geperst. Centralisering en disciplineren golden voortaan als het hoogste goed. Zo werden langzaam maar zeker de aangesloten partijen door de Komintern de duimschroeven aangedraaid.

Al met al had de Russische revolutie een wending genomen die haaks stond op de anarchistische opvattingen. De bolsjewieken hadden de democratie in en buiten de partij uitgeschakeld en legden het erop aan de staat te centraliseren en onder de macht van de communistische partij te brengen. Er werd een geheime dienst opgezet en de bevolking werd onder een militair regime geplaatst. Door deze ontwikkeling verslechterde de verhouding tussen de anarchisten en de communisten in Oost-Groningen. De laatsten werden verketterd als verraders van de revolutie. Het bleek niet meer mogelijk in plaatsen als Sappemeer en Stadskanaal samen de eerste mei te vieren. Maar de anarchisten hadden de slag om de arbeidersaanhang al verloren aan de communisten. Door de jaren heen deden anarchisten de overstap naar de CPN. Zo smolt het anarchisme langzaam weg. Wel bleven in veel plaatsen kleine anarchistische groepjes bestaan, die echter weinig activiteiten meer ontplooiden. Alleen in Sappemeer bleef een kleine maar harde kern over.

Cemengde Berichten

— Bij een snerpden Oostenwind en 'n strenge vorst, vlogen Vrijdagmiddag twee oolevaars over Steenwijk.

VERKIEZINGEN PROV. STATEN.

De Communistische Partij heeft candidaat gesteld voor de Provinciale Staten :

Voor Groningen :

- 1 G. Sterringa te Groningen.
- 2 R. Vos—Stel te Groningen.
- 3 P. R. Harkema te Appingedam.
- 4 B. Klooster te Nieuweschans.
- 5 H. Bloksma te Winschoten.
- 6 B. Tuin te Finsterwolde.
- 7 T. Telkamp te Bellingwolda.

Kandidaten van de CPN voor de Provinciale Staten in 1922.

het congres zouden verlaten wanneer niet tegemoet werd gekomen aan hun grieven.⁴¹ Hij kreeg zijn zin niet en de minderheid verliet het congres. In Groningen bestond weinig ontzag voor de politiek van de Komintern, want men vond zichzelf goede communisten.⁴² Vos deed de uitspraak: 'De Internationale wil dat wij bukken. Maar dat is moeilijk. Wij menen, dat wij gelijk hebben, en daarom moeten wij wel onze eigen weg gaan.'⁴³ Het merkwaardige feit deed zich hier voor dat terwijl elders allerlei sociaal-anarchisten in de CPN-Amstel traden, in het Oldambt - van oudsher bolwerk van het anarchisme - vele oud-anarchisten met Sterringa voor Wijnkoop kozen. Klooster en Sterringa vervulden bestuursfuncties in de CPN-CC. Nieuweschans, Beerta en Finsterwolde waren bolwerken van Wijnkoops partij. Woldendorp en Appingedam waren op de hand van de CPN-Amstel. In Winschoten hadden beide partijen een even grote aanhang. Tijdens de statenverkiezingen van 1927 behaalde de CPN-Amstel in Oost-Groningen weinig stemmen. Bij de kamerverkiezingen van 1929 bleken de ideologische standpunten van beide partijen niet ver meer uit elkaar te liggen en kreeg CPN-Amstel bijvoorbeeld weer stemmen in Finsterwolde. Maar bij de gemeenteraadsverkiezingen bleef het overwicht van de CPN-CC bestaan.

1E JAARGANG No. 37

7 JAN. 1933

ECHO $\frac{1}{2}$ NOORDEN

ORGAAN DER COMMUNISTISCHE PARTIJ HOLLAND SECTIE DER COMM. INTERNATIONALE
REVOL. ARBEIDERS - WEEKBLAD VOOR DE PROV. GRONINGEN, FRIESLAND EN DRENTE

ABONNEMENTSPRIJS: LOSSE NUMMERS 3 CT.
PER KWARTAAL 95 CT.
BY VERZENDING EN VERZENDERS

Redactie en Administratie
DELIPLEIN 36a - GRONINGEN

Advertenties: Gewone advertenties per regel 100.
Advertenties voor sympathisanten en andere partijen 10 regels 10.75. Voor contracten, speciaal overleg.

In de jaren dertig was de Echo van het Noorden het orgaan van de communisten in Noord-Nederland.

Bolsjewisering

In 1930 kwam toenadering tussen beide partijen op gang. Op een gemeenschappelijke debatvergadering te Finsterwolde debatteerde Sterringa namens de CPN-CC met een afgevaardigde van de CPN-Amstel. In het dorp was in februari 1930 een afdeling van de CPN-Amstel opgericht. Na langdurige onderhandelingen fuseerden de beide landelijke partijen. De Wijnkopianen dolven daarbij het onderspit.⁴⁴ Ook in Groningen werd onder leiding van de Finse Komintern-afgevaardigde O. Kuusinen de strijdbijl begraven. Bij de raadsverkiezingen van 1931 verdwenen de meeste aanhangers van Wijnkoop, de voormalige anarchisten, uit de gemeenteraden. Ze werden vervangen door gebolsjewiseerde communisten, die zich volledig op Moskou oriënteerden. Vanuit Finsterwolde werd in *De Tribune* meermalen geschreven dat men niet van de uitzending van radio-Moskou kon genieten, omdat er een stoorzender met luide grammfoonmuziek doorheen klonk. Na de fusie werd de CPN nog meer een filiaal van de Komintern. De CPN recht-

vaardigde alles wat de Sovjet-Unie betrof en bestreed de sociaal-democratie bij voortdoring. De partij werd een naar Sovjet-model vormgegeven, gedisciplineerde organisatie, bestuurd door uitvoerders van de Sovjet-eisen. Afwijkende meningen werden niet getolereerd en de marxistische ideologie verstarde tot dogma's. De binnenlandse politiek werd niet meer zelfstandig uitgestippeld, maar door de Komintern voorgeschreven. Degenen die uit de partij traden werden nogal eens moreel kapot gemaakt.⁴⁵ In Finsterwolde werd de ex-communist en anarchist B. Tuin, die met een eigen lijst in de raad was gekomen, voor 'renegaat' uitgemaakt.⁴⁶ Niet alle communisten lieten zich bolsjewiseren. Sommigen stapten over naar de partij van H. Sneevliet, de Revolutionair Socialistische Partij, die in plaatsen als Onstwedde en Delfzijl enige aanhang kreeg.

Cartonarbeiders! Landarbeiders!

Organiseert de scherpe strijd in elke bedrijf, in elke plaats, in alle vakorganisaties, tegen jullie bloedzuigers, de rijke boeren en aandeelhouders.

Nog ligt het resultaat der 9 maanden strijd in de cartonindustrie, de „succesvolle overwinning van 5 % loonsverlaging, de cartonbewerker versch in het geheugen, of de rijke boeren-aandeelhouders gaan over tot een nieuwe aanval en zeggen in diverse fabrieken de contracten op. Het staat vast, dat deze vampiers, die eveneens de landarbeiders bedreigen met een loonsverlaging van 10 en 15 %, er alles op zullen zetten ook de cartonarbeiders een flinke aderlating te laten ondergaan. Deze parasieten, die in

hebben de papiermakers, die f 28. — verdienen,

een gek DE MORAAAL VAN EEN MENNER!
f 2 ren voor de boerderij van den Koelari g
nu vallen eenige klappen. Een zoon van ar
a mecht, dat hij als scheidsrechter moet en
e niet van gediend en er vallen woorden
als boerenkaffer, leeglooper en zoiets
meer. De vader van het jongmenschen
hoort dit en is woedend. Stel je ook
eers voor, een proletenkind scheldend
op zijn toch immers veel nooger staand
kind. Maar nu komt de beestemabur
van zulke menschen. Ze trokken de
jongen van acht jaar in de veranda en
een hield hem vast, terwijl de ander
hem in het gezicht sloeg. Dat zijn de
menschen die orde en beschaving
steeds op den voorgrond schuiven. Er
is proces-verhaal van opgemaakt, wat
natuurlijk niets zal laten, want wie
hand en teef stammen uit ene verha
en bitten elkaar niet die schelms
lisse zeli zal ze deur stele te gade
mores mochten leeren.

De Echo van het Noorden bezigde een stevig taalgebruik.

De CPN ging in opdracht van de Komintern een radicale koers varen, waarbij de sociaal-democraten als 'sociaal-fascisten' werden betiteld. Via allerlei werklozen-comités probeerden de communisten de werkloze arbeiders tot verzet te brengen. Deze tactiek legde hen geen windeieren, zeker niet toen de crisis in jaren dertig grote werkloosheid en loonsverlagingen veroorzaakte. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1933 haalde de CPN 5,4% van de stemmen. In juni 1935 verwierpen de communisten bij de gemeenteraadsverkiezingen de meerderheid in Finsterwolde en leverden ze de twee wethouders. In Bellingwolde verscheen de CPN met twee zetels in de raad. Zelfs in het overwegend christelijke Nieuwe-Pekela kreeg de partij een zetel.⁴⁷ In Beerta was de partij groter dan de SDAP.⁴⁸

In de gemeenten Beerta, Finsterwolde, Nieuweschans en Scheemda boden de communisten de SDAP aan om samen te werken. Deze koerswijziging was mogelijk, omdat de Komintern onder de indruk van Hitlers machtsovername in Duitsland de samenwerking van communisten en sociaal-democraten in een Volksfront propageerde. Deze ommezwaai was voor de SDAP ongeloofwaardig. Bovendien zat haar de 'kwesitie Beerta' nog dwars. In 1934 had een regeringscommissaris daar wegens vermeend wanbeleid een einde gemaakt aan de samenwerking tussen SDAP en CPN, waarbij ook een SDAP-wethouder buitenspel was gezet.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1939 bleek de CPN in Finsterwolde en Beerta weer sterk. In Finsterwolde verloor de partij haar meerderheid. De SDAP hield met de boerenafgevaardigden de partij buiten het college. Maar in Beerta verdeelden de SDAP en de CPN weer de wethouderszetels, ondanks heftig verzet van de landelijke SDAP.⁴⁹ De sociaal-democratische partijleiding wilde niets van samenwerking met de communisten weten, en zeker niet in de tijd van het Molotov-Ribbentrop Pact tussen Hitler-Duitsland en de Sovjet-Unie van Stalin. Vlak daarna brak met de Duitse inval in Polen de Tweede Wereldoorlog uit. De communisten kwamen hierdoor onder de verdenking bondgenoten van de nazi's te zijn. Dit weerhield hen niet jarenlang met Duitse communisten contacten te onderhouden in het verzet tegen Hitler en gezochte Duitse communisten over de grens te smokkelen en in Nederland te laten onderduiken.⁵⁰

De CPN moest vanaf 1939 deze Sovjet-politiek verdedigen. De agressie-oorlog van de Sovjet-Unie tegen Finland in de winter van 1939 maakte haar positie er niet gemakkelijker op. De verdediging van die oorlog door de Finsterwolder CPN-wethouder H.J. Siemons in een SDAP-vergadering te Woldendorp liep op een fiasco uit, omdat niemand hem wilde steunen. Vlak voor de Duitse overval op Nederland op 10 mei 1940 werden in Groningen met notoire NSB-ers ook enkele communisten geïnterneerd.⁵¹ Na de inval zag de CPN-leiding nog de mogelijkheid tot legaal optreden. Er verscheen op 26 juni nog een nummer van het communistische *Volksdagblad*. Maar in Groningen weigerden de communisten deze krant te verspreiden. Op 20 juli 1940 sloot de politie in Groningen in opdracht van de Commissaris van de Koningin het CPN-partijkantoor. De illegaliteit was begonnen.

De Fascistische Bedreiging van Nederland

Geslaagde Communistische samenkomst

In een propvolle zaal van „Parkzicht“ heeft de afdeling van de communistische partij Nederland, Zondagnamiddag een centrale propaganda-vergadering gehouden, waarvoor de belangstelling zich niet bleek te hebben beperkt tot de plaats Veendam alleen. Want zeer velen zijn van elders gekomen per fiets, terwijl eenige autobussen arriveerden uit Winschoten, de Pekela's en zelfs uit de Friesche Wouden, behoorden de spoorlijn. Voor den aanvang werd accordeon- en pianomuziek gegeven, terwijl aangekondigd was dat het Amsterdamsche gezelschap „Dynamo“ de revue „Handen..... thuis“ zou opvoeren. Het gezelschap bestond uit 27 personen. Rondom in de zaal waren diverse leuzen op blauwe en roode doeken tot uitdrukking gebracht, welke verband houden met de actie der communistische beweging.

Rede D. J. WIJNKOOP.

Na met een kort woord door den Voorzitter te zijn ingeleid, sprak het Tweede Kamerlid, de heer D. J. WIJNKOOP van Amsterdam, over het onderwerp: „De fascistische bedreiging van Nederland“.

Spreker zei, dat toen Barcelona was genomen door de fascistten, men voelde dat een nieuwe phase in de geschiedenis was aangebroken. Het is erg genoeg dat de soldaten van de republiek moesten wijken voor de beter bewapende rebellen. Deze werden gesteund door de militaire techniek van Mussolini en Hitler, maar ook door de onwil van Chamberlain en anderen, die hebben geweigerd de republikeinen wapenen en munitie te leveren.

Gebleden is dat waar de Italianen en de andere fascistten hebben te vechten tegen gelijkbewapenden, zij overal de nederlaag hebben geleden, omdat hun beginselen niet wortelen in de harten van het volk. Spanje is niet verloren, als de arbeidersklasse, internationaal, schouder aan schouder, zich aan de zijde der republikeinen van Spanje stelt.

De Communistische Kamerfractie heeft -- na de val van Barcelona -- met minister Colijn gesproken over het laten komen uit Spanje van alles wat niet kan vechten, opdat ze geholpen kunnen worden. Men heeft te zorgen voor kinderen allereerst. Ook is gesproken over het zen-

land niet groot. Maar de geest van Chamberlain beheerscht nog de politiek der neutrale landen. Die kwade geest is de conservatieve geest welke overwonnen moet worden, gelukkig nu nog niet op het slagveld, doch tegenover alom de eigen staatsmacht.

In Nederland was tot voor korte jaren de democratie niet in gevaar. Vandaar dat de communistische beweging zich over de vraag van de democratie in het verleden minder heeft bezorgd gemaakt. Maar nu gaat het om de democratie, om de levensmogelijkheid (geestelijk en materieel). In Amerika ziet president Roosevelt in, dat het kapitalistisch begeren een gevaar oplevert voor het volksgeluk. En daarom wil Roosevelt miljoenen besteden aan het paraat houden van democratie en volksrecht.

De fascistische dictatoren hebben in de niet-fascistische landen hun handlangers, hun Franco elders en hun Mussert hier te lande.

Dictatoren beloofden voor ze de macht hebben gekregen, om deze in te lossen als ze de macht kregen. Ze hebben de macht gekregen. In Duitschland werd het loon met 50 % verlaagd en de arbeidstijd verlengd. De kapitalistische concerns in Duitschland zien hun winsten steeds grooter worden. In Duitschland zijn de levensmiddelen schaarsch en slecht. En alle volksvrijheden werden opgeheven. Ziedaar: niet wat de fascistten beloofden, maar hebben gebracht.

Tenslotte bestreed de heer Wijnkoop de regering-Colijn. Ze bestaat, doordat het democratische katholicisme zich door katholieke leiders bij den neus heeft laten nemen. De regering-Colijn is niet fascistisch. Maar het is een regering welke nalaat de volkswelvaart te stimuleeren, tegenover het volk in gebreke is. Er is een plan-Westhoff, dat wel poogt de werkloozen aan het werk te zetten tegen lage loonen. De ellende des volks zal er niet door worden opgeheven of verminderen. De werkloozen worden alleen maar uit de werkloosheids-statistiek verwijderd. Meer zal men met het plan-Westhoff niet bereiken.

Tegenover dat plan stelde spreker de leuze: eenheid en actie. Eenheid bedoelt niet volstrekte gelijkdenkendheid. Alleen: wat geplaagd en getergd wordt door het regiem-Colijn-Goseling,

Wijnkoop sprak in 1939 in Hotel Parkzicht in Veendam.

Noten

1. Onder het motto 'Het communisme komt' sprak J.J. Brommert jr. in 1919 in het Oldambt.
2. O.S. Knottnerus, 'Het Land Kanaän aan de Noordzee. Een vergeten hoofdstuk', in: J.N.H. Elerie en P.C.M. Hoppenbrouwers, red., *Het Oldambt. Nieuwe visies op geschiedenis en actuele problemen*. Deel 2, Groningen, 1991, 40-48.
3. Zie hiervoor: J. Houkes en P.H. Hockman, *Multatuli en Groningen. Zijn lezingen in Stad en Lande en zijn invloed op maatschappij-hervormers, met ongepubliceerde documenten*, Groningen/Veendam, 1987, 11-21.
4. *Ibidem*.
5. J. van der Werf, 'Enkele sociaal-ekonomische ontwikkelingen', in: P. Hoekman, J. Houkes en O. Knottnerus, red., *Een eeuw socialisme en arbeidersbeweging in Groningen 1885-1985*, Groningen, 1986, 17.
6. Zie: J. Frieswijk, *Om een beter leven. Strijd en organisatie van de land-, veen- en zuivelarbeiders in het noorden van Nederland (1850-1914)*, Leeuwarden, 1989.
7. Zie: H. Wedman, 'Over polderwerkers en lantaarnopstekers. Collectieve acties op het Groninger platteland in de tweede helft van de negentiende eeuw' in: K. van Berkel, H. Boels, W.R.H. Koops, red., *Nederland en het noorden*, Assen/Maastricht, 1991, 169-184.
8. Zie de propaganda van Domela Nieuwenhuis in Groningen: G. Bruintjes, *Socialisme in Groningen 1881-1894*, Amsterdam, 1981; P. Hockman, *Socialisme en arbeidersbeweging in het Oldambt 1881-1894*, Groningen, 1985; en P. Hoekman en J. Houkes, 'De oude beweging en het vrije socialisme 1882-1920' in: Hockman, Houkes en Knottnerus, *op.cit.*
9. Hockman, *op.cit.*, 18-19.
10. A.F. Mellink, 'Een poging tot democratische coalitievorming. De Nederlandse kiesrechtbeweging als Volkspartij 1886/1891', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 81 (1968), 174-195.
11. Zie voor een analyse: H. Wedman, 'The Implantation of the Labour Movement in Groningen before 1918' in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 18 (1992), 2/3 (juli), 353-369.
12. Zie voor Luitjes: J. Houkes, *Travailleur. Een politieke biografie van de Groningse anarchist Tjerk Luitjes 1884-1910*, Groningen, 1985.
13. G. Harmsen, *Historisch Overzicht van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland*. Deel I. *Van begintijd tot het uitbreken van de eerste wereldoorlog*, Nijmegen, z.j., 25.
14. Voor een overzicht van de SDB-afdelingen: Bruintjes, *op.cit.*, bijlage 1.
15. *Ibidem*, 83-91.
16. P. Hockman en J. Houkes, 'De oude beweging en het vrije socialisme 1882-1920', in: Hockman, Houkes en Knottnerus, *op.cit.*, 52-57.
17. Zie voor de SDAP: B. van Houten en H. Wedman, 'De SDAP in stad en ommeland (1894-1940)', in: Hockman, Houkes en Knottnerus, *op.cit.*, 76-103.
18. *Ibidem*, 84-90.
19. G. Harmsen, 'Geert Sterringa', in: Hockman, Houkes en Knottnerus, *op.cit.*, 64. Zie ook *De*

Tussen Moskou en Finsterwolde

Tribune, 19 oktober 1932.

20. Harmsen, 'Sterringa', 207.

21. Hoekman en Houkes, 'De oude beweging', 64.

22. *De Tribune*, 15 juni en 2 juli 1918.

23. *Winschoter Courant*, 29 juni 1918.

24. *Winschoter Courant*, 4 juli 1918.

25. *De Tribune*, 21 februari 1919.

26. *Winschoter Courant*, 22 maart 1919.

27. *De Arbeider*, 29 maart 1919.

28. *De Tribune*, 7 en 16 april 1919.

29. *Nieuwe Veendammer Courant*, 22 mei 1919; *de Tribune*, 24 mei 1919.

30. *Winschoter Courant*, 5 april 1919; *Volksblad*, 24 mei, 31 mei, en 6 september 1919; *Nieuwe Veendammer Courant*, 24 mei 1919.

31. *De Arbeider*, 13 september 1919.

32. *Nieuwe Veendammer Courant*, 5 juni 1919.

33. *De Arbeider*, 31 mei 1919.

34. *De Arbeider*, 28 augustus en 20 september 1919.

35. *De Arbeider*, 25 oktober 1919.

36. *De Arbeider*, 12 september 1919

37. *De Arbeider*, 28 juni 1919.

38. *De Arbeider*, 5 juli 1919.

39. Stukken ingekomen bij de Officier van Justitie te Winschoten, betreffende stakingen, socialistische/anarchistische vergaderingen en dergelijke, 1888-1925. B 187/aanw. 21.in: Rijksarchief Groningen.

40. *De Arbeider*, 25 mei 1925.

41. *De Tribune*, 25 mei 1926.

42. A. de Boer, 'Arbeiders moeten ervoor vechten'. *Landarbeidersbond en loonstrijd in Oostelijk-Groningen 1919-1929*. Niet-gepubliceerde doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam, 1984, 119.

43. A.J. Koejemans, *Van ja tot amen*. Amsterdam, 1961. 48-49.

44. G. Harmsen, 'Leven en werken van Alex de Leeuw', in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland 1977*, Nijmegen, 1977. 9-190; en G. Harmsen, 'De Wijnkooppartij 1926-1930', in: G. Harmsen, *Nederlands kommunisme. Gebundelde opstellen*, Nijmegen, 1982.

67-90.

45. G. Harmsen, 'Stalinisme en Koude Oorlog in Nederland', in: Harmsen, *Nederlands kommunisme*, 1642.

46. P.H. Hoekman en J. Houkes, 'Socialisme in Finsterwolde 1880-1935', in: P. Brood e.a., red., *Rondom Eems en Dollard/Rund um Ems und Dollart*, Groningen/Leer, 1992, 304-317.

47. *De Tribune*, 15 en 18 mei 1935.

48. *Volksblad*, 13 juni 1935.

49. *Het Volksdagblad*, 7 en 23 september 1939.

50. Zie: R. Weijdeveld, red., *Rode Hulp. De opvang van Duitse vluchtelingen in Groningerland 1933-1940*, Groningen, 1986.

51. J. Houkes, 'Socialisten en communisten in bezettingstijd', in: Hoekman, Houkes en Knottnerus, *op.cit.*, 197-205.

Spelen voor de revolutie

*Het arbeiderstheater in Nederland en Groningen
1932-1960*

▼ Frans de Smit

Proletkult

Aan de vooravond van de Oktoberrevolutie werd in Petersburg 'Proletkult' opgericht, een organisatie die zich tot doel stelde een programma voor een culturele revolutie te ontwikkelen. De deelnemers aan de oprichtingsbijeenkomst kwamen uit een breed revolutionair-gezind veld: de afdeling-Petersburg van de communistische partij, de sovjets, vakbonden, bedrijfscomité's en vele leger-, jeugd- en boerenorganisaties. Na de oprichting van Proletkult van Petersburg volgde al snel die van Moskou. Proletkult ontwikkelde zich in korte tijd tot een landelijke organisatie.

Het doel van Proletkult was niet gering: men wilde een volledig nieuwe proletarische cultuur scheppen die de tot ondergang gedoemde burgerlijke zou aflösen.¹ De organisatie streefde naar een vorm van radendemocratie waarbij de arbeiders de controle over de produktie zouden krijgen. Daarbij wilde Proletkult onafhankelijk staan ten opzichte van de staat en de vakbonden. In dit streven naar autonomie vonden arbeiders en intellectuelen elkaar binnen Proletkult, maar hier lag tevens de basis van een conflict met de naar centralisatie koersende bolsjewieken. Proletkult vormde een bont gezelschap, dat soms onderling zeer van mening kon verschillen over de vorm en inhoud van de proletarische cultuur die het wilde ontwikkelen. Wel was men ervan overtuigd dat de arbeiders zonder meer in staat waren zèlf aan de revolutie richting te geven. Dit stond haaks op de opvattingen van Lenin. De aanstichter van de Oktoberrevolutie had veel minder vertrouwen in de politieke capaciteiten van de arbeidersklasse. Hij was ervan overtuigd dat de bevolking aangevoerd moest worden door een groep beroepsrevolutionairen, die in staat waren om de situatie te overzien en leiding te geven aan de revolutie.² Proletkult was een succes. Na de oprichting werd de opbouw van de organisatie voortvarend aangepakt. Zo werden er arbeidersclubs, bibliotheken en studio's in-

gericht, waar werd gewerkt op het gebied van de kunsten. Ook werden hier exposities ingericht of theateruitvoeringen voorbereid. Daarnaast wilde Proletkult scholen stichten waar gewerkt werd aan de alfabetisering van volwassenen. De Proletarische Cultuur zou een wetenschappelijke basis moeten krijgen door de oprichting van een Proletarische Universiteit.

Eind 1920 had Proletkult ongeveer een half miljoen leden, ongeveer evenveel als de communistische partij. Proletkult werd een vrijplaats voor intellectuelen, kunstenaars, sociaal-revolutionairen en links-bolsjewieken, die zich vaak niet thuis voelden in de partij van Lenin. Het duurde dan ook niet lang voordat Proletkult te maken kreeg met openlijke vijandigheid van de zijde van de bolsjewieken. Zij zagen Proletkult als een broeinest van contra-revolutionaire activiteit en besloten iets daaraan te doen.

Op 1 december 1920 verscheen namens het centraal comité van de communistische partij in de *Pravda* een brief over Proletkult. Daarin werd de claim afgewezen van 'futuristen, decadenten en supporters van de aan het marxisme vijandige idealistische filosofie en werkschuwen, renegaten uit de rangen van de bourgeois publicisten en filosofen, om de aard en de richting van de proletarische cultuur te kunnen bepalen'.³ Dit oordeel leidde het einde van Proletkult in. De bolsjewistische fractie binnen Proletkult nam de leiding over en bracht de organisatie onder controle van de staat en de partij. Proletkult werd gedwongen om haar werk op het gebied van onderwijs op te geven. Slechts op het terrein van de cultuur mocht zij werkzaam blijven. Begin 1922 werd de subsidie aan de organisatie stopgezet, waardoor haar activiteiten noodgedwongen verder ingeperkt werden. Proletkult verdwijnt dan langzamerhand uit de openbaarheid. In 1925 kwam de organisatie onder de hoede van de Centrale Raad van Vakbonden. In 1932 werd Proletkult opgeheven.⁴

Het proletarisch theater

Het is een merkwaardig fenomeen dat in tijden van revolutie, waar mensen te kampen hebben met geweld, chaos en honger, een explosie van kunstzinnige en creatieve activiteiten plaats kan vinden. Dit is gebeurd in het korte bestaan van Proletkult. Tot ongeveer het midden van de jaren twintig heeft Proletkult op theatergebied indrukwekkende prestaties geleverd. Deze zouden nog lang na haar opheffing invloed uitoefenen op de ontwikkeling van het arbeiderstheater.

Het arbeiderstheater ten tijde van de revolutie en de daaropvolgende burgeroorlog was gebaseerd op zelfwerkzaamheid en werd gekenmerkt door het vasthouden aan het revolutionair perspectief. Arbeiders maakten theater als middel om te bouwen aan een eigen cultuur en samenleving. In de periode van 1917 tot 1924 bestond er nog creatieve speelruimte in de Sovjet-Unie: de macht van de communistische partij was nog niet absoluut. Proletkult ontwikkelde vormen van straat- en buurttheater, die later de basis zouden zijn van het communistische agitprop-theater.⁵ Het ging hier om kleine speeltroepen die een reizend theater vormden en op straat, in buurten of fabrieken speelden voor een daar toevallig aanwezig publiek.⁶

Ook op minder veilige lokaties vertoonde Proletkult haar kunsten. In samenwerking met de politieke afdeling van het Rode Leger vormde zij fronttheaters. Trotski schreef hierover in zijn *Literatuur en Revolutie*: 'In de jaren 1918-1919 was het geen zeldzaamheid als je aan een van de fronten een legerafdeling tegenkwam, waarvan de voorhoede werd gevormd door de cavalerieën, de achterhoede door wagens met acteurs en actrices, decors en allerlei requisieten.'⁷

Een theatervorm die aansloeg was 'de levende krant'. In de vorm van een politieke revue werd het grote publiek, dat toen voor een groot deel analfabeet was, op de hoogte gesteld van actuele politieke thema's. In de levende krant werden elementen gebruikt uit cabaret, operette, mime, acrobatiek, zang en voordracht. Ook hier betrof het een reizend theater, dat door het gebruik van minimale middelen zeer mobiel was en daardoor overal inzetbaar.

Onder invloed van de historicus en theaterwetenschapper Kerzhentchev ontwikkelde Proletkult het massatheater. Dit was een theatervorm, waarbij een bedrijf

Scenes uit het massaspel in Petersburg in oktober 1920.

of stadswijk tot één grote bühne werd omgetoverd. Een legendarisch massaspel was de voorstelling ter herdenking van de Oktoberrevolutie, uitgevoerd in 1920. Het onderwerp was de inname van het Winterpaleis, de plaats van handeling het plein voor dit paleis dat als toneel fungeerde. Op de aangrenzende pleinen waren 60.000 toeschouwers verzameld. Aan het spel namen 10.000 acteurs en actrices deel. De regisseur Ewreinoff leidde de organisatie met behulp van vlaggeseinen vanaf de daken van aangrenzende gebouwen.⁸

Proletkult was een kweekplaats voor nieuwe theatervormen en talent. De organisatie kende figuren als de filmer Eisenstein en de regisseur Meyerhold. De laatste, de grootste regisseur die Rusland ooit gekend heeft, werd in de jaren dertig slachtoffer van de terreur van Stalin en verdween zonder een spoor na te laten.

De 'Blauwe Kielen'

In 1925 werd Proletkult ingelijfd bij de Sovjet-vakbonden. Twee jaar later maakte een groep jonge vakbondsleden met als naam de 'Blauwe Kielen' een toernee door Duitsland met een vorm van agitatie-theater. Deze club maakte deel uit van een propaganda-en agitatiegroep van proletarische amateurspelers die in 1923 in Moskou was opgericht en spoedig uitgroeide tot een massa-organisatie van meer dan honderdduizend leden. Zij ontleenden hun naam aan de uniforme (werk-) kleding die zij droegen.⁹

Het gezelschap bracht tijdens zijn toernee door Duitsland een soort levende krant.¹⁰ Men maakte een golf van enthousiasme los voor deze theatervorm en in het voetspoor van de 'Blauwe Kielen' ontstonden hier overal 'Blauwe Blusen'. In Duitsland bestond reeds een traditie op het gebied van het arbeiderstheater. Door publikaties en persoonlijke contacten was men bekend met de activiteiten van Proletkult. Toen de 'Blauwe Kielen' hun toernee maakten, waren alle voorwaarden voor succes in feite aanwezig. Zoals reeds gezegd sloeg de vonk over. De speelwijze van de 'Blauwe Kielen' werd geïntegreerd met reeds bestaande vormen van arbeiderstheater en er ontstond een nieuwe vorm van straattheater: de agit-prop-beweging. Toen de 'Blauwe Kielen' in 1928 in de Sovjet-Unie verboden werden, lieten zij een springlevend kind in Duitsland achter.

Duitsland

De agitprop-troepen werden in Duitsland vaak opgericht op instigatie van de Kommunistische Partei Deutschlands (KPD), de communistische jeugdbeweging of een andere verwante organisatie. Deze organisaties traden tegelijkertijd op als sponsors, maar dat stelde niet zoveel voor: geldgebrek was een gezamenlijk probleem. Enkele troepen, zoals 'Kolonne Links' uit Berlijn, werden in de gelegenheid gesteld om full-time te werken tegen een karige beloning, maar dit was uitzondering.¹¹ De meeste groepen moesten zelf hun materiaal, reiskosten en teksten bij elkaar zien te scharrelen, en daar ontwikkelden zij een grote handigheid in. Sommige troepen bereikten een professioneel niveau en functioneerden min of meer als beroepsgezelschap. Maar als de toernee afgelopen was traden zij weer toe tot de internationale broederschap *der Stempelbrüder*.

De meeste arbeiders-spelers waren werkloos. Zij hadden doorgaans geen opleiding op het gebied van drama. Met vallen en opstaan leerden zij zichzelf spelen en teksten schrijven. Enkel wisten de weg naar de professionele Bühne te vinden, zoals Ernst Busch, Alexander Granach en Bruno Schmidtsdorf.

Geld was schaars, waardoor de spelers gedwongen waren inventief om te gaan met de beschikbare middelen. De politieke situatie in Duitsland betekende voor hen dat zij in een voortdurend conflict verkeerden met de autoriteiten, vooral met de politie. Na 1932 werden de groepen in de illegaliteit gedreven. Een jaar later, na de machtsovername door Hitler, werd het spelen zelfs levensgevaarlijk en daarmee onmogelijk. De combinatie van geldgebrek en de onzekere politieke situatie zorgde ervoor dat de agitproppers (noodgedwongen) nieuwe theatervormen uitwerkten, waaronder een uniek 'stil' straattheater.¹²

Binnen de KPD kwam tegen het einde van de jaren twintig de bolsjewisering van de partij op gang. De Duitse communisten richtten zich sterker op de politiek van de Sovjet-Unie en volgden een strakkere leninistische koers. Dit hield in dat oppositie binnen de partij niet meer geduld werd: ieder diende zich te houden aan de uitgezette partijlijn. Vlak daarna deed de economische crisis zich in Duitsland voelen. Dit ging gepaard met een verscherping van de klassenstrijd. Tegelijkertijd werd de KPD geconfronteerd met het opkomend fascisme.

Tegen deze achtergrond wenste de partij meer nadruk te leggen op propaganda en agitatie. Dit wilde de KPD bereiken door de agitprop-troepen, die tot dan toe hun eigen koers bepaalden, hechter te organiseren. Het lukte de partij de bestaande 'Deutsche Arbeiter Theater Bund' over te nemen en onder communistische leiding te brengen. De naam van de Theaterbond werd veranderd in 'Arbeiter Theater Bund Deutschlands'. Vanaf dat moment was de bond het instrument voor de KPD om de revolutionaire theaterbeweging te controleren.

Tot deze coup van de KPD werkte de agitprop-beweging vrij autonoom. Men maakte gebruik van variété en revue om arbeiders te confronteren met hun problemen van alledag: werkloosheid, fascisme, huisvesting, gezondheidszorg en dergelijke. Voor de agitatie op de bedrijven, op straat en op de binnenplaatsen van de huurkazerne voerde men kleine satirische scènes op, die in korte tijd met weinig middelen gespeeld konden worden. Op die manier kon de groep snel verdwijnen als de politie gesignaleerd werd. Om de problemen van alledag aan de orde te stellen maakten de groepen gebruik van duidelijk herkenbare types: de kapitalist met sigaar en hoge hoed, de priester als zijn aanhanger, en de onverschrokken arbeider als de toekomstige overwinnaar van de klassenstrijd. Gekruid met een fikse portie humor en satire was dit toneel voor het publiek zo herkenbaar, dat het er emotioneel bij betrokken raakte.

Na de 'overname' door de KPD veranderde deze werkwijze snel. De korte scènes, het variété en de revue werden voor een groot deel ingeruild voor het 'leerstuk'. Het leerstuk is een collectief voorgedragen politiek referaat, zonder dat daarbij theatrale effecten worden gebruikt. Het leerstuk wil beleren, argumenten leveren, feiten aandragen, samenhangen aangeven en de toehoorders tot handelen aanzetten. De toehoorders worden niet emotioneel betrokken bij het stuk. Dus geen variété, humor of elementen uit het volkstheater, integendeel: het col-

lectief referaat neemt afstand van de toehoorder in een sfeer van dodelijke ernst. De troepen die verbonden waren aan de Theaterbond namen het leerstuk over. Met de keuze voor het leerstuk kwam er een einde aan de doorwerking van de ideeën van Proletkult op de activiteiten van het arbeiderstheater in Duitsland. Dit hing nauw samen met de bolsjewisering van de KPD. De toenemende identificatie van de Duitse communisten met Moskou leidde ertoe dat zij zich snel distancierden van de in de Sovjet-Unie in ongenade gevallen Proletkult.¹³

Nederland ontwaakt

Proletkult drong niet door in Nederland. Anders dan in de Sovjet-Unie was hier geen basis aanwezig binnen de arbeidersbeweging waarop een streven naar de ontwikkeling van een proletarische cultuur gefundeerd kon worden. Rond 1920 werden in het marxistische tijdschrift *De Nieuwe Tijd* enkele artikelen geplaatst van Lebedev-Polyansky en Kerzhentchev over Proletkult. Daarnaast verscheen van Loenatsjarski de brochure *De taak der Arbeidersklasse op het gebied der Cultuur*. Deze publikaties wekten echter niet meer dan enige intellectuele interesse en discussie.

Tot aan het eind van de jaren twintig waren activiteiten op het gebied van revolutionair arbeiderstheater vrij bescheiden in omvang. H. Roland-Holst schreef enkele massaspelen in de vorm van spreekkoren. Zij had zich toen al afgewend van de revolutionaire arbeidersbeweging. Haar spelen werden opgevoerd binnen religieus-socialistische kringen.

Op 30 januari 1928 verscheen in *De Tribune*, het dagblad van de CPN, een enthousiast verslag over de Duitse toernee van de 'Blauwe Kielen' uit Moskou. Volgens de schrijver waren er pogingen ondernomen om de groep naar Nederland te krijgen, maar dat zou door tegenwerking uit sociaal-democratische kring zijn mislukt.¹⁴ Ogenschijnlijk werd de toernee verder weinig opgemerkt - alhoewel: het kan toeval zijn, maar voor een werfcampagne van de Internationale Rode Hulp te Amsterdam trad op 11 april 1928 het dubbel mannenkwartet 'the Blue Blouses' op.

Een Nederlandse agitpropgroep uit de jaren twintig. Verdere gegevens ontbreken.

Toch kwam er in Nederland langzamerhand wat op gang. Het revolutionair mannenkoor 'Ontwaakt' uit Utrecht besloot in mei 1928 om een toneelclub te vormen. In Rotterdam was de toneelvereniging 'Ontwaakt' actief. In Amsterdam werd het revue-gezelschap 'de Rode Vogels' opgericht dat de revue 'Laat je niet lijmen' op de planken bracht. In de Zaanstreek voerde het 'Klein Revolutionair Arbeiderstoneel' het stuk 'de Moeder' van Gorki op.

In 1931 vond in Amsterdam een fusie plaats tussen twee groepen die het begin markeren van georganiseerd revolutionair arbeiderstheater in Nederland. In de hoofdstad waren in die periode twee verenigingen actief: 'Ontwaakt', een culturele vereniging die beschikte over een muziekkorps, gemengd koor, kinderkoor en een bewegings- en toneelgroep. De toneelgroep speelde op bonte avonden van de Internationale Arbeiders Hulp zelfgemaakte stukken die gebaseerd waren op grove karikaturen. Daarnaast beschikte de Vereniging voor Volkscultuur over de 'Rode Vogels'. Deze club zocht het meer in de politieke revue. Beide groepen repeteerden in hetzelfde lokaal en vanuit de 'Rode Vogels' kwam het initiatief om beide groepen te laten fuseren. Gerard Vanter (Van het Reve sr.) en de cineast Joris Ivens schreven een stuk voor de nieuw gevormde groep dat al in de richting ging van de korte, snelle scènes zoals die door de agitprop-troepen in Duitsland gebracht werden.

Deze nieuw gevormde troep stuurde twee leden naar het 'Grenztreffen' van de Duitse agitprop-troepen, dat tijdens de paasdagen van 1931 in Keulen gehouden werd. Zij namen de stukken van Ivens en Vanter mee en vroegen de Duitse kameraden om advies. Behalve goede raad kregen zij ook agitprop-scènes mee terug: 'Brul China' van Tretjakov en 'Witte Terreur'.¹⁵ De Rode Vogels traden in 1931 nog in Zaandam op, maar daarna ging de groep op in de agitprop-troep 'Ontwaakt' die tot 1936 door zou blijven spelen.

Het bezoek aan het Grenztreffen bleef niet zonder gevolgen. Het jaar 1932 liet een snelle opkomst zien van de agitprop-beweging in Nederland. *De Tribune* vermeldde in dat jaar het optreden van 32 verschillende groepen, die tezamen 126 optredens verzorgden. In 1933-1935 werden daar nog eens 25 agitprop-troepen - inclusief vier balletgroepen - aan toegevoegd. Er zijn ongewijfeld meer troepen geweest, die niet de kolommen van *De Tribune* of van andere 'rode' bladen haalden.

De meeste troepen kenden waarschijnlijk geen lange levensduur. Zij speelden enkele jaren en verdwenen vervolgens uit zicht. Van een groot aantal werd na 1935 niets meer gehoord, maar enkelen werkten door, sommige tot aan 1940 toe. De troepen speelden korte scene's, waarbij in enkele grove lijnen de maatschappelijk problemen van die dagen aan de orde werden gesteld: werkloosheid, opkomend fascisme, en de positie van de arbeiders in de bedrijven. Verder werd ook propaganda voor de Sovjet-Unie gemaakt. Men speelde op politieke manifestaties en op vergaderingen van de CPN, op bijeenkomsten van hulporganisaties als Rode Hulp en Internationale Arbeidershulp en voor propaganda-bijeenkomsten van de Vereniging van Vrienden der Sovjet-Unie (VVSU). De kwaliteit van de scènes en het vertoonde spel moet men niet te hoog aanslaan. De meeste stukken dienden als aankleding van een vergadering, het stukje 'tussen de schuifdeuren'. Enkele

troepen speelden scènes die vermoedelijk van hoger niveau zijn geweest, met name de agitprop-troepen 'Alarm', 'Ontwaakt' en 'Dynamo'.

Uniek binnen de wereld van het arbeiderstheater en de agitprop was het optreden van de balletgroep 'Dynamo'. Zij bracht onder de bezielende leiding van Ulco Kooistra en Maya Magoby agitatie-propaganda in de vorm van eigentijds danstheater op hoogstaand niveau. Hoe dan ook, welke kwaliteit de verschillende groepen dan ook bereikt mogen hebben, zij riepen veel enthousiasme op bij de toeschouwers en de spelers: van 1931-1934 waren de agitprop-speeltroepen op elke bijeenkomst van enige betekenis aanwezig.

De Arbeiders Theater Bond Holland

In juni 1932 werd op initiatief van de CPN de Arbeiders Theater Bond Holland (ATBH) opgericht. Men volgde daarmee de Duitse aanpak: door middel van een centrale organisatie wilde men de tot dan vrij autonome agitprop-troepen politiek sturen. Nu was de situatie hier anders dan in Duitsland. De arbeiderstheaterbeweging had in ons land, anders dan bij de oosterburen, een smalle basis. Nederland kende geen traditie op het gebied van revolutionair theater en een verbinding tussen arbeiders en professionele schrijvers en spelers als bij Proletkult was hier nauwelijks aanwezig. De agitprop-beweging is in Nederland van het begin af een 'gestuurd' theater geweest, gericht op propagandistische activiteiten ten behoeve van de CPN en haar nevenorganisaties. De agitprop is hier nooit geplaatst in een breder kader van een mogelijke proletarische cultuur. Net zoals in Duitsland zou ook de ATBH de agitprop-beweging meenemen in de bolsjewisering van de communistische beweging.

De ATBH sloot zich aan bij de Internationale Arbeiders Theater Bond (IATB), die zijn zetel in Moskou had. De agitprop-beweging was in die tijd uitgegroeid tot een wereldwijde internationale beweging met zeer actieve troepen in Duitsland, Tsjecho-Slowakije, de Verenigde Staten, Engeland en Japan. De ATBH was vertegenwoordigd op het congres van de IATB, dat van 10 tot 15 november 1932 in Moskou gehouden werd. Het congres gaf inhoudelijk veel aandacht aan de positie van beroepsspelers en -schrijvers binnen de arbeidersbeweging.

De bijeenkomst was in feite een voorbode van een radicale koerswijziging die in Moskou voorbereid werd. Deze omslag kreeg zijn beslag in 1933. De naam van de Internationale Arbeiders Theater Bond werd veranderd in Internationale Revolutionaire Theater Bond (IRTB). De amateurspeler moest het veld ruimen voor de professionele kracht. Deze kreeg vanaf dat moment alle steun van de IRTB. De leiding van de nieuwe bond kwam in handen van de Erwin Piscator. Deze grote regisseur had weinig op met het amateurtoneel. De koers werd verlegd van het revolutionaire arbeiderstheater naar samenwerking met beroepsspelers, niet-klassebewuste arbeiders en de kleine burgerij.¹⁶ Redacteur A.J. Koejemans schreef in *De Tribune* van 26 juni 1933: '...Grote eisen zullen aan het repertoire van de troepen worden gesteld. De hulp van onze proletarische schrijvers, maar vooral de voortdurende zelfkritiek van de troepen, hun politieke opvoeding, hun nauwe verbinding met de massa's zullen hier de hefboom voor de verbetering van de stukken moeten zijn. Contacten met kameraden van het proletarisch beroepsto-

neel moet hulp bieden voor het overwinnen van onze artistieke zwakte. Versterking van de leiding van de ATBH, strijd tegen de onderlinge concurrentie der troepen door de organisatie van socialistische wedijver, voortdurende strijd tegen de opportunistische oppervlakkigheid en "linkse" overdrijvingen - dat is, in eenvoudige opsomming - de weg die wij moeten gaan om onze gehele agit-beweging op een hoger plan te verheffen en het wapen dat wij reeds in hen bezitten, nog doeltreffender te maken.'

Politieke scholing, socialistische wedijver en zelfkritiek, de eerste stappen naar het stalinistische sociaal-realisme in het theater werden zo gezet. In de Sovjet-Unie maakte de IRTB bekend dat de laatste resten van Proletkult opgeruimd moeten worden.¹⁷ Waren in Duitsland nog voordat de nazi's het spelen volslagen onmogelijk maakten de gevolgen van deze koerswijziging duidelijk merkbaar, in Nederland lag dat anders. De ATBH meldde zich op het internationale vlak op een moment dat de centrale organisatie in Moskou besloot om de steun aan het arbeiderstheater te beëindigen. Met andere woorden: de Nederlanders kwamen bij afloop naar binnen.

De ATBH was een zwakke organisatie die tijdens haar bestaan maar weinig tot stand bracht. Bovendien was Moskou ver weg. Gevolg was dat men buiten Amsterdam zich weinig van de internationale koers aantrok en gewoon doorspeelde zoals men gewend was. Dit gold zeker voor Groningen, dat in de geschiedenis van het arbeiderstheater een geheel eigen ontwikkeling kende.

Groningen

In Oost-Groningen speelde de toneelgroep de 'Rode Strijders' uit Finsterwolde. De groep werd rond 1930 opgericht en telde ongeveer vijftig leden. Harm Jan Siemons was voorzitter en Hendrik Schwertmann zorgde voor de teksten. Sommige stukken schreef hij zelf, andere nam hij van andere toneelgroepen over. De groep werd veel gevraagd in de regio. Schwertmann trok er dan ook veel met zijn spelers op uit. De requisieten nam hij in een karretje achter aan zijn fiets mee. Veel succes oogste Schwertmann met een 'Spanje-China'-scene, door hem zelf bedacht en geschreven. In Oude-Pekela, tijdens een optreden in de zaal van café Haan, riep zijn stuk zoveel enthousiasme op, dat het publiek na afloop het toneel bestormde. De zoon van Hendrik Schwertmann, Albert, herinnert zich dat in de Spanje-scene met overgave door de revolutionaire strijders gevochten werd: het toneel stond blauw van de kruiddamp die de houten klappertjes-geweren produceerden. Ook staat hem nog duidelijk voor de geest hoe zeer het proletarisch toneel het leven van zijn vader en moeder beheerste. 'Zai haren ook n teneelverainen hierzo. Dij was hail actief. Doar gongen z' ook mit noar boeten tou. Noar ander gemainten tou te speulen. O, God, dij wazzen zo populair. Doar haren ze 'n haile kennizzenkring van. Ja, echt op veziede goan was der nooit bie, want ze wazzen al tied op stap. Wat dat betreft, gongen wie zelden op veziede. Doar was gain tied veur.'¹⁸

De teksten van de groep en van Schwertmann zijn verloren gegaan. Uit veiligheidsoverwegingen zijn zij na de Duitse inval vernietigd. Hendrik Schwertmann bracht vier jaar in concentratiekampen door.

De 'Rode Strijders' speelden korte stukken en scenes, maar namen van tijd tot

tijd ook een avondvullend stuk op hun repertoire. Schwertmann vertaalde stukken die hij kreeg van een agitprop-groep uit het Duitse Emden voor eigen gebruik. Deze Duitse groep stond onder leiding van Jan de Vries en het was Schwertmann die De Vries uitnodigde om met zijn troep een toernee te maken door Oost-Groningen. 'Rote Wedding ruft euch Genossen, Rot Front!' was de aanhef waarmee de spelers van 'die Rote Laterne' uit Emden hun Groninger kameraden begroetten.¹⁹ Gekleed in de traditionele agitprop-kleding, een blauwe kiel met een rode shawl, maakten zij in januari 1932 een toernee door Oost-Groningen. Het optreden was zo'n succes dat onmiddellijk een tweede toernee volgde. De troep speelde in Beerta, Finsterwolde, Nieuweschans, Winschoten, Oude-Pekela, Sappemeer en de stad Groningen.²⁰

Met haar optreden veroorzaakte 'die Rote Laterne' een soort 'Blauwe Kielen'-effect. Of het de verdienste was van de Duitsers zullen we waarschijnlijk nooit zeker weten, maar een feit is dat na de toernee van de spelers uit Emden in hun spoor een keten van agitprop-troepen werd opgericht die, evenals hun kameraden uit Duitsland, met zelfgeschreven korte, op de actualiteit geënte scènes propaganda bedreven op vergaderingen en manifestaties. Enkele namen: de 'Blauwe Blousen' (Groningen), de 'Soyjet-ster' (Sappemeer), het 'Rode Zoeklicht' (Hoogezand), de 'Rode Muiers' (Eelde), de 'Rode Schijnwerper' (Oude-Pekela) en de al langer bestaande 'Rode Strijders' (Finsterwolde). Hoe lang zij gespeeld hebben, is niet voor alle groepen bekend. De 'Blauwe Blousen' uit Groningen gingen door tot 1939. De 'Rode Strijders' zouden tot aan de Tweede Wereldoorlog doorspelen, maar een groep als de 'Rode Schijnwerper' uit Oude-Pekela verdween al vrij snel uit de publiciteit. Deze groep werd echter direct opgevolgd door een nieuwe speeltroep met dezelfde spelers, zodat er wel degelijk sprake was van continuïteit tot het uitbreken van de oorlog. Met 'die Rote Laterne' bleef tot aan de machtsovername van Hitler in 1933 contact bestaan. Toen viel in Emden voor de groep het doek.

Agitprop rond 1935

Na 1934 stagneerde de ontwikkeling van de agitprop-beweging. De uitgezette koers van Moskou volgend, liet de CPN de agitprop-beweging vallen en maakte zij voor haar manifestaties voortaan gebruik van beroepskunstenaars. De aankondigingen van optredens verdwenen uit de kolommen van *De Tribune* en de groepen waren aangewezen op ondersteuning vanuit de aan de CPN gelieerde organisaties zoals de VVSU, de Rode Hulp en de Internationale Arbeidershulp. In deze periode werd de VVSU een belangrijk podium voor het arbeiderstheater. Met name Gerard Vanter zette zich sterk voor de agitprop-beweging in.

Na 1935 verdween de benaming 'agitprop-troep' en noemden de troepen zich gewoon speel- of toneelgroep. In 1936 werd de Internationale Revolutionaire Theater Bond opgeheven. Het bestaan van deze organisatie werd gezien als een hinderpaal in de zich dan ontwikkelende Volksfront-politiek. In Nederland was de nationale bond reeds geruisloos verdwenen, zodat de groepen in feite op zichzelf aangewezen waren. Men speelde door, maar het beeld wijzigde zich. Wat voor de agitprop in de plaats kwam waren rode cabarettroepen, speeltroepen en

revue-gezelschappen die vooral in Noord-Holland opgang maakten. Er deed zich hierbij tevens een inhoudelijke verschuiving voor. Men bleef weliswaar politiek theater maken, maar gecombineerd met elementen die volledig op amusement gericht waren. De revue was daar een helder voorbeeld van. Dit had tot gevolg dat de politieke inhoud van het gebodene afzwakte, alhoewel men er nergens toe over ging om zich volledig op amusement te richten.

In Oude-Pekela werd in 1936 de speeltroep 'Dimitroff' opgericht, die zich beschikbaar stelde voor de organisatie Rode Hulp. De groep had succes met een tegen het opkomend fascisme gericht programma. In deze club vinden we namen terug van spelers uit de eerder actieve agitprop-troep de 'Rode Schijnwerper' uit Oude-Pekela: Cees Stelling en Pieter Bouland. Deze laatste zal nog vele jaren actief blijven in het politiek arbeiderstheater.

De agitprop-troepen en - later - de speeltroepen konden rekenen op een grote aanhang. Waar men speelde was de zaal doorgaans vol. Bij de autoriteiten waren de groepen echter minder populair. Regelmatig kregen de groepen een speelverbod. Dit overkwam de 'Rode Strijders' uit Finsterwolde en de 'Rode Schijnwerper' uit Oude-Pekela. De Amsterdamse groep de 'Zeven Provinciën' kreeg in 1933 een verbod om in Winschoten op te treden. De stad Groningen stond een optreden toe, maar dan gecensureerd. Zaalafdrijving, het onder druk ongedaan maken van het verhuren van een zaal, kwam regelmatig voor. Natuurlijk speelden de groepen, als het niet in het openbaar kon, door middel van een besloten bijeenkomst. Maar het geeft aan dat de contacten met de overheden niet altijd even plezierig verliepen. De speeltroepen hadden te maken met kleine pesterijtjes, die niet te vergelijken waren met de politieke vervolging waar de kameraden in Duitsland onder te lijden hadden, maar die wel vervelend waren voor spelers en publiek. Komisch in dit verband was de actie van veldwachter Blokzijl in Foxhol in januari 1934. Hij verbaliseerde de groep het 'Rode Zoeklicht' uit Hoogezand wegens overtreding van het uniformverbod. De wetshandhaver had geconstateerd dat alle leden eenzelfde rode das droegen...

'Dynamo'

De steeds geringer wordende speelruimte binnen de CPN voor het arbeiders-theater had trieste gevolgen voor het dansgezelschap 'Dynamo'. Dit gezelschap was in Oost-Groningen zeer populair. Albert Schwertmann uit Finsterwolde herinnert zich een optreden van 'Dynamo' in hotel Dommering te Winschoten. Wat hem is bijgebleven, is de lange rij achterlichten van fietsers uit omliggende plaatsen, die 's avonds in groten getale naar 'Dynamo' kwamen kijken. 'Dynamo' bereikte een hoog artistiek niveau. De groep wist dat door de jaren heen te handhaven, totdat op 3 april 1939 in het *Volksdagblad* een artikel verscheen ter gelegenheid van het zesjarig bestaan van 'Dynamo'. De artistieke leiding van de groep bleek toen niet meer in handen te zijn van Ulco Kooistra en zijn vrouw Maja Magoby. Wim van Houten had de touwtjes nu in handen. Als reden voor deze wisseling van de wacht werd de slechte financiële situatie van de groep genoemd als gevolg van wanbeheer door het duo. Maar vooral werd Kooistra en Magoby gebrek

aan politiek inzicht en collectiviteit verweten. De CPN was toen inmiddels ook in een fase gekomen waarin afwijkende meningen niet meer geduld werden, ook niet op het toneel.

'Dynamo' zou tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog blijven spelen, maar niet meer als dansgroep. Het gezelschap werd omgevormd tot een revue-gezelschap dat artistiek niet meer het niveau bereikte dat het eerder haalde. Toch bleef het gezelschap geliefd en speelde het waar het ook optrad, voor uitverkochte zalen. In februari 1939 speelde 'Dynamo' voor een propvolle zaal in Parkzicht te Veendam. Vanuit de verre omtrek kwamen mensen per fiets of autobus om de revue 'Handen thuis' te zien. De voormalige leider van de CPN D. Wijnkoop was als spreker uitgenodigd. *De Noord-Ooster* schreef onder meer: 'Het was een politieke revue, waarin de noden van onze tijd, zoals de communisten die zien, op aanschouwelijke wijze werden blootgelegd en de middelen voor genezing aangegeven. Wat de heer Wijnkoop met woorden had te verstaan gegeven, werd door 'Dynamo' in de vorm van spel tot uitdrukking gebracht. Eenvoudige mensen vertoonden met liefde en lust hun politieke denkbeelden, in een meestal geestig en luchtig kleed, zodat de 900 bezoekers, want die waren in de opgepropte zaal aanwezig, een aangename middag hebben gesleten.'²¹

**MORGENNAMIDDAG ALLEN NAAR VEENDAM
HOTEL PARKZICHT OM 3 UUR.**

DE BALLETGROEP DYNAMO
brengt de SUCCESVOLLE REVUE

HANDEN THUIS!!

Entrée 35 ct., man en vrouw 60 ct.

27 MEDEWERKERS.

Aankondiging van een optreden van de balletgroep 'Dynamo' in Veendam in 1939.

Toen in 1938 de organisatie Rode Hulp in Nederland in opdracht van de CPN opgeheven werd, verdween er weer een mogelijkheid voor het arbeiderstheater om naar buiten te treden. Een groep als 'Dimitroff' uit Oude-Pekela, die zich juist voor deze organisatie inzette, werd hiervan het slachtoffer. 'Dimitroff' verdween van het toneel om onmiddellijk opgevolgd te worden door de communistische toneelvereniging 'Eenheid door Kunst' uit Oude- en Nieuwe-Pekela. Deze club gaf in februari 1938 in de stampvolle zaal van café Haan een uitvoering van antifascistische stukken. Bouland was er weer als speler bij.

Uit de wijze waarop de CPN met het arbeiderstheater omsprong blijkt dat deze partij - en ook haar zusterpartijen elders - zich in wezen nooit heeft geïnteresseerd voor het arbeiderstoneel, anders dan als mogelijkheid om propaganda te bedrijven. Theater als mogelijkheid om de eigen situatie te onderzoeken, de werkelijkheid van alledag te beïnvloeden, of drama als onderdeel van een authentieke proletarische cultuur, is nooit werkelijk onderdeel van het beleid van de partij geweest, integendeel. Daar waar echt volkstheater dreigde te ontstaan, bij Proletkult en in Duitsland, werd deze ontwikkeling als ongewenst ervaren. De communistische partij, zowel in internationaal opzicht als in Nederland, heeft het volkstheater onder handbereik gehad, maar wilde of kon dit niet zien. Het is de redding van veel speeltroepen geweest dat zij niet onder de regie van de partij speelden, maar onder de vlag van aan de partij verwante organisaties. Dit gaf de groepen nog enige creatieve ruimte en het verschafte aan het arbeiderstheater de mogelijkheid om na de Tweede Wereldoorlog nog een bescheiden opbloei te beleven.²²

De speeltroepen na 1945 en het ANJV

De inval van de Duitsers in mei 1940 maakte een einde aan de activiteiten van de speelgroepen. Na de bevrijding kwamen deze ook niet meer terug. De oorlogservaringen en het gevoel van eenheid en samenwerking in het verzet werkten een streven naar een nieuw politiek bestel in de hand, waarin de oude verzuilde verhoudingen doorbroken zouden zijn. Ook binnen de CPN was een dergelijke stroming aanwezig. Partijsecretaris P. de Groot nam daar een radicale positie in. Hij streefde naar een progressieve volksbeweging en was geen aanhanger van heroprichting van de CPN, integendeel. In zijn ijver om de nieuwe verhoudingen tot uitdrukking te brengen kwam het communisme voor hem op de tweede plaats. Hij stelde tijdens een congres zelfs voor om het Wilhelmus te zingen in plaats van de Internationale. Dat ging veel kameraden veel te ver. Uiteindelijk keerde ook de CPN in haar oude vorm terug, net als de meeste andere partijen.

De CPN verwierf zich na de oorlog een grote aanhang als gevolg van het respect dat de partij door haar verzetsactiviteiten had verkregen. Het is in het licht van deze verhoudingen dat het Algemeen Nederlands Jeugd Verbond (ANJV) werd opgericht. De aanvankelijke opzet was inderdaad de stichting van een algemene organisatie waarbinnen de vooruitstrevende jongeren verenigd zouden worden. Maar als snel werd het ANJV - evenals de CPN - door de maatschappelijke werkelijkheid achterhaald en raakte het Verbond in toenemende mate op de CPN georiënteerd. Naarmate de oude verhoudingen zich herstelden en de Koude Oorlog op gang kwam, werd de plaats van het ANJV binnen de communistische beweging duidelijker. De oorlog had diepe wonden in de CPN geslagen. De partij had een groot deel van haar kader verloren: veel mannen en vrouwen waren gefusilleerd of niet teruggekeerd uit de gevangenschappen en concentratiekampen. Dit leidde ertoe dat er binnen de CPN een tekort was ontstaan aan ervaren mensen voor leidinggevende posities. In deze situatie werd het ANJV de organisatie waarin de CPN haar jonge kader ging vormen.

Het was binnen het ANJV dat het vooroorlogse amateur-arbeiderstheater weer

bescheiden tot bloei kwam. Het ANJV hechtte altijd grote waarde aan de politieke en culturele vorming van zijn leden. Onder vaak moeilijke omstandigheden heeft het Jeugdverbond in de loop der jaren op die terreinen grote activiteiten ontplooid. Het was een jongerenorganisatie met een daarbij behorend vlottend ledenbestand. De financiële positie was zwak, het was woekeren met het weinige geld dat beschikbaar was. Daarnaast zette de Koude Oorlog de organisatie onder druk, met name ten tijde van de Hongaarse opstand in 1956, toen het ANJV in een politiek en maatschappelijk isolement raakte.

Aan het eind van de jaren veertig werd de organisatie van het culturele werk door het ANJV voortvarend aangepakt. Binnen enkele jaren ontstonden daardoor verspreid door het land ANJV-toneelgroepen. Wat opzet en inhoud betreft waren deze een kopie van de speeltroepen van voor de oorlog. Deze ontwikkeling leek een beetje op het 'Blauwe Kielen'-effect, maar dan op mini-schaal. Het verschijnsel is niet zó verwonderlijk als men het van dichtbij beziet. In april 1952 trad in Schoonoord voor het eerst de dansgroep 'Dynamo' uit Enschede op. De leiding van de groep berustte bij een oud-lid van de voormalige dansgroep 'Dynamo' uit Amsterdam. In de Zaanstreek werd evenals voor de oorlog een politieke revue geproduceerd. In Oude-Pekela werd in 1948 of 1949 een ANJV-toneelgroep opgericht, waarbij Bouland in de artistieke leiding plaats nam.

Met behulp van deze oudgedienden bouwde het ANJV een landelijk netwerk van toneelgroepen op. Deze groepen brachten politiek arbeiderstoneel op de planken. Wat de inhoud van hun activiteiten betreft, sloten zij naadloos aan bij de vooroorlogse speeltroepen.

Het ANJV was sterk gericht op de Sovjet-Unie, het land waar het socialisme werd gerealiseerd. In het blad *Jeugd* werden artikelen geplaatst die een rooskleurig beeld gaven van de maatschappelijke verhoudingen binnen het 'socialistische moederland', of die een van de Sovjet-leiders in het zonnetje zetten. Wat dat betreft liep het ANJV in de pas met de CPN. Naast deze verheerlijking van de Sovjet-Unie had het ANJV evenwel een open oog voor de problemen waarmee de na-oorlogse jeugd te maken had. Thema's waaraan men aandacht schonk waren de Indonesische kwestie, woningnood, herbewapening, de positie van jongeren binnen de krijgsmacht en in de bedrijven en vooral contacten met jongeren elders in de wereld. Het ANJV nam in deze kwesties een verrassend open en weinig sectarische positie in.

Eenzelfde situatie is bij de toneelgroepen waar te nemen. Zij volgden de politieke lijn van het ANJV echter wat minder getrouw. Als taak voor de scholing door het ANJV noemde M. Bakker in een bestuursnotitie het vertrouwen wekken in de CPN, de Sovjet-Unie en haar grote leiders als Stalin. Van dit laatste was in de gespeelde stukken weinig terug te vinden. De toneelgroepen maakten gebruik van bestaande teksten, geschreven door professionele schrijvers, en zelfontwikkeld materiaal dat door het ANJV centraal beschikbaar werd gesteld. In de bewaard gebleven teksten vindt men eigenlijk weinig propaganda voor de Sovjet-Unie. Wel treft men in het archief toneelstukken aan van Gorki, Ehrenburg, Simonov en bewerkte Russische sprookjes van Hilla Merkeva.

Maar de meeste aanwezige stukken hadden betrekking op de Nederlandse situ-

atie. Sketches en toneelstukken stellen de woningnood aan de orde, maken het militarisme belachelijk, brengen de Indonesische kwestie ter sprake of stellen de positie van jongeren in de bedrijven aan de kaak. De stukken hebben vaak de vorm van een satire, zijn doorgaans zelf geschreven en hebben een verrassend goede inhoud. Sommige zijn het waard om nu nog te worden gespeeld. Het toneelspel van de ANJV-groepen was vooral politiek toneel, en daar hebben de groepen tijdens hun bestaan aan vastgehouden.²⁵

Een zeer succesvolle groep was die van Oude-Pekela. Opgericht aan het einde van de jaren veertig heeft de groep ongeveer tien jaar gespeeld. Men maakte geen eigen teksten, maar betrok materiaal via het ANJV. Ook nam men teksten van buiten aan als deze politiek geschikt waren. De te spelen stukken werden door de groep beoordeeld op hun politieke inhoud en, als de spelers zich met de inhoud konden verenigen, vervolgens ingestudeerd. Deelnemen aan de groep stelde hoge eisen aan de inzet van de leden. De toneelgroep was populair en veelgevraagd. Er zijn stukken geweest waarmee men 50 tot 60 keer op de planken is geweest. Een veelgespeeld stuk was 'Moeder Ras' - schrijver onbekend -, dat de Indonesische kwestie aan de orde stelde en waarmee de groep volle zalen trok. Een ander succesnummer was de eenakter 'Het Sein', die de strijd binnen de bedrijven centraal stelde. Het succes van de groep lag in de gehanteerde formule, die veel weg had van de werkwijze van de speelgroepen in de tweede helft van de jaren dertig: de combinatie van politieke thema's met ontspanning. Voor de toneelgroep uit Oude-Pekela betekende dit dat men een ernstig politiek stuk combineerde met een klucht, die puur voor de ontspanning bedoeld was.

*Een repetitie
van de ANJV-
toneelgroep uit
Oude Pekela
in café
Frederiks v/h
Haan aan het
einde van de
jaren veertig.*

Bij de groep behoorde een (klein) orkest dat eveneens een bijdrage aan het programma leverde. Ook zang was aanwezig: één van de leden zong strijdliederen, begeleid door een mondharmonica. Deze wat curieuse combinatie werkte goed: volgens ooggetuigen maakte het optreden grote indruk! De groep bood in feite een soort totaalprogramma. Met deze formule heeft men jarenlang de noordelijke provincies bereisd. Met een gehuurde autobus van Stutvoet was men vrijwel

elk weekend op pad. Zoals eerder opgemerkt werd van de leden een grote inzet gevraagd. Minstens eenmaal in de week werd er gerepeteerd en in het weekeinde volgde een optreden. Voor de getrouwde leden van de groep betekende dat een voortdurende druk op het gezin. Men was veel weg, en moest soms vaak voor op-pas zorgen als man en vrouw samen in de groep speelden en kinderen hadden. Als het ene stuk werd opgevoerd, begon men reeds het volgende in te studeren.²⁴

De Koude Oorlog plaatste het ANJV, evenals de CPN, in een steeds sterker wordend politiek isolement. Voor de speelgroepen was dat aanvankelijk niet zo'n probleem. De aanhang bleef komen en de zalen waren vol, waar men ook speelde. Toch kwam het einde van de ANJV-toneelgroepen en daarmee van het arbeiderstheater in Nederland in zicht. Aan de ene kant moest het ANJV altijd woekeren met zijn middelen. Het gebrek aan kader en financiën verlamde de organisatie soms bijna. Aan de andere kant verslechterde de politieke situatie. De Koude Oorlog leidde tot een terugloop van het ledental. Als gevolg van de gebeurtenissen in Hongarije wilden artiesten niet voor het ANJV optreden en werd de organisatie zalen geweigerd.

Toch was het niet de Koude Oorlog die het werk van de speelgroepen onmogelijk maakte. Ook in de moeilijkste periode bleef de aanhang hen trouw. Het was de jeugd zelf die het ANJV in de steek liet. De televisie was in opkomst en de eerste popsterren meldden zich als voorboden van een nieuwe jongerencultuur. Een cultuuromslag kwam op gang waarop het ANJV niet verdacht was. Voor de toneelgroep van Oude-Pekela betekende dit dat de activiteiten niet meer te financieren waren. De onkosten voor de bus, de requisieten en dergelijke werden altijd betaald uit de opbrengsten van de optredens, maar deze inkomsten waren niet meer voldoende. Vaak pasten de spelers het tekort zelf bij, en juist dat was bij een teruglopend ledental niet meer op te brengen. Aan het eind van de jaren vijftig werd de groep opgeheven.

In deze periode verdwenen ook de toneelgroepen elders in het land, waarmee een eind kwam aan een lange traditie. Dit gold bijvoorbeeld voor twee andere succesvolle toneelgroepen die zich met politiek arbeiderstheater bezighielden: de toneelgroep de 'Rode Vaan' uit Beerta en 'Vrede en Opbouw' uit Oude-Pekela. Deze laatste groep was ontstaan uit de Arbeiders Transport Bond, een organisatie van de Eenheids Vak Centrale. Deze 'vrije' groepen - die geen deel uitmaakten van een organisatie - speelden een repertoire dat sterk leek op dat van de ANJV-groep. Ook 'Het Sein' werd door hen gespeeld. In deze groep werkten mensen mee, die eerder deel uitmaakten van de ANJV-toneelgroep.²⁵

Toch verdween het toneelspel niet geheel van de kaart. Het ANJV vocht zich terug en begon in de jaren zeventig aan een nieuwe bloeiperiode. In den lande ontstonden nieuwe cabaret- en toneelgroepen. Koren werden opgericht, waarbij het ANJV-koor Groningen zeer succesvol was. Politiek theater werd ook weer gemaakt, maar zou andere vormen aannemen. Het vormingstheater kwam op, 'Werk in Uitvoering', 'GL2' en later het '4-mei project' zijn als exponenten van deze ontwikkeling te beschouwen.²⁶

Maar hoe dit ook zij: de ontwikkeling die begon bij Proletkult, in Duitsland werd

overgenomen door de toernee van de 'Blauwe Kielen' en in Groningen tot leven werd gebracht door 'die Rote Laterne', vond haar einde bij het verdwijnen van het politiek arbeiderstoneel aan het eind van de jaren vijftig. Wat blijft is de herinnering aan al die arbeiders-spelers en speelsters die onder vaak moeilijke omstandigheden en met grote inzet het theater gebruikten om aan hun streven naar een rechtvaardiger wereld uitdrukking te geven.

DE MOEDER

BERTOLT BRECHT
HANNIS EISLER

uitgebracht door
stichting de dochter
aan initiatief van
het 4 mei project

pluimaan 523
6742 GP Groningen
telefoon 050 714412

aan de voorstellingen
15.00 uur
aanvang 19.30 uur

aanvang
15.00 uur
aanvang 19.30 uur

aanvang
aanvang 15.00 uur
aanvang 19.30 uur

aanvang
aanvang 15.00 uur
aanvang 19.30 uur

6-

OUDE PEKELA

In 1981
speelde het
4-mei project
'De Moeder'.

Noten

1. J. Peach, *Das Theater der Russische Revolution*, Kronberg, 1974, 10.
2. W.I. Lenin, *Wat te doen?*, in: idem, *Verzamelde werken*, deel 2, Amsterdam, 1937, 34-195.
3. P. Gorsen en E. Knödler-Bunte, *Proletkult*, deel 1, Stuttgart, 1974, 166-167.
4. Voor uitgebreide informatie over Proletkult zie: P. Gorsen en E. Knödler-Bunte, *Proletkult*, deel 1, Stuttgart, 1974; deel 2, Bad Canstatt, 1975.
5. De afkorting 'agit-prop' staat voor agitatie en propaganda.
6. P.M. Kerzhentchev, 'Der Kunst auf der Strasse', in: R. Lorenz, *Proletarische Kulturrevolution in Sowjet-Russland*, Munchen, 1969, 167.
7. L. Trotski, *Literatuur en Revolutie*, Amsterdam, 1982, 224.
8. J. Gregor en R. Fulöp-Miller, *Das Russische Theater*, Wenen, 1927, 55.
9. G.G.L. Alexander, 'Die "Blaue Bluse" im Auslande', in: M. Brauneck, red., *Die Rote Fahne*, Munchen, 1973.
10. J. Matheika, 'Über die "Lebendige Zeitung". Theater der Masse in Sowjet-Russland', Brauneck, *op.cit.*
11. H. Damerius, *Erinnerungen an Kolonne Links*, Berlijn, 1977.
12. B. Balasz, 'Theater auf der Strasse', in: L. Hofmann en D. Hoffmann-Ostwald, red., *Deutsches Arbeitertheater 1918/1933*, deel 2, Berlijn, 1977, 454-456.
13. Zie voor een uitvoerige beschrijving van de door het Duitse arbeiderstheater gebruikte theatervormen: F. de Smit, 'Für alle an die keiner mehr denkt', niet-gepubliceerde doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen, 1991.
14. Het lukt niet om deze bewering te staven: in de sociaaldemocratische krant *het Volk* werd met geen woord over de 'Blauwe Kielen' geschreven.
15. *Arbeiterbühne und Film*, jg. 18, nr. 6.
16. *Das Internationale Theater*, nr. 3, Moskou, 1933.
17. W. Wandruski, 'Dem Dramatiker der Selbsttatige Theater dem Selbsttatige Theater dem Dramatiker', in: *Das Internationale Theater*, nr. 3.
18. Interview van O. Wayer en B. Dijkstra met H. Heres, A. Schwertmann en K. Stek, 31 maart 1993, Veenkoloniaal Museum, Veendam.
19. Albert Schwertmann uit Finsterwolde heeft het optreden van 'die Rote Laterne' destijds gezien en kon de reeds vergaarde informatie gedetailleerd aanvullen.
20. *De Tribune*, 12 januari 1932.
21. *De Noord-Ooster*, 13 februari 1939.
22. Voor meer informatie over de agitprop-beweging voor de Tweede Wereldoorlog zie: W. Jurg,

'Agitprop in Nederland. Toneel als "wapen in de klassenstrijd", in: H. Galesloot e.a., red., *Kunst en communistische beweging '20 - '40*. Cahiers over de geschiedenis van de CPN, nr. 8, Amsterdam, 1983; en De Smit, *op.cit.*

23. Een aantal bewaard gebleven teksten zijn aanwezig in het ANJV-archief, beheerd door het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam.

24. Over het bestaan en activiteiten vna de ANJV-groep OudePekela is ons veel verteld door dhr. en mevr. Leeuwerik te Nieuwe-Pekela en mevr. T. Orsel te Oude-Pekela. Zij waren destijds actief als speler en speelster bij de groep betrokken.

25. Dhr. Kapper uit Oude-Pekela was destijds regisseur van 'Vrede en Opbouw' en heeft ons over deze groep geïnformeerd.

26. Zie *Het was in mei. Tien jaar 4 mei-projekt*, Groningen, 1990.

De Groninger CPN tijdens de Duitse bezetting

▼ Geert van der Molen¹

Inleiding

Eind oktober 1940 verscheen in Groningen het *Noorderlicht* als eerste illegale krant in deze provincie. Het was de regionale uitgave van *De Waarheid*, het orgaan van de verboden communistische partij. Tot de februari-staking in 1941 verschenen vijf nummers, die ook verspreid werden in Friesland en Drenthe. Toen sloeg de Sicherheitsdienst (SD) in Groningen toe: meer dan vijftig medewerkers werden eind februari en in de loop van maart gearresteerd. Slechts een klein deel overleefde de Duitse concentratiekampen. Een aantal CPN-ers probeerde het illegale werk voort te zetten, maar in september 1941 werd opnieuw een twintigtal mannen en vrouwen gearresteerd. De zeven vrouwen die hiervan deel uitmaakten, werden naar de gevangenis in Scheveningen gebracht en na zeven maanden zonder verdere verklaring in april 1942 vrijgelaten. De mannen werden via het kamp Amersfoort naar Duitsland gestuurd. Ook van hen keerde slechts een enkeling na de oorlog terug.

Hoe was het mogelijk dat een toch betrekkelijk kleine partij als de CPN als eerste zo vastberaden het verzet begon tegen een overmachtige, goed-georganiseerde en op alle fronten winnende vijand?

Om dit te begrijpen moet men de strijdbaarheid van de communisten vóór de oorlog kennen. Er was toen geen wet, die de arbeiders beschermde tegen de willekeur van de ondernemers en de 'dikke boeren'. In Nederland als communist bekend te staan, betekende een hinderpaal bij het vinden en behouden van werk. Communisten werden als eersten ontslagen, zij werden beschouwd als 'oproer-kraaiers'; na acties waren zij vaak het slachtoffer. Alleen de meest overtuigden, de mensen die in het ideaal van een toekomstige klassenloze maatschappij geloofden, durfden voor hun mening uit te komen.

De ligging van Groningen vlak aan de Duitse grens had velen vertrouwd gemaakt met de methoden van het nationaal-socialisme. De hulp aan de vluchtelingen gebeurde in het geheim, de Nederlandse politiek zat achter de Duitse emigranten aan.² Voor sommige CPN-ers die waren ingeschakeld bij deze Rode Hulp-organisatie, was het maar een enkele stap naar het 'echt-illegale' werk voor *Noorderlicht*. Ze gingen na mei 1940 gewoon door, al beseften ze dat het gevaarlijker was geworden, omdat het nu tegen de Duitse bezetters ging.

Het grote voorbeeld dat de communisten steeds voor ogen stond, was de Sovjet-Unie. Zij hadden een vrijwel onbegrensd vertrouwen in de politiek van Moskou, al was die na het sluiten van het niet-aanvalsverdrag met nazi-Duitsland in augustus 1939 gevoelsmatig moeilijk te aanvaarden. Door velen aangevallen op het werk of bij het colporteren met communistische lectuur, verdedigden zij dapper de houding van de Sovjet-Unie: Stalin had immers tot het uiterste geprobeerd een verdrag te sluiten met de geallieerden, maar vooral Engeland dwarsboomde dit in de hoop dat Duitsland zich tegen het 'rode gevaar' zou keren.³

Na het begin van de Sovjet-Finse oorlog in november 1939 werd het nog moeilijker voor de CPN. Er ontstond bij sommigen teleurstelling en twijfel, maar naar buiten toe was daarvan althans in Groningen weinig te merken. Het Duitse nationaal-socialisme bleef de grote vijand en dit zou zeker in de toekomst blijken, zo was de (meestal onuitgesproken) hoop en overtuiging van vele communisten. Zij bereidden zich voor op een bezetting van Nederland, die de partij in de illegaliteit zou drijven.

Partijlid

In 1939 werd ik lid van de communistisch-georiënteerde Tempo-jeugdgroep in Groningen. Naast fietstochtjes, feestavondjes, het maken en verspreiden van het landelijk blad *De Stormvogel* en soms een plaatselijk krantje, hadden wij bijeenkomsten in het eigen zaaltje in de Rode Weeshuisstraat. Hier werden inleidingen gehouden door mensen als de oud-Spanjestrjder Nico Mourer, een meeslepend verteller en spreker, die als een 'echte revolutionair' tot onze verbeelding sprak. Onder elkaar bespraken we hoe we het beste illegaal zouden kunnen werken.

Vlak na de bezetting in de zomer van 1940 werd in Groningen serieus begonnen met de voorbereiding van de illegaliteit. De op 10 mei door de Nederlandse regering tegelijk met bekende NSB-ers opgepakte communisten (onder anderen Geert Sterringa, Wolter Wolters, Johannes Swint) waren na de capitulatie teruggekeerd. Door Wolter Wolters, die ik kende omdat zijn beide dochters actieve leden van Tempo waren en ik wel bij hen thuis kwam, werd mij gevraagd of ik deel wilde nemen aan het illegale werk. Ik zou dan voor de jeugdgroep moeten bedanken onder het voorwendsel dat ik bang was mijn baantje bij de Rotterdamse Bank te verliezen (waar zelfs geen SDAP-ers werden geduld!). Dat kwam hard aan, ik had me bij Tempo voor het eerst in een groep thuisgevoeld. Maar Wolters was onverbiddeijk. 'Je zult lid van de partij moeten worden, wat betekent dat je de discipline aanvaardt, dat is noodzakelijk in oorlogstijd. Je mag er met niemand over praten. Wij zullen wel gauw worden opgepakt, want we zijn bekend en dan

moeten jullie het overnemen en doorgaan met het werk.' Ik was diep onder de indruk, voelde me aan één kant gevleid, maar aan de andere kant ook wat huiverig voor deze strenge discipline, hoewel ik begreep dat het een noodzakelijke beveiliging voor het illegale werk betekende.

Ik werd door Wolters op fietstochtjes 's avonds en in het weekeinde ingeleid in de beginselen van het communisme en het illegale werk met al zijn gevaren. Maar na een paar 'lessen' zei ik eerlijk tegen Wolters dat ik er tegen opzag lid te worden, omdat ik me niet in staat achtte aan het ideaalbeeld van een communistisch activist te voldoen. Hij was, geloof ik, even verwonderd maar zei toen, dat juist deze reactie hem ervan overtuigde dat ik serieus was en geschikt voor het illegale werk. In het bijzijn van een partijgenote, Janet Stofkoper, werd ik aangenomen als lid van de illegale CPN in augustus 1940. Ik was toen 21 jaar; lopende door de Herestraat in Groningen voelde ik me gelukkig. Duitse soldaten passerend, dacht ik: 'Jullie weten het niet, maar ik ben een heel klein radertje van een wereldbeweging, die het nationaal-socialisme bestrijdt en het eens zal verslaan...'

Ik vertel dit persoonlijke verhaal omdat het misschien duidelijk maakt hoe mensen in die tijd zich voelden als ze zich aansloten bij de communisten. Er ging een grote aantrekkingskracht uit van deze groep, maar niemand wist hoe de oorlog verder zou gaan.

Een ander nieuw lid was Jan Roetink, evenals ik uit een streng-protestants gezin afkomstig. Hij kwam met het communisme in aanraking op zijn werk; hij was vol bewondering voor het overwicht dat de schilder (bouwvakker) Jan Alberts had. Als Alberts in de bouwkeet het woord nam, werd hij wel eens met spottende opmerkingen begroet, maar iedereen kwam luisteren en het werd stil. Zijn kalme, duidelijke manier van praten dwong de mensen tot aandacht. Ook Jan Roetink voelde zich hierdoor tot de communisten aangetrokken.

Zowel Wolter Wolters als Jan Alberts en de man van Janet Stofkoper zijn in 1941 gearresteerd en hebben de oorlog niet overleefd, maar zij hebben ervoor gezorgd dat het werk door nieuwe mensen kon worden voortgezet. Jan Roetink heeft tot het eind van de oorlog onafgebroken in het Groninger communistische verzet gezeten, het laatste jaar als lid van de illegale leiding in Groningen.

Noorderlicht en de eerste acties

In het eerste oorlogsjaar werd betrekkelijk veel gedaan in de stad en de provincie Groningen. Er werden groepjes van vijf à zes mensen gevormd, die zogenaamd voor de gezelligheid bijeenkwamen, maar in werkelijkheid werd hier de situatie in de door Duitsland bezette landen besproken. Tegelijkertijd schilderden de meeste groepen met Oostindische inkt leuzen op stukken papier, die we met behulp van lijmpot en kwastjes opplakten in de stad en bij bedrijven, op het station en bij bushaltes: oproepen tot verzet tegen uitzending naar Duitsland, tegen de toeneemende duurte, eisen voor loonsverhoging en dergelijke. Het gebeurde snel en binnen stipt afgesproken tijden; bij mijn weten is hierbij nooit iemand gepakt.

De Tempo-groep in Groningen organiseerde met hulp van Nico Mourer in augustus 1940 een 'alarmwacht' voor de zaterdagmiddagen: de leden (onder anderen

Lammert Oldenzeel en Geert Wolff - beiden omgekomen -, Johan Hut en de zusjes Houtman) moesten in de binnenstad op alles letten, vooral op eventuele hetze op de markt tegen joodse venters en op provocaties in de joodse wijk (de Folkingerstraat en omgeving). Nico zat dan voor iedereen bereikbaar in een café in de Herestraat schijnbaar rustig koffie te drinken. Wanneer één van de wachten onraad meldde, waarschuwde Nico telefonisch enige contactpunten in de arbeiderswijken onder het motto: 'Er is brand in de ... straat' en dan kwam een knokploeg snel naar de bedreigde plaats. Ook deden vele Tempo-leden mee met het verspreiden van *Noorderlicht*.

Als eerste groep in het Noorden had de communistische partij een illegaal apparaat opgebouwd, dat erin was geslaagd regelmatig een krant te doen verschijnen. Vanaf eind oktober 1940 tot februari 1941 verschenen vijf nummers van *Noorderlicht*, met een oplage van circa zeshonderd exemplaren in de stad en de provincie Groningen en delen van Drenthe en ruim tweehonderd in Friesland.

NOORDERLICHT

Prijs 5 cent.

No. 3.

NIEUWJAARS MANIFEST 1941

Aan de mannen, de vrouwen en de jeugd van Nederland.

Na een meer dan honderdjarige periode van vreedzame ontwikkeling, waarbij het oorlogsgeweld buiten onze grenzen bleef, maakt ons volk thans zware beproevingen door. Alleen reeds in de vijf tragische dagen van Mei 1940 kostte de oorlog ons kleine landje ruim vier duizend doden (volgens Duitse cijfers) en bijna elke dag vallen er sindsdien nieuwe slachtoffers door de bombardementen. Het aantal gewonden is niet geteld, de verwoestingen aan huizen en goederen, de vernieling van het bedrijfsleven zijn niet te schatten. Het ergste van alles is de ondermijning van de volkskracht, die veroorzaakt wordt door de voortdurende zenuwspanning en het toenemend gebrek aan basisale levensmiddelen, nadelige factoren, die in het bijzonder op het opgroeiende geslacht voor zijn verdere leven een stempel zullen blijven drukken.

De honger waart door het land, er is geen vlees, vet of boter genoeg, het brood en de aardappelen, die beschikbaar worden gesteld, zijn vaak van minderwaardige kwaliteit, er zijn te weinig kolen om alles is zo duur, dat het voor de arbeiders en kleine zelfstandigen (wier inkomen in de meeste gevallen nog minder bedraagt dan in vreedstijd) niet te betalen is.

MOETEN WIJ IN DIT ALLES BERUSTEN?

NEEN, wij moeten ons te weer stellen en de werkende massa van ons volk, in het bijzonder de jeugd beschermen tegen de fatale gevolgen van de oorlog, tegen alles wat afbreuk doet aan de gezonde ontwikkeling en de levensvreugde van ons volk.

De gelijkgeschakelde vakverenigingsbestuurders, modernen en confessionselen zonder onderscheid, beweren, dat er tijdens de bezetting niets kan worden gedaan, en dat het nutteloos is eischen te stellen aan de bezettingsoverheid. Deze laffe kruijpers, die op hun buik liggen voor de tijdelijke overwinnaars die ons land bezet hebben, werden reeds door de betrokken kleine groep werkverrechaffingsarbeiders in de Aneersfoortse Kampen gelogenstraft. Deze hebben bewezen, dat het niet alleen mogelijk is eisen te stellen, doch ook om er voor te strijden en ondanks terreur en gevangenis, verbeteringen af te dwingen!

Het is waar, de Duitse bezetters hebben het werkende volk van alle democratische rechten beroofd en verhinderen hen hun grieven en verlangens langs gebruikelijke weg naar voren te brengen. Doch als het niet langs de gebruikelijke weg gaat, dan zullen er andere wegen bewandeld moeten worden. Hoe dan ook, de Duitse imperialisten zullen rekening moeten houden met het volk, wanneer dit de eenheid, de moed en de kracht bezit om zijn eisen te laten gelden.

Daarom moet zowel van de Nederlandse als van de Duitse ondernemers en machthebbers worden geëist:

Verhoging van de lonen en salarissen, werklozensteun, wachtgeld en pensioenen, in verhouding tot de gestegen kosten van levensonderhoud.

Toen op 25 februari 1941 in Amsterdam, de Zaanstreek, Utrecht en andere delen van Nederland de staking tegen de Jodenvervolgung uitbrak, werd ook in Groningen een oproep 'Staakt! Staakt! Staakt!' geschreven door Geert Sterringa. Deze werd direct gestencild en op grote schaal verspreid. Hierop kwam de SD in actie en arresteerde vele communisten. Na deze eerste grote arrestatiegolf eind februari en maart 1941 werd het werk voortgezet door een aantal communisten, die voor een deel waren ondergedoken. Er zou nog twee maal een nummer van *Noorderlicht* verschijnen en op vrij grote schaal zijn verspreid.⁴

Maar toen ook deze groep in september 1941 was opgepakt, lagen de acties een tijd lang voor een groot deel stil. Pogingen om opnieuw een illegale krant uit te geven werden bijvoorbeeld ondernomen door de jonge Joop van Zanten en een collega-zetter. Twee maal kwam hun blaadje *Strijdend Nederland* uit, circa honderd exemplaren zijn hiervan verspreid. Ook kwamen er nog kranten via Zwolle en via individuele contacten in andere districten naar Groningen. Het officiële contact met de landelijke leiding van de partij in Amsterdam was verbroken en werd pas veel later hersteld. Jo Wagenaar gaf in 1942 en in 1943 samen met enkele overgeblevenen van het eerste uur (onder anderen Jan Roetink, Martha Sprietsma en Arie Emens) en nieuwe sympathisanten de illegale krant *Verzet* uit. Er zijn daarvan vijftien nummers verschenen, voornamelijk verspreid in de stad en in Oost-Groningen, maar het contact met de landelijke leiding in Amsterdam werd niet hersteld.

Waardering CPN neemt toe

Nadat op 22 juni 1941 de Duitse troepen Sovjet-Rusland waren binnengevallen, werden de communisten door andere verzetsgroepen die inmiddels actief waren geworden, als medestanders begroet. De communisten deden op 31 augustus 1941 mee aan de viering van koninginnedag; er werden ook in Groningen pamfletten verspreid die opriepen tot demonstraties, het dragen van oranje en de nationale kleuren.⁵

De waardering bij grote groepen van de bevolking in Groningen is in de loop van de oorlog verder toegenomen. De communisten hadden standgehouden in de verwarrende periode van het pact tussen Hitler en Stalin. Wel werd toen het accent gelegd op de economische strijd van de werkende bevolking tegen de 'imperialistische machthebbers' in Hitler-Duitsland en bij de geallieerden, maar de noodzaak van het verzet tegen de nationaal-socialistische bezetter en zijn anti-joodse maatregelen is steeds door de illegale CPN met nadruk gesteld. De oproep van Paul de Groot in *Politiek en Cultuur* van juni 1940 tot correct gedrag tegenover de bezetter, werd althans in Groningen als een tactische zet beschouwd. Het opbouwen van een illegaal apparaat zou onder dekking van legale publikaties gemakkelijker kunnen gebeuren.

Toen dan ook de oorlog tussen Duitsland en de Sovjet-Unie een feit werd, was de rol van de communisten in Groningen al duidelijk. De *Noorderlicht*-groep heeft door het moeilijke werk van het begin de basis gelegd voor een steeds grotere invloed. Zij heeft het isolement doorbroken, hierbij in toenemende mate gesteund door de rol van de Sovjet-Unie in de oorlog. Inmiddels was in ons land de ware

aard van de bezetter steeds duidelijker geworden. Vooral de maatregelen tegen joodse Nederlanders schudden de mensen wakker en riepen verzet op: onderduikers werden geholpen en illegale publikaties vonden een lezerskring.

Hoezeer de situatie in Nederland wat betreft de houding ten aanzien van de communisten was veranderd, bleek bij mijn terugkomst uit het Duitse concentratiekamp voor vrouwen te Ravensbrück in oktober 1942. Op de Rotterdamse Bank (waar ik in verband met het uitgeven van *Noorderlicht* op 27 maart 1941 door de SD was gearresteerd) nam de directeur, de heer Sleutelaar, me mee naar zijn kantoor en zei: 'Een vertrouwelijke vraag, maakte u werkelijk deel uit van een communistische verzetsgroep, zoals die Duitsers toen beweerden?' Op mijn bevestigend antwoord reageerde hij enthousiast: 'Dan zijn we nu vrienden. Zie maar wat je doet. Werk hier maar niet te hard en neem vrij als het nodig is voor illegaal werk. Als jullie weer een krant hebben, bezorg mij dan ook wat exemplaren; ik verspreid ze wel verder en zamel geld ervoor in. We staan nu allemaal naast elkaar in het verzet.' Mijn loon over de anderhalf jaar gevangenschap kreeg ik uitbetaald en ook later toen ik moest onderduiken, heb ik tot het eind van de bezetting mijn salaris doorbetaald gekregen.

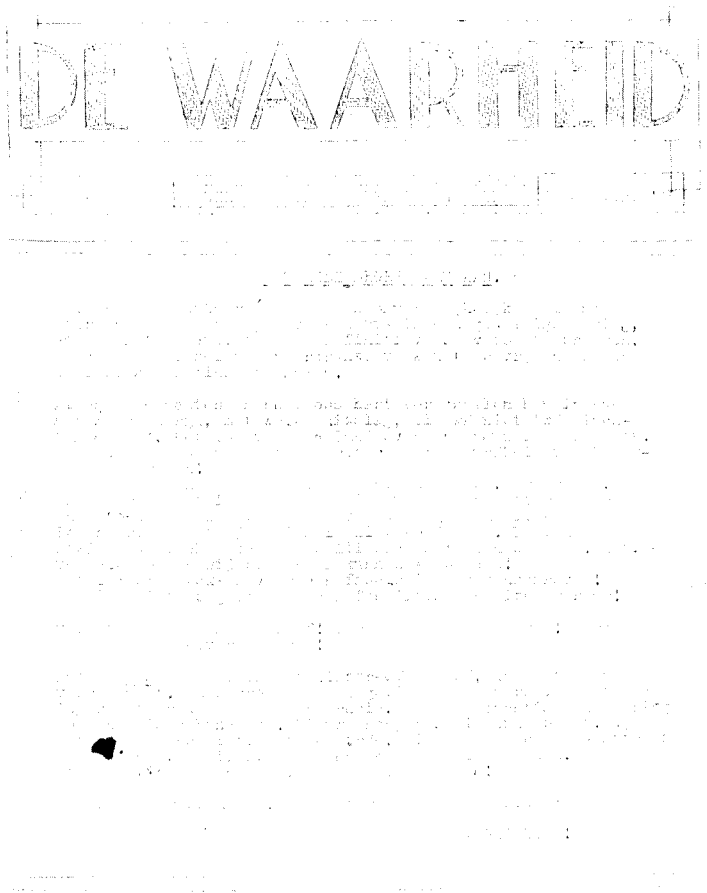
*Internerings-
kamp Schoorl
waar
medewerkers
van
Noorderlicht
werden
gevangen
gezet,
juli 1941.*

De Waarheid

De landelijke leiding van de illegale CPN, geschrokken van het grote aantal arrestaties in 1941, bleef aarzelen toen uit het Noorden om hulp werd gevraagd bij de opbouw van een vernieuwd illegaal apparaat. Enkele gearresteerden waren in september en oktober 1942 vrijgekomen uit Ravensbrück (iets wat zelden gebeurde in de Duitse concentratiekampen). Zou dit een valstrik van de SD kunnen zijn om via de teruggekeerden de resterende illegale Groninger CPN op te sporen en van daaruit misschien zelfs door te dringen tot de landelijke leiding in Amsterdam?

Maar na de april-mei stakingen in 1943, waar door de communisten in groten getale aan werd deelgenomen en na de stichting van een *Vrije Katheder*-groep in

Groningen, wijzigde de landelijke leiding haar mening. Vooral na het zenden van Henk Goudkuil als 'instructeur' in maart 1944 bleek hoe groot de mogelijkheden in Groningen waren. Onder zijn leiding verscheen niet alleen de krant (dit maal onder de landelijke naam *De Waarheid*) weer regelmatig, maar daarnaast werd de laatste maanden op grote schaal *De Nieuwsbron*, een wekelijks nieuws- en informatiebulletin, verspreid. Eerst werd de krant nog gestencild, later - in 1944 en 1945 - gedrukt, iedere week een krant van acht pagina's, de laatste maanden in een oplage van drieduizend stuks. Het drukwerk verzorgden Henk Hamhuis en Joop van Zanten, die beiden zetter/drukker waren.

Nieuwe groepen, vooral ook jongeren, werden georganiseerd voor het gewapend verzet. In Groningen telde de Raad van Verzet, verdeeld over kleine eenheden van vijf mensen, ongeveer tweehonderd leden. Er werd meegedaan aan sabotage-daden zoals het oplazen van spoorlijnen, aan overvallen in de provincie voor

bonkaarten enzovoort. Voor het solidariteitswerk ter ondersteuning van de gezinnen van de gearresteerden en de onderduikers kwam het laatste jaar meer geld beschikbaar.

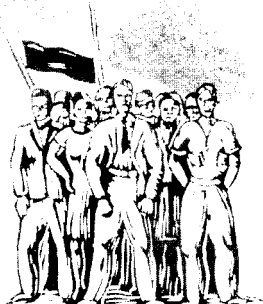
Het contact met de andere belangrijke verzetsgroepen in Groningen kwam goed op gang. In de laatste periode vóór de bevrijding vond wekelijks een bijeenkomst plaats van het samenwerkende verzet in Groningen (de Ordedienst, de Knokploegen en de Raad van Verzet). Daar werd besproken wat er direct na de oorlog zou moeten gebeuren en hoe alles zou worden geregeld - de Raad van Verzet kreeg arrestatie- en vorderingsbevoegdheid. Er is in Groningen bij de bevrijding in april vier dagen gevochten, waarbij de groepen van de Raad van Verzet een belangrijke rol hebben gespeeld.

Het eerste nummer van *De Waarheid* na de bevrijding werd in tienduizenden exemplaren verspreid, terwijl de gevechten op sommige plaatsen in de provincie nog gaande waren. De stroom van abonnees was die eerste tijd nauwelijks bij te houden. De Waarheid bleek na de bevrijding ook in het Noorden de grootste krant van Nederland te zijn!

DE WAARHEID

VOLKSDAAGBLAD VOOR NEDERLAND

nr. 1000

Noten

1. Noot van de redactie: zie voor een uitgebreid interview met G. van der Molen het artikel van E. Huizing, 'Wij stelden ons veel voor van de rechtvaardigheid van de na-oorlogse maatschappij', in: A.A.J. Mulder en H. Reinders, red., *De nadagen van het verzet*, Kampen, 1990, 41-55.
2. Dit is uitvoerig beschreven in R. Weijdeveld, red., *Rode Hulp. De opvang van Duitse vluchtelingen in Groningerland (1933-1940)*, Groningen, 1986.
3. Zie W.F.S. Pelt, *Vrede door revolutie. De CPN tijdens het Molotov-Ribbentrop Pact (1939-1941)*, Den Haag, 1990.
4. L.E. Winkel, *De ondergrondse pers 1940-1945*, Den Haag, 1954, 368-369. De SD sprak in haar berichten over het oprollen van de CPN in de provincie Groningen, maar ook na de arrestatie in februari en maart 1941 verschijnt het 'Noorderlicht' nog in een 'uitzonderlijk grote oplage'.
5. Interview van de schrijfster met Hennie Stal, 27 oktober 1981.

‘Het spook van Truman en Marshall boven de raadszaal’

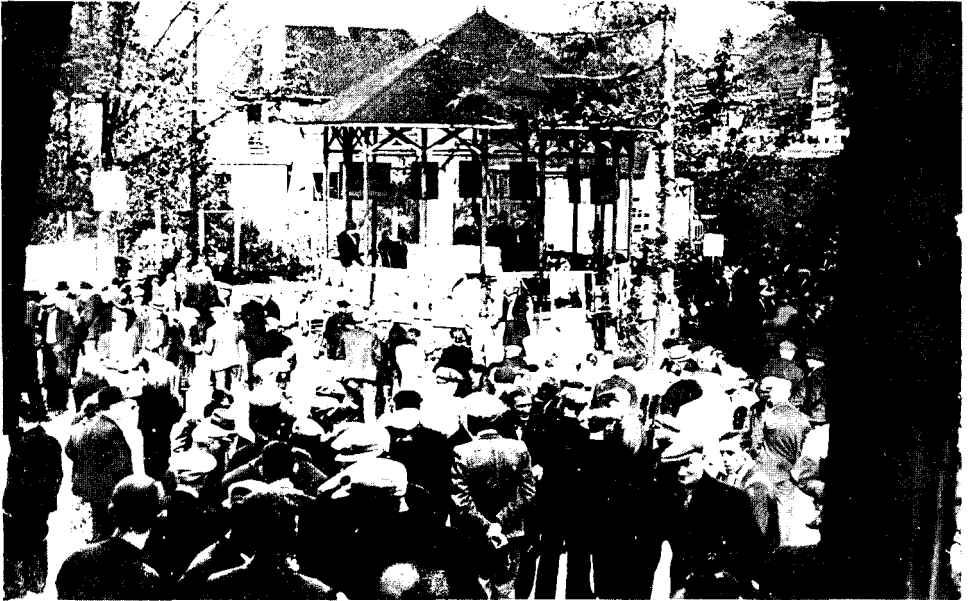
*Koude Oorlog in de gemeenteraad in Oost-Groningen.
1945-1953*

▼ Piet Hoekman en Jannes Houkes¹

Communisten en sociaal-democraten na de bevrijding

Na de Tweede Wereldoorlog verscheen een sterkere en grotere Communistische Partij in Nederland (CPN) in de legaliteit. De partij had in het verzet een grote rol gespeeld en mocht zich ook door de strijd van de Sovjet-Unie tegen nazi-Duitsland verheugen in een toegenomen sympathie en aanhang onder de Nederlandse bevolking. Door de samenwerking in de oorlog met andersdenkenden was het isolement van de communisten verminderd. Toen eind april 1945 het Noord-oosten van Nederland werd bevrijd, verschenen hier onmiddellijk de illegale kranten, inclusief de communistische krant *De Waarheid*, met een gezamenlijk bevrijdingsnummer. De CPN nam een gematigde en constructieve houding aan binnen de politieke verhoudingen van na de bevrijding. De communisten steunden de wederopbouw van een democratisch Nederland en wensten samenwerking met andere politieke partijen. De CPN was zelfs bereid om zichzelf op te heffen en op te gaan in een nieuwe volkspartij, die alle democratische en vooruitstrevende bewegingen zou omvatten.

Dat de CPN, die in het bevrijde Zuiden al weer legaal bestond, opgeheven diende te worden in de ogen van haar landelijke leiding, leidde in de eerste dagen na de bevrijding tot grote verwarring onder de communisten in de provincie Groningen. In de Groninger editie van *De Waarheid* was namelijk al op 23 april de oproep geplaatst om zich als lid van de legale CPN op te geven.² Enkele weken later, op 12 mei, maakte de CPN bekend dat zij niet terugkeerde, maar dat er een nieuwe partij kwam, de ‘Vereniging Vrienden van De Waarheid’. Deze groepering wens- te alle vooruitstrevende krachten te verenigen en met de kerken in vrede te leven. Groot werd de vereniging hier niet. Alleen met de Groninger utopistische Bellamy-vereniging kon de CPN tot samenwerking komen.³ De Groninger editie van het sociaal-democratische blad *Het Vrije Volk* schreef daarop een commentaar:

Een manifestatie van linkse partijen in Winschoten, vlak na de oorlog.

‘De opheffing der C.P.N. kan voor de toekomstige ontwikkeling van ons politieke leven van gunstige betekenis zijn, indien niet de vereniging van vrienden van “De Waarheid” een nieuwe incarnatie van het Nederlandse communisme blijkt.’⁴ Uiteindelijk kwam van de democratische volkspartij weinig terecht. Al aan het einde van juli zagen de communisten ervan af: niet alleen vanwege het feit dat de beoogde doorbraak uitbleef, maar vooral vanwege de grote interne weerstanden.

De droom van een grote en eensgezinde arbeiderspartij was met deze mislukking echter nog niet over. De communisten, die onder de naam ‘CPN (De Waarheid)’ verder gingen, wilden nu met hun oude vijand, de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP), fuseren tot één socialistische arbeiderspartij. In Groningen werd door de sociaal-democraten niet direct afwijzend gereageerd op het voorstel van de CPN. De landelijke SDAP-leiding was evenwel faliekant tegen. De in sociaal-democratische ogen onduidelijke houding van de CPN ten opzichte van democratie - de partij stelde zich op het standpunt van ‘de dictatuur van het proletariaat’ - en de kritiekloze aanvaarding van de politiek van de Sovjet-Unie, deden de deur dicht. Bovendien wensten veel SDAP-kopstukken het vooroorlogse isolement van de partij te doorbreken. Daartoe zou de SDAP zich moeten verbreden in de richting van het politieke centrum om een echte volkspartij te worden. Fusiëbesprekingen met enkele niet-socialistische partijen en groepen, waaronder de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB), waren al geopend. Deze zouden leiden tot de vorming van de Partij van de Arbeid (PvdA) in februari 1946.

De CPN kwam zo buitenspel te staan. Ook werd de partij buiten de eerste naoorlogse regering gehouden, alhoewel in veel Westerse landen de communisten wel ministersposten kregen. De vernieuwingspogingen van de CPN waren eind

1945, begin 1946 mislukt door het eigen verwarde optreden en de tegenzin van de andere partijen serieus met de communisten samen te werken. De vooroorlogse politieke stromingen keerden weer terug en ook de CPN werd steeds meer wat zij voor 1940 was: de uitvoerder van de door Moskou uitgevaardigde politieke richtlijnen. De directieven hielden voorlopig in dat de communisten een gematigde koers moesten varen. Deze keuze en de verzetsreputatie leverden de CPN in de eerste jaren na de oorlog een grote aanhang op. Velen lazen *De Waarheid*, die dan ook één van de grootste kranten van Nederland was. In het Noorden had de krant de eerste jaren zo'n 16.000 abonnees. Op het eerste na-oorlogse congres van de partij eind 1945 waarschuwde men tegen ondoordachte stakingen. De landbouwstakingen in Oost-Groningen werden door de communisten afgedaan als uitgelokt door anarchisten en trotskisten. Zij steunden de stakingspogingen dan ook niet.

Het eerste optreden van de Oostgroninger communisten

Ofschoon de landelijke CPN na de bevrijding een gematigde koers wilde varen, verschenen uit Oost-Groningen al spoedig in de regionale editie van *De Waarheid* de ouderwetse geharnaste artikelen. Uit Beerta schreef iemand dat de grote boeren die in de oorlog niets van zich lieten horen, al weer probeerden de macht over te nemen en dat een 'dikke geldboer' als commandant van een 'Ordedienst Oranje' bepaalde mensen een geweer om de schouder hing. De correspondent vervolgde: 'Laat u niet benevelen door het kapitalisme. Want dit zal opnieuw proberen het bewind in handen te krijgen.'³ De Oostgroninger communisten organiseerden eind mei 1945 in Nieuweschans, Finsterwolde, Drieborg en Winschoten druk bezochte bijeenkomsten. Onder grote belangstelling spraken daar 'de kameraden uit de Duitse concentratiekampen', zoals J. Haken, H. Schwertmann en H. Lemmein. De meesten van hen waren in maart 1941 door de Duitsers opgepakt voor illegaal werk. De aanwezigen herdachten de omgekomen partijleider en in Oost-Groningen populaire spreker en oprichter van verscheidene plaatselijke afdelingen, L. de Visser.

In de provincie kwam het politieke leven langzaam weer op gang. In de gemeenten werden noodraden gevormd en in verschillende ervan werden communisten tot wethouder benoemd. In Finsterwolde herdacht de burgemeester bij de installatie van de raad in november 1945 de slachtoffers van de nazi's. Negen dorpsgenoten, de meesten communisten betrokken bij de illegale uitgave van het blad *Noorderlicht*, waren gearresteerd en kwamen in de Duitse concentratiekampen terecht. Slechts twee van hen, de al genoemde Haken en Schwertmann, keerden terug. Haken werd met algemene stemmen tot wethouder gekozen. Lang zou hij deze positie overigens niet bekleden. Begin 1946 werd hij districtsbestuurder en verhuisde naar de stad Groningen. Tevens werd hij opgenomen in het landelijk partijbestuur. In 1946 werd hij voor de Tweede Kamer verkozen.

In Finsterwolde bleek het kortdurende na-oorlogse optimisme van samenwerking tussen communisten en anderen. Naast Haken koos de noodraad een SDAP-er als tweede wethouder. Zo'n college was er voor de oorlog nooit geweest, daar de SDAP niet samen met de CPN Finsterwolde wenste te besturen. Wethouder Ha-

ken verklaarde te willen samenwerken met alle democratisch gezinden aan de opbouw van het verwoeste Nederland. Behoudens enkele principiële verschillen was de SDAP toch een partner van de communisten, aldus Haken. De benoeming van de sociaal-democraat H. Tuin tot nieuwe burgemeester werd door de CPN met vreugde begroet. Als eerste punt van de rondvraag kwam de erbarmelijke toestand van de Klinkerweg aan de orde, in de gemeente een regelmatig terugkerend onderwerp.⁶

In mei 1946 waren er de eerste na-oorlogse Tweede-Kamerverkiezingen en de communisten koesterden hoge verwachtingen. Deze kwamen zeker in Oost-Groningen uit. Kreeg de CPN in 1937 bij de kamerverkiezingen in de provincie 5,4% van de stemmen, nu behaalde de partij 15,1%. Landelijk scoorde de partij lager dan in Groningen, maar ging ze altijd nog van 3,5% bij de kamerverkiezingen van 1937 naar 10,6% in 1946. In juni volgen er verkiezingen voor de Provinciale Staten, die voor de CPN ook zeer gunstig verliepen. De partij behaalde nu zelfs 16,4% van de stemmen en ging van twee zetels (in 1939) naar zeven. Na de PvdA en de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) was de CPN de derde partij in Groningen geworden. Er was een linkse meerderheid in de Staten. *Het Vrije Volk*, de partijkrant van de PvdA, schreef echter dat 'samenwerking met een ondemocratische groep als de Communisten onmogelijk is'.⁷ Na veel discussie besloot de Groninger PvdA dat communisten niet tot het college van Gedeputeerde Staten konden worden toegelaten. Een CPN-statenlid verklaarde verbitterd dat een vooruitstrevend college door de argwaan van de PvdA ten aanzien van het democratisch gehalte van de CPN niet doorging. Daarom stelde hij de PvdA verantwoordelijk voor het rechtse provinciale beleid.⁸

De beide verkiezingen waren voor de PvdA in Groningen slecht verlopen. De doorbraakgedachte sloeg in deze provincie niet erg aan. Veel oude provinciale SDAP-kopstukken zagen weinig heil in de nieuwe partij. De in de PvdA opgegane VDB was in Oost-Groningen traditioneel verbonden met de grote boeren en vele landarbeiders liepen daardoor over naar de CPN. In Westerwolde, een SDAP-bolwerk waar de CPN nooit voet aan de grond kreeg, kwamen eigen sociaal-democratische kieslijsten tot stand, of sloot men zich aan bij de 'Oude SDAP'. Deze groepering was een initiatief van SDAP-ers die klassenstrijd en marxisme niet wensten op te geven. De CPN steunde deze club met de leuze 'socialisten kiezen communisten', wat kwaad bloed zette bij de PvdA. *Het Vrije Volk* schreef: 'Wie zich op de communistische lijst verkiesbaar stelt, heeft met de sociaal-democratie afgerekend en behoort tot de communisten.'⁹

In Oost-Groningen deed de CPN op veel plaatsen voor de gemeenteraadsverkiezingen toch weer het verzoek aan de PvdA om met een gezamenlijke lijst uit te komen. Dit werd in alle gevallen afgewezen, ook in plaatsen waar de CPN erg sterk was, zoals Beerta. In Oost-Groningen waren deze verkiezingen in juli 1946 opnieuw een groot succes voor de CPN. In Finsterwolde en Beerta behaalde de CPN de absolute meerderheid. Maar ook in plaatsen als Groningen (acht zetels), Winschoten (vier) en Delfzijl (vijf) deed de partij het goed. In 22 Groninger gemeenten kwam de CPN met in totaal 49 zetels in de raad. In sommige gemeenten als Nieuwe-Pekela (twee zetels), Nieuweschans (drie), Oude-Pekela (vier), Sappemeer (vijf) en Termunten (drie) was de CPN even groot of zelfs groter dan de

PvdA. In de grotere plaatsen in de Veenkoloniën als Veendam (drie zetels) en Hoogezand (drie) was de CPN in verhouding tot de PvdA veel kleiner. In Westervolde snoepte de 'Oude SDAP' stemmen af van de PvdA. In 1946 verschenen in verschillende Groninger gemeenten CPN-wethouders. Natuurlijk in Beerta en Finsterwolde, maar ook in Termunten, Winschoten en Groningen. De Groninger PvdA-voorman J. Tuin, oud-Finsterwolder, maakte een analyse van het slechte resultaat van de PvdA ten opzichte van de CPN. Volgens hem kwam dat door de 'vaak onbeheerste en onware propaganda. De na de oorlog heersende onrust heeft velen er toe gebracht hun stem uit te brengen op een extremistische partij'.¹⁰ De afwijzing door de PvdA van de CPN leidde er toe dat in Beerta en Finsterwolde de PvdA-wethouders werden gewipt en er uitsluitend CPN-wethouders kwamen. In Finsterwolde nam na de opening van de eerste raadsvergadering na de verkiezingen de voormalige SDAP-er en nieuw CPN-raadslid P. Molenkamp het woord. Hij stelde dat de communisten weer de meerderheid hadden, maar dat hij niet tevreden was over de verkiezingen. De CPN had namelijk graag met de PvdA willen samenwerken. De Finsterwolder raadsnotulen weerspiegelden de pogingen van de communisten om uit hun politiek isolement te komen: 'Spreker (Molenkamp) zegt, dat niettegenstaande alle pogingen die gedaan zijn om tot samenwerking te komen, teneinde gezamenlijk als één blok van de werkende, vooruitstrevende groepeerings het bestuur der gemeente in handen te nemen de Partij van de Arbeid dit niet heeft willen aanvaarden.'¹¹ Molenkamp ontwikkelde zich tot een kundig wethouder, die ook bij zijn politieke tegenstanders waardering wist op te roepen. De andere CPN-wethouder werd de broer van Jan Haken, Harm Haken, die in de loop van de jaren door zijn optreden landelijke bekendheid verwierf. De eerste jaren van het communistische bestuur stelden zowel de CPN als de andere partijen zich gematigd op en kon er samengewerkt worden.

De Koude Oorlog werpt zijn schaduw vooruit

Al in maart 1946 hield de Winston Churchill zijn befaamde 'Fulton rede', waarin hij sprak over het neerlaten van een 'ijzeren gordijn' over Europa. Churchill pleitte voor een gezamenlijk optreden van de Westerse landen tegen de communistische dreiging. De communistenvrees werd in Nederland niet alleen gevoed door de verkiezingswinst van de CPN, maar ook door de groei van de communistische partijen in geheel West-Europa. Anti-communisten vreesden ondermijning van de Nederlandse democratie van binnen uit en er deden geruchten de ronde over ondergrondse communistische activiteiten.

Langzaam maar zeker namen de internationale tegenstellingen toe. In 1947 ontvouwde de Amerikaanse president Truman de naar hem genoemde doctrine, die inhield dat de Verenigde Staten zich gingen inzetten voor elk land dat door totalitaire krachten werd bedreigd. In de praktijk kwam dat er op neer dat de VS wereldwijd de communisten de voet dwars gingen zetten. Dit geschiedde deels door middel van economische steun. De na-oorlogse economische malaise in West-Europa vergrootte de kans op het oplaaien van revolutionaire sentimenten. Met de Marshall-hulp steunden de Amerikanen de Europese economieën. Deze financiële hulpverlening ging vergezeld van eisen - zo moest bijvoorbeeld in Frankrijk en

Italië de communistische partij uit de regering worden gezet. In principe was zij ook bedoeld voor de Oosteuropese landen. De Sovjet-Unie wees de Marshall-hulp echter af als imperialisme.

In het kielzog van Moskou verzette de CPN zich tegen de dollarsteun. Zij zag er een toenadering in van de Nederlandse overheid tot het Amerikaanse grootkapitaal. De CPN zag meer in handel met Oost-Europa. De partij kwam met een eigen wederopbouwplan, het 'Nationale Welvaartsplan' geheten. In de Oostgroninger gemeenteraden bepleitten de communisten dit plan voor handel met de volksdemocratieën in het Oosten. De andere politieke partijen deden dit af als onhaalbare communistische propaganda. In het verarmde Oost-Europa was niets te halen. In de raad van Finsterwolde beweerden de communisten dat het de schuld van de Marshall-hulp was dat Nederland zo arm was en er niet zoals in de Sovjet-Unie voldoende ziekenhuizen werden gebouwd.¹²

Georiënteerd op de Sovjet-Unie opereerde de CPN als stalinistische partij. Een centralistische structuur, een strakke discipline en persoonsverheerlijking van Stalin kenmerkten haar. Op het partijbureau te Amsterdam werd de politieke koers afgestemd op de Sovjet-politiek. Begin 1947 herdacht de partij trouwens de tot voorganger gebombardeerde anarchist F. Domela Nieuwenhuis. Deze was in Oost-Groningen bepaald geen onbekende. In veel landarbeidersgezinnen hing diens portret nog aan de muur. Maar ook de leninistische traditie werd niet vergeeten. In Winschoten vertoonde de partij de film 'Lenin in october'.

Als vanouds schuwde de CPN het praktische werk niet. In Finsterwolde richtte de partij een adviesbureau op, en de Winschoter CPN-er J. Haagsma sprak in Blijham op een bijeenkomst over het feit dat de beloften van de regering niet werden ingewilligd. Het was volgens hem onmogelijk de meest noodzakelijke behoeften te bevredigen door een gebrek aan alles. De CPN-raadsfractie in Hoogezand pleitte voor het vorderen van noodzakelijke woonruimte en het verstrekken van schoolvoedsel, kleding en klompen.¹³

Al spoedig bleek, ondanks de grote aanhang van de CPN, de weerzin van andere partijen om communistische gemeenteraadsleden in allerlei commissies op te nemen. De twee raadsleden in Scheemda kwamen niet in aanmerking om benoemd te worden voor de functie van bestuurslid van het plaatselijk Burgerlijk Arbeidsbestuur.¹⁴ De communisten gingen zich verweren tegen dit soort discriminatie, waarbij ze probeerden uit te leggen dat hun politieke streven berustte op de internationale solidariteit van de werkers. Daarbij werd in de raadszalen de landelijke en internationale politiek niet geschuwd. In de gemeenteraden van Finsterwolde, Beerta, Hoogezand-Sappemeer, Oude-Pekela en Winschoten moesten de andere partijen noodgedwongen de lange betogen aanhoren. Zo verzetten de communisten zich tegen de militaire acties tegen de nieuwe republiek Indonesië. Deze acties werden gezien als een imperialistische oorlog die Nederland voerde om de Amerikaanse belangen te dienen. In Finsterwolde verklaarde de CPN de lage lonen van de dorpsgenoten in de werkverschaffing uit de hoge kosten van deze politionele acties. In januari 1949 vergeleek wethouder Haken zelfs premier Drees met Hitler, vanwege zijn overval op Indonesië.

Het ging niet zo goed met de PvdA in Groningen. Door de politionele acties in Indonesië liepen de leden hier met honderden tegelijk weg. Om de communisten

weerwoord te geven, besloot de Groninger PvdA landelijk voorzitter K. Vorrink een toernee door Oost-Groningen te laten maken. Op zijn beurt kwam Jan Haken daar vertellen dat de Marshall-hulp slecht was en dat Nederland aansluiting moest zoeken bij de volksdemocratische landen.¹⁵ Zijn broer Harm stelde in de Finsterwolder gemeenteraad dat de Marshall-hulp niets anders dan Amerikaans imperialisme was en dat de voorstanders, zoals de PvdA, daarvan de handlangers waren. De regering-Drees leverde de Nederlandse bevolking uit aan de 'Dollar-magnaten van Amerika', waardoor de wederopbouw van Nederland niet kon slagen.¹⁶

In Beerta deed zich eveneens een conflict voor tussen PvdA en CPN. De communisten probeerden daar in de gemeenteraad een motie aan te laten nemen, gericht tegen de huns inziens slechte omstandigheden in de werkverschaffing. De sociaaldemocratische fractie bleef uit de raadsvergadering weg en deelde schriftelijk mee dat ze niets voor deze arbeiders kon doen en dat de CPN slechts propaganda bedreef. CPN-wethouder H. Heeren pakte fors uit: 't Is precies als voor de oorlog als er over de nood van de behoeftigen moest worden gesproken. Dezelfde heren zeiden toen ook, dat het propaganda was. Die mensen moeten eens terug denken aan de tijd, toen de regering in Engeland zat en zei: "nooit meer de toestand van voor de oorlog". Nu is het weer één blok tegenover de arbeiders, is het alleen een strijd tegen het communisme.' Heeren legde uit dat hij niet in actie kwam op bevel van de CPN, maar op bevel van de arbeiders, die in de werkverschaffing werkten. Ook het communistische raadslid D. Telkamp wees op de veranderende verhouding ten opzichte van de CPN. In de oorlog was de arbeiders van alles beloofd, maar nu gebeurde er niets: 'In de roof- en bezettingstijd hebben de arbeiders veel geleden, de linnenkasten zijn leeg. Een protest is dus op zijn plaats.' De andere wethouder, D. Veld, voegde eraan toe dat nu alles in het werk werd gesteld om het kapitalisme in het leven te houden, terwijl tegelijkertijd onrecht werd gedaan aan de beste werkers van het land. Loonacties werden verdacht gemaakt, volgens Veld: 'Alles wil men onder het spook van het communisme verdoezelen.'¹⁷

Heksenjacht op de communisten

De communistische omwenteling in Praag in februari 1948 bracht de Koude Oorlog dichterbij. Tsjechoslowakije vormde een parlementaire democratie, waar in 1946 de communisten 38% van de stemmen hadden behaald. De electorale machtsbasis vervolgens gebruikt om alle macht naar zich toe te trekken. Deze machtsovername beangstigde de tegenstanders van het communisme in Nederland. *De Waarheid* prees de doortastendheid van het Tsjechoslowaakse volk, dat een 'grote democratische overwinning' had geboekt.¹⁸ Terwijl de politie in Oude-Pekela acuut judolessen kreeg om het communistische gevaar te kunnen keren, sprak de landelijke CPN-leider P. de Groot in de stad Groningen naar aanleiding van de Praagse gebeurtenissen over het mislukken van de Amerikaanse droom om van deze tijd de 'eeuw van de dollar' te maken. Deze eeuw zal de eeuw van het socialisme worden, aldus De Groot.¹⁹

In de gemeenteraden werden de communisten over de Tsjechoslowaakse omwen-

CPN-leider Paul de Groot spreekt op een partijcongres aan het begin van de jaren vijftig.

teling aan de tand gevoeld. CPN-wethouder H. Lemein verklaarde in de raad van Winschoten dat het in Tsjechoslowakije goed ging. Dat er daar mensen op de vlucht gingen achtte hij logisch. Ook in Nederland zullen de kapitalisten ervan door gaan, totdat zij nergens meer heen kunnen 'omdat de hele wereld communistisch is geworden'. Het raadslid Stuttje, een partijgenoot, verzekerde dat het communisme ook in Nederland zou komen.²⁰ Volgens één der Winschoter raadsleden was de CPN erop uit ook Nederland te bolsjewisieren. Een ander verbaasde zich erover dat de PvdA en de CPN bij de wethoudersverkiezingen nog hand in hand gingen en elkaar nu zo in de haren zaten. De PvdA-fractie legde uit na de oorlog vertrouwen in de CPN te hebben gesteld vanwege haar gematigde politiek inzake de wederopbouw. Daarom kreeg de CPN een wethouderszetel. De samenwerking met Lemein was tot nu toe goed geweest, maar het beginsel van de CPN bleek verkeerd, aldus een van de PvdA-raadsleden.

De communistische toejuicing van de omwenteling in Praag was het startsein voor een felle hetze tegen de CPN, waarin de sociaal-democraten en hun krant *Het Vrije Volk* zich niet onbetuigd lieten. Een parlementair krachtige en in verantwoordelijke bestuurlijke posities opgenomen CPN werd nu als een reëel gevaar voor de democratie in Nederland gezien. Vandaar dat communistische bestuurders op een zijspoor gezet dienden te worden. De CPN werd uitgesloten van radiozendtijd en ambtenaren kregen een verbod om van deze partij lid te zijn. Het landelijk PvdA-bestuur adviseerde de sociaal-democratische raads- en statenfracties CPN-leden te weren bij vacatures voor de functie van wethouder of gedeputeerde, of bij de aanwijzing van leden voor gemeentelijke commissies.²¹

De PvdA zette zich in voor het bestrijden van het communistische broeinest in Groningen. Grote partijkanonnen werden in stelling gebracht tegen het Oostgroninger communisme. De felle anti-communist F. Goedhart sprak over Tsjechoslowakije en riep de arbeiders op pal te staan voor de democratie tegen het oprukkende Stalinisme. Oud-premier W. Schermerhorn benadrukte in Winschoten en Veendam dat er maatregelen getroffen moesten worden zodat Nederland geen Praag werd. In Veendam vond een debat plaats tussen de PvdA'er W. Thomassen en het communistisch Tweede-Kamerlid H. Gortzak, dat ondanks heftig geroep en applaus een ordelijk verloop had. De PvdA blies ieder succesje op. Toen de afdeling Drieborg-Nieuw-Beerta enkele nieuwe leden kon inschrijven, werd dat gebracht alsof de landarbeiders in het Oldambt nu eindelijk ontvankelijk werden voor de beginselen van het democratisch-socialisme.

Minister van Sociale Zaken Drees beklemtoonde in maart 1948 op de gewestelijke PvdA-vergadering van de zestig afdelingen in Groningen, dat communisten uit vertrouwensfuncties geweerd moesten worden.²² In deze lijn besloot de Groninger Commissaris van de Koningin wat later de al genoemde Molenkamp het locoburgemeesterschap van Finsterwolde te ontnemen. Wethouder Haken protesteerde fel: de democratie werd met voeten getreden en de naakte dictatuur van het kapitalisme getoond. Burgemeester H. Tuin verklaarde persoonlijk niets tegen Molenkamp te hebben, maar dat de CPN niet onder alle omstandigheden als regeringstrouw kon worden beschouwd en dat de partij zich liet leiden door buitenlandse invloeden. Haken sloeg hierop terug door de Commissaris van de Koningin te verwijten in de oorlog met de Duitsers te hebben samengewerkt.²³ In Beerta werd in een roerige raadsvergadering de communist Veld het locoburgemeesterschap ontnomen. Veld stelde dat hij was afgezet omdat hij als plaatsvervangend hoofd van de politie onbetrouwbaar zou zijn. De communisten hadden echter eerder in het verzet tegen de Duitsers het tegendeel aangetoond. 'De politie vertrouwt men wel, doch wie brachten de Joden weg? Niet wij, doch de politie.'²⁴

'Steun Wettig Gezag', de NAVO en de terugval van de CPN

De sympathiebetuiging van de CPN aan de Tsjechoslowaakse omwenteling leidde ertoe dat de communisten werden beschouwd als een 'vijfde colonne' van het Sovjet-imperialisme. Als reactie op de machtsovername in Praag riep de Nederlandse regering op 12 maart 1948 dan ook een reservepolitie in het leven onder de naam 'Nationaal Instituut Steun Wettig Gezag'. Ook in de provincie Groningen

verschenen er afdelingen. In 1953 blikte PvdA-voorman J. Tuin tevreden terug op Steun Wettig Gezag, die er volgens hem toe diende de militaire weerbaarheid van Nederland te vergroten.²⁵ De CPN keerde zich regelmatig tegen de door PvdA gesteunde reservepolitie. De jaarlijkse algemene beschouwingen in de gemeenteraden werden vanaf 1948 door de CPN gebruikt voor het eensgezind uitdragen van hun politieke standpunten over gemeentelijke, nationale en internationale ontwikkelingen. In de gemeenteraden hielden de communisten tegelijkertijd identieke uiteenzettingen. Zo stelde raadslid E. Schrik in Oude-Pekela aan het einde van 1948: 'In de nieuwe burgerwacht, Steun Wettig Gezag genaamd, zien we de leiders der P.v.d.A. en van het N.V.V. naast allerlei reactionaire sabelslepers en groot-kapitalistische bankiers de bevelen uitvoeren van de Engelse generaal Montgomery, die van Nederland een bruggehoofd wil maken in een door het wereldkapitaal georganiseerde oorlog tegen de Sovjet Unie'.²⁶ De communistische fractie in Finsterwolde vergeleek Steun Wettig Gezag met de Duitse WA en constateerde dat de organisatie een fascistisch doel had. Finsterwolde was de enige gemeente die geen subsidie verstrekke aan Steun Wettig Gezag en de Bescherming Bevolking (BB) met het ijzersterke argument dat als de atoombom viel er geen BB meer zou zijn.

Voorafgaande aan de Tweede-Kamerverkiezingen van 1948 verscherpten de politieke tegenstellingen tussen Oost en West zich door het groeiende conflict tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie over het te voeren beleid jegens Duitsland. Op verkiezingstournee in Winschoten hekelde De Groot de prijspolitiek van de regering. Hij voorspelde grote werkloosheid en stelde de PvdA verantwoordelijk voor de bloedige gebeurtenissen in Indonesië.²⁷ Tegen de achtergrond van de oplopende internationale spanningen ging de CPN de verkiezingen in, onder het motto 'rood is troef'. Zij verloor twee van haar tien zetels in de - toen nog - honderd zetels tellende Kamer, wat een bittere teleurstelling voor de partij was. De CPN gold met een terugval van ruim 20% als grootste verliezer. Het electorale succes van 1946 brokkelde dus al na twee jaar af. In de provincie Groningen ging de CPN terug van 14,6% naar 11,3%, nog altijd een aanmerkelijk hoger percentage dan de partij landelijk behaalde. De PvdA verloor eveneens twee zetels in de Kamer. In Groningen zakte de PvdA van 35,5% naar 33,3%. De sociaal-democratische doorbraak leek mislukt.

De communisten kwamen met hun afbrokkelende aanhang steeds meer in een isolement. De CPN verwachtte onvoorwaardelijke trouw van haar leden aan de Sovjet-Unie. Raadslid Schrik uit Oude-Pekela verklaarde in december 1948: 'Wij hier in de raad vechten voor dezelfde zaak als de arbeiders in de Sovjet-Unie reeds tot stand hebben gebracht, n.l. voor de vernietiging van het kapitalisme, dat het levensgeluk van de meerderheid der mensen verduistert'.²⁸ Onder de communistische raadsleden heerste het oprechte geloof in de zegeningen van de Sovjet-Unie. De CPN stelde in maart 1949 dat de Nederlandse communisten, evenals de Franse en Italiaanse, het Rode Leger met open armen zouden ontvangen. De Finsterwolder wethouder Haken onderschreef dit in de raad. Terwijl de CPN zich volledig met de Sovjet-Unie identificeerde, was het bij haar tegenstanders inmiddels bijna gemeengoed geworden dat Moskou een militair gevaar vormde voor West-Europa. Daarom werd in 1949 de NAVO opgericht. De CPN en haar Oost-

groninger raadsleden oefenden natuurlijk kritiek op de NAVO uit. Zij legden een verband tussen de duurte en de woningnood - waartegen niets gebeurde - enerzijds en de herbewapening anderzijds, waaraan de regering wel geld verspilde en die Nederland verder bracht in de 'wurgende greep van Amerika'.²⁹ De CPN beschouwde deelname aan de NAVO als steun aan de oorlogsvoorbereiding tegen de Sovjet-Unie.

Met deze opstelling in eerste jaren van de Koude Oorlog verloor de CPN leden. De communisten die bleven, betrokken echter fanatieker en gedisciplineerder hun stellingen. Ook electoraal moest de CPN een gevoelige veer laten. De gemeenteraadsverkiezingen van juni 1949 waren landelijk gezien desastreus. De partij verloor bijna de helft van haar raadszetels en ging in de meeste plaatsen - zelfs ten opzichte van de kamerverkiezingen van het jaar ervoor - achteruit. De CPN behaalde in de provincie Groningen 32 zetels, een verlies van zeventien. De meeste zetels gingen verloren in gemeenten waar geen traditionele communistische aanhang was, zoals in Delfzijl (van vijf naar twee zetels). In de meeste gemeenten in Oost-Groningen verloor de CPN één zetel van de twee of drie die ze bezat. Maar in plaatsen als Oude-Pekela en Nieuweschans bleef de aanhang stabiel, op een hoog niveau. In Winschoten werd de CPN-wethouder gewipt. In Beerta ging de communistische meerderheid nipt verloren. Finsterwolde gaf als één van de weinige gemeenten een goede uitslag te zien. Met zes van de elf zetels behield de CPN hier haar absolute meerderheid. De communisten vergaarden 1023 stemmen, een winst van 79 stemmen in vergelijking tot 1946. De PvdA behield haar twee zetels.³⁰ De voorzitter van het PvdA-gewest Groningen, J. Tuin, was tevreden met de uitslag: 'Wij hebben onze positie stevig gehandhaafd, die van de C.P.N. is ernstig verzwakt'.³¹

'Het spook van Truman en Marshall'

Finsterwolde was na de raadsverkiezingen van 1949 de enige gemeente in Nederland waar de CPN de meerderheid had. De Koude Oorlog-hetze tegen de communisten tastte hier niet de kiezersaanhang aan, ofschoon de partijafdeling slechts enkele tientallen leden telde. Hier bleef 'een kleine voorhoede van het "wereldproletariaat" een veldslag-op-eigen-houtje... tegen het "Amerikaanse dollarkapitaal"' voeren, zoals *Het Vrije Volk* het uitdrukte.³² Wel had de Koude Oorlog de onderlinge verstandhouding in het gemeentebestuur van Finsterwolde veranderd. Werd burgemeester H. Tuin bij zijn installatie nog geprezen door de CPN, vanaf het einde van de jaren veertig botsten de twee communistische wethouders en de burgemeester voortdurend. Vooral wanneer de eersten de internationale politiek erbij sleepten. In Finsterwolde hing 'het spook van Truman en Marshall... voortdurend boven de raadzaal', zo schreef *Het Vrije Volk* op 27 februari 1950. Maar naast de strijdbare uiting van hun politieke denkbeelden voerden de CPN-raadsleden - die over de meerderheid beschikten - ook een praktische politiek. Zo werden gemeentelijke uitkeringen voor werklozen verhoogd, arbeiderswoningen gebouwd, bejaarden gratis stukjes tuingrond toegewezen, en de scholen gesteund. Ook had het slechte wegdek van de Klinkerweg hun zorg. De gehate hereboeren poogde men extra zwaar te treffen met een eigen interpretatie

van de straatbelasting en bij het vorderen van woonruimte. De CPN poogde verder sleutelposities te verwerven in maatschappelijke organisaties als het Arbeidsbestuur.

Het beleid van de communistische meerderheid in Finsterwolde leidde tot aanvaringen met de regering in Den Haag. In het voorjaar van 1949 deed zich een arbeidsconflict voor in de werkverschaffing bij de inpolderingen in de Dollard. De overheid had de werkverschaffing, die door de Dienst Uitvoering Werken (DUW) werd georganiseerd, aan werklozen verplicht gesteld, wilden zij hun uitkeringen behouden. Een nieuwe DUW-regeling met langere werktijden en verplicht werken op de zaterdagmiddag leidde tot het conflict, waarbij zo'n 180 werklozen uitgesloten werden van werk. De CPN-fractie uit Finsterwolde besloot de negentig geschorste arbeiders uit het dorp bijstand te verlenen uit de gemeentekas. Haken plaatste in zijn pleidooi hiervoor het conflict in een nationaal en internationaal perspectief en greep terug op de tweede politieke actie van het Nederlandse leger in Indonesië, een jaar eerder. 'Er is f 5000.000,- uitgetrokken om de broederstrijd in Indonesië te kunnen voortzetten. Het zijn Montgomery, de generaal zonder leger, en Drees, die de arbeiders voor en na de oorlog hebben aangevallen. Maar de arbeidersklasse is in opmars, zoals onze Chinese kameraden en er zal een tijd komen, dat wij ook met U afrekenen', zo voegde Haken burgemeester H. Tuin toe.³³ De burgemeester liet evenwel de bijstandverlening bij Koninklijk Besluit vernietigen.³⁴

Het beleid van de CPN-meerderheid werd door de burgemeester vaker veroordeeld, bijvoorbeeld wanneer de gemeentefinanciën de besluiten niet konden dragen of de communisten in strijd met de voorschriften handelden. Dit leidde tot verscheidene confrontaties. Deze mondden op de golven van de tijdens de Koude Oorlog gevoerde landelijke anti-communistische campagne - die vanaf 1950 bo-

Een CPN-manifestatie tegen het benoemen van de regeringscommissaris in Finsterwolde.

vendien ook specifiek tegen de communistische raadsmeerderheid in Finsterwolde was gericht - uit in de benoeming van een regeringscommissaris. Landelijke kranten met *Het Vrije Volk* voorop hadden maandenlang aangedrongen op overheidsingrijpen in Finsterwolde. Zij vroegen openlijk om het afzetten van de wethouders om het laatste restje communistische gemeentepolitiek uit te schakelen. De regering diende in november 1950 een wetsvoorstel in bij de Tweede Kamer op basis waarvan het gemeentebestuur, de wethouders en de gemeentelijke commissies alle bevoegdheden verloren en de burgemeester als regeringscommissaris werd benoemd onder directe verantwoordelijkheid van de minister van Binnenlandse Zaken en de Commissaris van de Koningin. De CPN organiseerde onmiddellijk verscheidene protestacties tegen wat de partij omschreef als het benoemen van een 'Reichskommissar'. Op bevel van Amerika werden de rechten van het volk beknot, zo meende de partij. In de gemeenteraad van Finsterwolde werd over de regeringsplannen heftig gedebatteerd. Op aandrang van Haken bevestigde de burgemeester dat de gemeentefinanciën in Finsterwolde in orde waren. Maar dat kwam volgens H. Tuin omdat hij ingreep wanneer het uit de hand dreigde te lopen.³⁵ In mei 1951 keurden de Staten-Generaal het wetsvoorstel goed. Het trad onmiddellijk in werking tot 1 september 1953, toen een nieuw gekozen gemeenteraad aantrad.

In 1952 nam de onrust in Oost-Groningen toe. De Nederlandse deelname aan de oorlog in Korea drukte zwaar op de economie, waardoor de werkloosheid ook in deze regio toenam. Het samenvallen van een groeiende werkloosheid en de steun van Den Haag aan de internationale strijd tegen het communisme bracht onrust in de provincie teweeg. In december rukten DUW-arbeiders onder aanvoering van enkele communisten op naar het Finsterwolder gemeentehuis om de burgemeester hun grieven mede te delen. Maar H. Tuin was hierop voorbereid, omdat dit soort acties ook al in Bellingwolde en Beerta hadden plaatsgevonden. Hij kondigde een samscholingsverbod af en stelde enkele agenten op voor de deur. Verscheidene werkgevers, onder meer in Oude-Pekela, gingen er toe over om communisten onder hun personeel te weren op grond van informatie van de politie.³⁶

De communistische acties konden niet voorkomen dat de aanhang van de CPN ook in de provincie Groningen gestaag bleef dalen. Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 1950 was de CPN-aanhang van 16,4% in 1946 tot 9,5% gereduceerd. In 1952 zette de daling zich wat minder sterk voort bij de Tweede-Kamerverkiezingen, toen de communisten 9,2% haalden. De gemeenteraadsverkiezingen van mei 1953 leverden de PvdA in de provincie Groningen een winst van achttien zetels op, terwijl de CPN er acht verloor. Landelijk ging de CPN terug van 243 naar 185 zetels, een verlies van bijna een kwart.

Immune voor de politieke ontwikkelingen waren de kiezers van Finsterwolde. Toen in mei 1953 de bevolking weer haar eigen afgevaardigden in de raad kon kiezen, stemde men in grote meerderheid op de CPN, die wederom zes zetels behaalde. Ook de PvdA won hier en ging van twee naar drie zetels.³⁷ De communistische meerderheid in de raad was hersteld en het debat ging op de oude voet verder. Onmiddellijk na de installatie van de nieuwe raad legde H. Schuur Gzn. namens de fractie van communisten en partijlozen (communistisch georiënteerden

Onmiddellijk na Stalins dood werd op grond van berichten uit de Sovjet-Unie voorzichtig de hoop gewekt op een lichte koersverandering onder het nieuwe bewind. De pers wees op de gematigde redevoeringen en het achterwege blijven van anti-Amerikaanse aanvallen, waardoor het internationale klimaat zou kunnen verbeteren. Dit leidde echter nog niet meteen tot het einde van de Koude Oorlog. Ook in Nederland bleef het anti-communistische front verenigd tegenover de CPN. Deze hield op haar beurt vast aan de stalinistische, centralistische partijstructuur. De CPN werd gekenmerkt door een sterk organisatorisch keurslijf met een ijzeren discipline, waarin geen plaats was voor afwijkende meningen.

Ook in de Finsterwolder CPN ging de partijdiscipline boven alles. Was Molenkamp bij de verkiezingen van mei 1953 nog CPN-lijstaanvoerder, bij de installatie van de nieuwe raad op 1 september verklaarde hij wegens ziekte van zijn vrouw zich niet herkiesbaar te stellen voor het wethouderschap. Burgemeester H. Tuin, hierdoor overrompeld, bedankte Molenkamp en prees hem om zijn gedegen inzicht, zijn ijver en toewijding. Eind december bleek dat Molenkamp ook zijn lidmaatschap van de raad had opgezegd. De communist Schuur legde uit waarom: Molenkamp had bedankt als gevolg van politieke meningsverschillen. Hij zou herhaaldelijk zijn persoonlijke mening boven die van fractie hebben geplaatst. Maar voor het behartigen van de belangen van de bevolking was een collectief optreden noodzakelijk, aldus Schuur. 'Hiervan afwijken betekent, dat het onmogelijk is, om op de juiste wijze als communisten en partijlozen alle belangrijke vraagstukken van de gemeentehuishouding ten uitvoer te brengen.' Molenkamp was volgens hem afgeweken van 'de democratische beginselen' en had gehandeld 'in strijd met de belangen van de arbeidersklasse'. Maar er was hoop. 'Het uittreden van de heer Molenkamp zal voor onze fractie het mogelijk maken met grotere collectiviteit op te komen voor de belangen van de bevolking', zo luidde de verklaring in de raad. De nieuwe wethouder naast Haken was H. Bulten Jzn, een 'partijloze' die zich blijkbaar beter schikte naar de wensen van de partij.³⁹

Al was Stalin dood, het Stalinisme zou nog lange tijd de communistische gemeentepolitici in Oost-Groningen de weg wijzen. Overigens niet meer over een modderige Klinkerweg, want deze werd in 1953 eindelijk voor drie ton van een goed wegdek voorzien.

Noten

Met dank aan de heer R. Mulder voor de gegevens van het gemeente-archief van Oude-Pekela en de heer F. Zuidema van de gemeente Reiderland.

1. Voor de algemene gegevens in dit hoofdstuk is veel gebruik gemaakt van G. Harmsen, *Nederlands kommunisme, Gebundelde opstellen*, Nijmegen, 1982; en A.A. de Jonge, *Het communisme in Nederland. De geschiedenis van een politieke partij*, Den Haag, 1972.
2. *De Waarheid*, 23 en 25 mei 1945.
3. *De Waarheid*, 28 april 1945.
4. *Het Vrije Volk*, 24 mei 1945.
5. *De Waarheid*, 9 mei 1945.
6. *De Waarheid*, 1 februari 1945; alsmede de raadsnotulen Finsterwolde, november 1945.
7. *Het Vrije Volk*, 18 mei 1946.
8. *Het Vrije Volk*, 2 en 3 juli 1946.
9. *Het Vrije Volk*, 10 juli 1946.
10. *Het Vrije Volk*, 18 mei 1946, zie voor de verkiezingsuitslagen voor de gemeenteraad: *De Waarheid*, 27 juli 1946 en *Het Vrije Volk*, 21 juni 1949.
11. Raadsnotulen Finsterwolde, 20 augustus 1946.
12. Raadsnotulen Finsterwolde, 31 januari 1949.
13. *De Waarheid*, 3, 6 en 27 januari 1947.
14. *De Waarheid*, 3 februari 1947.
15. *Het Vrije Volk*, 11 februari en 22 maart 1948; *Winschoter Courant*, 25 februari 1948.
16. Raadsnotulen Finsterwolde, 27 februari 1948 en 14 juni 1948.
17. *Winschoter Courant*, 19 februari 1948.
18. *De Waarheid*, 26 februari 1948, zie ook 25 februari 1948.
19. *De Waarheid*, 3 april 1948.
20. *Winschoter Courant*, 18 maart 1948.
21. *Winschoter Courant*, 18 maart 1948.
22. *Het Vrije Volk*, 6, 16 en 22 maart, 3, 15 en 16 april 1948.
23. Raadsnotulen Finsterwolde, 14 juni 1948.
24. *Winschoter Courant*, 15 juni 1948.

25. *Het Vrije Volk*, 8 juni 1953.
26. Raadsnotulen Oude-Pekela, 24 december 1948.
27. Raadsnotulen Finsterwolde, 19 november 1953 en 1 april 1954; alsmede *De Waarheid*, 7 juni 1948
28. Raadsnotulen Oude-Pekela, 24 december 1948.
29. Raadsnotulen Oude-Pekela, 16 juli en 21 november 1950.
30. *Het Vrije Volk*, 31 mei 1949.
31. *Het Vrije Volk*, 21 juni 1949.
32. *Het Vrije Volk*, 27 februari 1950.
33. Raadsnotulen Finsterwolde, 16 mei 1949.
34. *Het Vrije Volk*, 27 februari 1950; alsmede het *NRC*, 8 april 1950. Zie ook M. Braun, *De regeringskommissaris in Finsterwolde. Een bijdrage tot de geschiedschrijving van de Koude Oorlog in Nederland*, Amsterdam, 1975.
35. CPN-pamflet in verzameling gemeente Reiderland. Verslag van de gemeenteraadsvergadering Finsterwolde in *Nieuwsblad van het Noorden*, 7 oktober 1950.
36. *Nieuwsblad van het Noorden*, 20 december 1952.
37. *Nieuwsblad van het Noorden*, 28 mei 1953; alsmede *Het Vrije Volk*, 28 en 29 mei 1953.
38. Raadsnotulen Finsterwolde, 1 september 1953.
39. Raadsnotulen Finsterwolde, 19 november 1953.

Hongarije, de CPN en haar onwankelbare noordoostflank (1953-1963)

▼ Harm van der Veen

Dit is Wenen.....

'Dit is Wenen. De eerste buitenlanders die de bloedige revolutie in Boedapest van zeer dichtbij beleefd hebben en als het ware door de straatgevechten in hun hotel gevangen gehouden werden, zijn door de bemoeiingen van de Oostenrijkse gezant in Hongarije thans in Oostenrijk aangekomen. Eerst uit hun verhalen blijkt ten volle, wat een verschrikkelijke vormen de opstand aangenomen heeft. Het is niet meer een demonstratie tegen sommige communistische leiders, neen het is een hartstochtelijke poging om het gehele regime voor eens en voor altijd ten val te brengen.'¹ Zo waren vele Nederlanders oorgetuige van de gebeurtenissen in Boedapest. Meer nog dan de krant bracht de radio de Hongaarse opstand dichtbij. Geen verslaggever wist de gevoelens zo te beroeren als Alfred van Sprang, onder normale omstandigheden vooral voor de NCRV-microfoon te beluisteren, maar nu in dienst van de gezamenlijke omroepen.

Dat hij op afstand in Wenen de gebeurtenissen volgde en zijn gegevens vooral aan gevluchte buitenlanders ontleende, zal de meeste luisteraars zijn ontgaan. Het verhinderde hem niet een beeld van de gebeurtenissen te schetsen, alsof hij die voor zijn eigen ogen zag afspelen. 'Er wordt in Boedapest op leven en dood gestreden om de vrijheid. Duizenden, tienduizenden zijn bereid om hun leven ervoor te geven en velen van hen hebben dat al gedaan. Op verscheidene punten in de Hongaarse hoofdstad hangen de ontzielde lichamen van gegrepen verzetsstrijders aan bomen en lantaarnpalen, maar dit afschrikwekkende voorbeeld heeft de anderen niet tot overgave kunnen dwingen.'²

De anticommunistische protesten in Hongarije, die met de studentenacties op 22 en 23 oktober 1956 waren begonnen, liepen binnen korte tijd uit op een ware volksopstand. Na enkele dagen van aarzelingen ging de Sovjet-Unie op 4 novem-

ber tot harde actie over. Met pantserwagens, artillerie en tanks werd de tegenaanval ingezet. Na een week was het verzet gebroken. Wie de verslaggeving in Nederlandse kranten volgt, wordt getroffen door de grote aandacht, die aan de Hongaarse opstand werd gegeven. Wantrouwen in de bedoelingen van de Sovjet-Unie overheerste in berichtgeving en commentaren. De 'huisdichter' van het in Veendam verschijnende dagblad *De Noord-Ooster*, Kroes, profeteerde:

Uw tanks...

Eens trok u lachend door Europa,
O, Chroestsjef, meestal zonder hoed,
En U, Boelganin, stond te wuiven,
En bracht steeds vriendelijk een groet.
U leek zowaar op twee apostels,
Die kwamen voor een nieuw begin,
En als een treffende reclame
Voor 't nieuwe, rode volksgezin!

Van Stalin moest U niets meer hebben
Al zei U dat eerst na zijn dood,
De wereld stond ervan te kijken,
U gaf toch maar de eerste stoot!
Want Stalin vroeg te veel aan doden,
Misschien hebt U ze opgeteld,
En bent tenslotte wat geschrokken
Van zo veel onbeperkt geweld.

Ook Tito sprak een hartig woordje,
En Polen trokken langs de straat,
En U ging vlug een kijkje nemen,
Maar U was helemaal niet kwaad.
Nietwaar, dit waren nieuwe tijden,
U had het immers zelf gezegd,
Bij zeer welwillende bezoeken
In vele landen afgelegd!

Maar nu verstarde toch Uw glimlach,
Toen Hongarije vrijheid vroeg,
En na zo veel gebroken jaren
Niet langer meer zijn lot verdroeg.
Verdwenen waren vriend'lijk wuiven,
Uw brave woorden en de rest,
Toen honderd tanks hun schoten vuurden
En ratelden door Boedapest!

Bleef nog het erge in U leven,
Dat ook in Stalin heeft geleefd,
En ver tot buiten d'eigen grenzen
Onnoem'lijk veel vernietigd heeft!
Laat nooit Uw tanks zo verder rollen,
Breng dit geweld voorgoed tot staan,
't Verleden kan het U vertellen,
De toekomst kan U voorspellen:
U zult eraan ten onder gaan!³

Protesten

Op zondag 4 november, de dag van de ommekeer, was vrijwel iedereen aan de radio gekluisterd. De berichtgeving kreeg brede weerklank in de Nederlandse samenleving. Nog diezelfde dag vonden in tal van plaatsen gebedsdiensten plaats, er volgden protestmanifestaties en het Nederlands Olympisch Comité riep de Olympische ploeg terug, die al in Melbourne was om deel te nemen aan de Olympische spelen.

De Noord-Ooster, die de berichten over Hongarije op de voorpagina van een zwarte rouwrand voorzag, bezag zelfs de sportverslaggeving in het licht van de gebeurtenissen in Hongarije. 'Er hing een grauw wolkendek boven het Idraetspark voor de aanvang van de landenwedstrijd Denemarken-Nederland. De huizen in de omtrek werden omfloerst door een lichte nevel. De entourage was somber. Somber als de berichten over de internationale toestand, welke in de Deense hoofdstad bekend werden. Op vele delen van de tribunes overheersten de gesprekken over de internationale situatie het onderwerp voetbal, dat was helaas niet anders in deze sportarena.⁴

PROTEST

Aan de Burgerij

Onder de diepe indruk van de gewelddadige overval op Hongarije roepen ondergetekenden de burgerij van Groningen op tot **EEN STIL PROTEST** tegen de ontrecting van een vrij volk. Daartoe zal HEDENAVOND

EEN STILLE ONGANG

plaats hebben, die zich vanaf de Praedmissingel door de straten van de stad zal begeven naar de Grote Markt. Ook organisaties worden in de gelegenheid gesteld in de stoet mee te lopen. **Opstelling half acht.**

J. Abels, voorz. AR kiesvereniging
Mr. P. Dorhout, voorz. afd. Groningen VVD
J. B. H. Hulsmann, voorz. King Groningen KVP
G. Miedendorp, voorz. raadfractie KVP
E. van Kuller, voorz. raadfractie ARP
J. L. Ritzema, voorz. afd. Groningen PvdA
A. Scherffius, voorz. afd. Groningen PvdA
H. Struiper, lid raadfractie VVD
M. Timmer, voorz. raadfractie CHU
Mr. H. Versloot, voorz. raadfractie PvdA
Mr. E. G. Uspoor, voorz. afd. Groningen CHU

*De meeste politieke partijen
veroordeelden fel 'het Sovjet-ingrijpen in
Hongarije'.*

Maar het bleef niet bij gebeden, toespraken, demonstraties en een vrijwel nergens ter wereld nagevolgde boycot van de Olympiade. Velen wilden actie tegen de communisten in eigen land. De 'Stichting Activering Geestelijke Weerbaarheid' richtte zich al op maandag tot minister-president W. Drees met het verzoek om onmiddellijk maatregelen te treffen, die tot verbod en opheffing van de CPN moesten leiden. Ook anderen wilden geen woorden, maar daden. Zij gingen de straat op om de communisten op te zoeken.

'Gain genoadeklap'

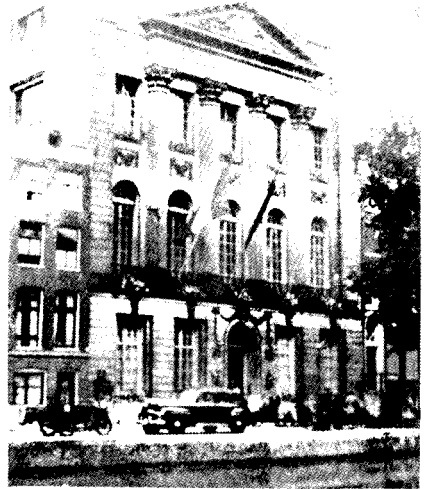
In Groningen voelde de communist Fré Meis zich zo belaagd, dat hij zich genoodzaakt zag zijn huis te verlaten en bij kennissen in de buurt onderdak te zoeken. 'Bij christelijke mensen', naar hij later verklaarde.⁵ En hij zou de enige CPN-leider niet zijn, die iets dergelijks overkwam. Maar nergens ontladdde de haat tegen de communisten zich heviger dan in Amsterdam. Hier onderging het gebouw van de CPN, Felix Meritis, aan de Keizersgracht een complete belegering die twee dagen duurde. Eén der 'verdedigers', Ger Harmsen, deed daarvan tien jaar na dato verslag:

'In de loop van maandag werd "Felix" steeds meer in staat van verdediging gebracht en brandvrij gemaakt. De bezetting breidde zich uit. Ik behoorde tot de groep die aan de achterkant voor de pers opgesteld stond. Links van mij een schrijfster, rechts een architect. Het was een absurde situatie; we waren het ieder op onze wijze gloeiend oneens met de manier waarop de C.P.N.-leiding de Hongaarse situatie beoordeelde, maar niettemin stonden we hier met een ijzeren staaf

Rellen rond Felix Meritis, het CPN-hoofdkwartier in Amsterdam.

4 NOVEMBER 1956

Brochure van de CPN over de rellen bij Felix Meritis.

in onze hand, gespannen luisterend naar de massa's die aangolfd en op de cadans van een hoog en uitzinnig gegil. Een partijbestuurder, wiens humor hem ook op dat moment niet in de steek liet, zei: "Jarenlang hebben we geprobeerd de massa te winnen, maar nu ze eindelijk naar ons toekomen, moeten we haar met een ijzeren staaf van ons lijf houden."⁶

Bij de slag aan de Keizersgracht waren ook Oostgroninger communisten betrokken. Koert Stek, vooraanstaand communist uit Beerta, was een van hen. 'Ik heb zo pas al nuimd dat wie genoodzoakt wazzen om ons te verdedegen, want bie verschillenden van onze partij doar werden de roamen ingooid. En wie mozzen noar Amsterdam tou om doar Felix Meritis te verdedigen en te zörgen dat ze onze drukpersen nait verropten. Dou het men perpaaierd het communisme hier de genoadeklap te geven. Letterlek. Mit alles hebben ze t gebaauw bestookt. En wie mozzen terug mit t matrioal wat er was om noar beneden te gooien... En plietsie ston derbie en dee niks. As t in brand goan was, haren z'ons levendeg verbrand.'⁶ Roele Meinds uit Westerlee behoorde eveneens tot de Oostgroningers, die het communistische hoofdkwartier verdedigden. 'Nou, dat was schrikboarend. Wie wazzen beneden. Wie hebben mit de flezzen gooid. Want op de graachte wazzen ze. En der wazzen ook gounent, die schoten op ons. Wie wazzen mit n man of tien, twinteg. Aalmoal van diskaante weg. De kogels kletterden tegen de mure aan. Eerst gooiden wie mit lege flezzen. En wel van ons dat dee, wait ik nait meer, mor opains haren wie n volle flezze chocomel en die kreeg aine lick veur de kop en die vloog dou zo achterover de graachte in. Grote hilariteit. Mor dou kwamen ze van de brandweer. Ze wollen de boudel in brand steken. Beneden was de drukkerij en doar ston papier. En mor perbaaiern. Mor der ston doar n iesdern stang. En dou aine mit de jatten der deur kwam, dee dij stang zien waark. Die hebben ze dou direkt noar t zaikenhoes brocht. Hai reerde as n swien. Mor dat

was zien aigen schuld. Haar e dat ook mor nait doun mouten. Ook hebben wie zo'n haile grote glasplaat, waist wel, waar droad deurzat, boven van Felix oet t roam glieden loaten en zo wieder noar beneden. Konden ze kaizen: of dat ding veur de kop of de graachte in!"⁸

In andere steden in het Westen kwamen eveneens relletjes voor. Maar ook in Groningen moest het CPN-agentschap in de Tweede Willemsstraat eraan geloven. Het pand werd met stenen onder vuur genomen en vele ruiten sneuvelden. 'Kwajongenswerk', oordeelde de pers.⁹ Bij het bureau van de communistische Eenheids Vak Centrale (EVC) aan de Westersingel moest de politie er echter aan te pas komen om te voorkomen dat de wanordelijkheden uit de hand liepen. Er werden twee arrestaties verricht. Rumoerig werd het ook in de binnenstad en aan de Hereweg, waar de politie met gummiknuppels de orde moest herstellen.¹⁰ Met afschuw meldde *De Noord-Ooster*, dat de CPN in de stad Groningen op de 'avond dat de gehele westelijke wereld diep geschokt en ontroerd was door de tragedie in Hongarije' in het Buurthuis op feestelijke wijze de Oktoberrevolutie van 1917 herdacht.¹¹

Anticommunistische reacties

De sfeer op de vele massa-bijeenkomsten waar werd geprotesteerd tegen de bloedige onderdrukking van de Hongaarse opstand, was een geheel andere. De verslaggever van de *Winschoter Courant* ontging geen detail van de herdenking, die op 5 november in de binnenstad van Winschoten plaatsvond. 'Het comité was de mening toegedaan, dat het waardige karakter van deze samenkomst slechts kon worden verhoogd door leden van de muziekkorpsen "Nieuw Leven" en "De Harmonie", onder leiding van de heer K. Peletier het "Wilt heden nu treden" te doen spelen gevolgd door een minuut stilte en het doen zingen van het 1e couplet van het Wilhelmus. Een van de comité-leden, de heer J.L. Amerika, bracht daarna de beweegredenen tot deze samenkomst in herinnering, algemeen de afkeer te betuigen van het leed, dat in verschillende delen van de wereld de naasten is berokkend. Zijn woordkeus en spreekstijl pasten volkomen in het kader van deze sobere samenkomst. Het slot zou nog aan waardigheid hebben gewonnen als ook het zesde couplet van het volkslied, "Mijn schilt ende betrouwen", was ingezet, waaraan de aanwezigen merkbaar behoefte gevoelden."¹²

Mogen we *De Noord-Ooster* geloven, dan overtrof Zuidlaren zo mogelijk andere gemeenten in waardigheid. Hier weerklonk bij het verzetsmonument het 'Largo' van Händel door de versterkers. 'Onder een pijnlijke stilte verwaaien de ijle klanken van dit prachtige lied door de kille wind, onder de machtige beuken.'¹³ Ook de rooms-katholieken in de stad Groningen lieten weten dat het hun ernst was. Zij hielden een bedevaart langs alle plaatsen waar eens schuilkerken hadden bestaan.¹⁴

In de hele periode van de Koude Oorlog zullen leden van de CPN zich zelden zo in de verdrukking hebben gevoeld als in de zestien dagen, die de Hongaarse opstand duurde. En ook daarna werd bij tal van gelegenheden herinnerd aan de rol van brute onderdrukker, die het communisme in Hongarije speelde. De vluchtelingen, die ook in Nederland arriveerden, werden beschouwd als slachtoffers

van een systeem dat indruiste tegen alles wat als onze nationale waarden werd gezien. In de vele ingezonden brieven die de kranten opnamen, werd de solidariteit met de verdrukte Hongaren gekleurd met anti-communisme.

In vrijwel alle raadszalen refereerde de voorzitter aan de gebeurtenissen in Hongarije. Als deze verklaring door een communistische afgevaardigde werd beantwoord en daarbij woorden van begrip voor het Russische optreden liet horen, verhieven leden van andere fracties zich van hun zetels en verlieten de zaal tot de communist zijn toespraak had beëindigd. Zo ging het in de stad Groningen, waar de communisten Kobus en Meis door PvdA-fractie leider mr. Versloot werden uitgedaagd om het woord te voeren. Toen Kobus de 'contra-revolutionairen' op felle wijze veroordeelde en Meis wees op de wijze waarop het kapitalisme zich tijdens de zogenaamde Suez-crisis - die zich vrijwel tegelijkertijd met de Hongaarse opstand afspeelde - in Egypte manifesteerde, concludeerde Versloot dat 'de communisten zich medeplichtig hadden gemaakt met de misdadigers in Hongarije'.¹⁵ Bij de repliek van Kobus verlieten daarop alle niet-communistische raadsleden de zaal.

In Wildervank stelde de PvdA voor om de presentiegelden af te staan aan de slachtoffers in Hongarije - een gebaar, dat in vrijwel alle raadszalen werd gemaakt. Deze geste bracht het communistische lid Nieboer op het idee om deze ook te bestemmen voor die Nederlanders bij 'wie ramen van woningen' zijn vernield. Daarop waste de KVP-er Wortmann hem de oren. 'Ga naar huis Nieboer en doe het licht in de kamer uit en denk dan sterk aan Rusland en dan zal je misschien ook een andere gedachte over dat Rusland krijgen.' Raadslid Bos attendeerde zijn medeleden nog op de aanwezigheid van de secretaris van de CPN op de tribune, die daar was 'om de heer Nieboer te controleren'.¹⁶

Maar geen Oostgroninger communist leek rechter in de leer dan het Muntendammer raadslid Schrijver. 'Ook gaat ons medeleven uit naar Hongarije, waar onze kameraden en leidinggevende communisten op beestachtige wijze ten slachtoffer zijn gevallen aan fascistien'.¹⁷ Zijn geestverwanten in de raad van Oude-Pekela weigerden hun presentiegeld af te staan aan de slachtoffers in Hongarije, waar immers 'fascistische elementen de onrust hebben gebracht'.¹⁸

In Finsterwolde werd de communistische fractie met een ander probleem geconfronteerd. Zij bezat weliswaar de meerderheid in de raad, maar dat weerhield de oppositie van Gemeentebelangen en PvdA niet om op eigen wijze lucht te geven aan de anti-communistische gevoelens. 'Bij het begin van de gistermiddag gehouden gemeenteraadsvergadering van Finsterwolde is namens de fractie Gemeentebelangen door een van de twee leden medegedeeld, dat zij gezien de bloedige overweldiging van de Hongaren door de Russen niet wensten te vergaderen met in dit opzicht niet-gelijkgestemden. Zij zouden de presentiegelden ter beschikking stellen voor de hulpverlening aan het Hongaarse volk en hebben na deze mededeling de vergadering verlaten. Van de P.v.d.A.-fractie was geen raadslid aanwezig. Wel was van die fractie een schrijven binnengekomen, waarin een soortgelijke mededeling werd gedaan als die van de fractie van Gemeentebelangen. De vergadering heeft wel doorgang kunnen vinden, daar de gezamenlijke fractie van communisten en partijlozen zes van de elf zetels bezet en dus de meerderheid heeft'.¹⁹

Dan tapte de columnist van *De Noord-Ooster* Derk Knitjer in zijn wekelijkse rubriek 'Miemeroatsies van Derk Knitjer en de vrouw' uit een ander vaatje. Hij liet, mede namens zijn echtgenote, weten het woord Rusland niet langer met een hoofdletter te willen schrijven. 'Net liek woar men is, stait of zit, overal is steevast weer de proat over de Hongaren; heur verzet en het mizzelijke douw van de ruzzen. (Dat woord schrief ik nou nait weer met een hoofdletter).'²⁰ Maar er waren Oostgroningers die een andere zijde van de medaille hadden leren kennen, zoals Stek. 'Wie hebben mit de ruggen tegen mekoar stoaan om nander te beschaarmen in de Hongarijeperiode. Achterof zeg je: Haren wie zo reageren mouten. Op dat moment mozzen wie zo reageren, mos wie solidair wezen mit Hongarije, omdat men ons hier noar t leven ston. Wat wie mozzen bie Felix Meritis, woar onze kraante drukt wer, de drukkerij van de CPN in dij periode, mozzen wie op de barrikaden om hom te verdedigen tegen de onderwereld, dij ze ophitst haren tegen de kommunisten.'²¹

Onvaderlandslievende partij

De Nederlandse communisten mochten dan in de dagen van de Hongaarse opstand als paria's worden behandeld, ook in de jaren daarvoor bevonden zij zich al in een isolement. De weerklank die de CPN meteen na de oorlog vond, was geen lang leven beschoren. Na het op gang komen van de Koude Oorlog brokkelde de communistische aanhang gestaag af. Ook binnen de partij deden zich wrijvingen voor, zoals in 1953. Het aftreden van wethouder P. Molenkamp van Finsterwolde stond niet op zichzelf (zie hoofdstuk 3). In Amsterdam speelde de affaire-Polak. De communistische wethouder B. Polak kritiseerde het zogenaamde 'artsenproces' in de Sovjet-Unie. Negen medici, bijna allen van joodse origine, werden daar gearresteerd wegens een 'zionistisch complot'. Polak trok de rechtsgang in twijfel en werd prompt door de CPN geroyeerd. Toen na de dood van Stalin bleek dat de berechting inderdaad onrechtmatig was geweest, werd hij weer in genade aangenomen.

Ook de watersnoodramp van februari 1953 leidde tot verdeeldheid. Op advies van partijsecretaris P. de Groot stelde de CPN 'volkshulpcomité's' samen, geheel los van de nationale hulpverleningsorganisatie. Zijn vrees voor Amerikaanse inmenging in binnenlandse aangelegenheden was de belangrijkste oorzaak van deze merkwaardige solo-toer. Een wat potsierlijk aandoende beslissing, omdat de Sovjet-Unie wel de gebruikelijke kanalen benutte bij haar aandeel in de hulp aan de slachtoffers.

Harmsen schrijft het slechte resultaat bij de verkiezingen voor staten en raden in 1953 voor een deel toe aan deze curieuze communistische *Alleingang*.²² Ook de Oostgroningse CPN ontkwam niet aan deze electorale terugslag. De gemeenteraadsverkiezingen van mei van dat jaar lieten een forse verschuiving van de CPN naar de PvdA zien. De sterkste communistische kernen, Beerta en Finsterwolde, hielden zich met vijf resp. zes zetels redelijk staande. In Finsterwolde bleef de absolute meerderheid behouden, alhoewel deze terugliep van 57,5% naar 55%. Met de komst van de nieuwe raad kwam er ook een einde aan het 'regeringscommissariaat', dat in 1951 was ingesteld. De normale democratische verhoudingen keer-

den zo in Finsterwolde terug. In de aangrenzende gemeente Winschoten ging de CPN terug van drie naar twee zetels.

De teruggang van de CPN was in de Veenkoloniën spectaculairder dan in het Oldambt. Vooral de gemeente Hoogezand-Sappemeer liet voor de communisten een fors verlies zien. De vijf zetels werden er nu drie, op een raad van 21 leden. Ook Veendam en Nieuwe-Pekela vielen terug en kregen beide in plaats van twee communisten er één in de nieuwe raad. Overigens was de CPN na deze verkiezingen nog altijd in vrijwel elke Oostgroninger gemeenteraad vertegenwoordigd. Slechts de kleine gemeenten Meeden en Nieuwolda hadden - net als trouwens in 1949 - geen communistische raadsleden. Hetzelfde gold voor de gemeente Midwolda, wat overigens na 1958 zou veranderen.

De *Winschoter Courant* mag dan de naam hebben gehad een der weinige regionale 'rode' kranten in ons land te zijn geweest, dat predikaat viel uit het commentaar op de raadsverkiezingen niet af te lezen. De vreugde over de forse nederlaag die de CPN - zeker landelijk gezien - leed, was in de ogen van de redactie niet voor tweecrlei uitleg vatbaar. 'Deze onvaderlandslievende partij ziet haar debiet steeds verder slinken. En voor haar geldt...: zij heeft het er naar gemaakt.'²³ Uitvoerig werden de lezers erop geattendeerd dat de communisten eigenlijk nog boven hun stand leefden. Zij hadden immers 'door het Russisch vredesoffensief de wind de laatste maanden nog al in de zeilen... gehad. Steeds beslistert keert ons volk zich echter van deze naar dictatuur strevende partij af, misschien nog het meest wakker geworden door de zonderlinge capriolen, die haar leiders bij voortdoring moesten maken om aan de wensen van Moskou te voldoen. De steeds verder gaande achteruitgang van deze partij zal iedere burger van ons land, die nog enig vertrouwen heeft in de democratie en de toekomst van de vrijheid, slechts verheugen'.²⁴

Deze taal zal op de aanhang van de CPN in Oost-Groningen weinig indruk hebben gemaakt. Uit niets blijkt dat er twijfel ontstond aan het eigen gelijk, of dat met een zeker wantrouwen naar Moskou of de eigen partijleiding werd gekeken. Volgens Hans Heres, jarenlang wethouder in Beerta, was de aandacht van de communisten in 1953 eerder gericht op het niet uitbetalen van een toelage van een gulden op de uitkering van werklozen, door hem aangeduid als de 'Joekesgulden', naar de toenmalige PvdA-minister van sociale zaken van die naam. 'Dou hebben z'in Beerte n aksie had. Dou wollen ze dij zogenoemde "Joekesgulden" hebben van de waarklozen. Dou hebben ze de gemainteroad bezet en doardeur binnen der verschaaiden mensen oet Beerte en Finsterwolde veur de rechter west en ook veroordaild tot zoveul doage gevangenisstraf. Doar was mien olheer (vader, VdV) aine van. Op n gegeven moment, s moandagsmörns op tied, ston pliet-sie om hoes tou om olheer op te hoalen, noast n aantal anner mensen. Kiek en dou kwammen z'op veur ain guldentje, dij ze bitter haard neudeg haren in de weke. En de tounmoalege gemainte Beerte wol dou nait oetbetoalen'.²⁵

De dood van Stalin

Op 5 maart 1953 overleed Josef Stalin, die de Sovjet-Unie vanaf het midden van

de jaren twintig met straffe hand had geregeerd. Hij werd door communisten in de hele wereld op handen gedragen. Zijn dood maakte uiteraard grote indruk, ook bij de CPN. In *De Waarheid* verschenen enkele dagen achter elkaar pagina's vol rouwadvertenties van partijleden en afdelingen. 'Bij het heengaan van kam. Stalin, de grootste aanvoerder der internationale arbeidersklasse, betuigen de leden van de afdeling Delfzijl der C.P.N. hun innige deelneming.' De afdeling Hoogezand-Sappemeer gaf blijk van 'innig medeleven', Musselkanaal van 'diep medeleven'.²⁶

Het bericht van het overlijden van de Sovjet-leider kwam in Groningen ook hard aan, zo herinnerde Stek zich. 'Ie mouten mor zo reken, dat wie in dij periode in de partij en dat was ja onze eerste opvoeding, dat hai doar ons eerste veurbeeld was. Dou hai weg was, was dat n klap, n klap, echt woar. Ik kin mie nog herinneren, dat op, wait ik veul, welke verjoardag van Stalin, wie kedoos veur hom verzoamelden. Dat was dou de gekte in de CPN. En dij kedoos werden der dou hinstuurd. Doar wer geld veur ophoald om n kedo aan te baiden. In dij tied binnen wie groot worden.'²⁷ Meinds deelde de bewondering voor de Russische partijleider. Zijn besluit om lid van de partij te worden had er veel mee te maken: 'n Bult, n haile bult. Ik heb dou n haile grote bewondern had veur Stalin in dij tied, n Robuuste kerel, dij nait terugge ging. Dou je veur joezulf kaizen gingen, was hai veur mie n enorm stuk aantrekkenskracht.'²⁸

De dood van Stalin bleef niet zonder gevolgen voor de CPN. Volgens de geschiedschrijver van het Nederlandse communisme, A.A. de Jonge, kwam vanaf 1953 - een voor de buitenwereld nauwelijks opgemerkt - proces van 'derussificatie' op gang. De partij verwijderde zich daarbij niet zo zeer van de communistische leer, als wel van de Sovjet-Unie als alleenzaligmakend voorbeeld. De eerste grote redevoeuring van Chroesjtsjov na het verscheiden van Stalin in september 1953, waarin hij een somber beeld gaf van de economie, was ook voor Nederlandse communisten bepaald shockerend. De Jonge herinnerde zich dat een jonge Amsterdamse communist die enige jaren eerder op een afdelingsvergadering opmerkte dat ook Russische arbeiders niet veel luxe hadden, van de aanwezige districtsbestuurders flink de wind van voren had gekregen. 'De arbeiders kennen een luxe, waar wij zelfs nog niet van durven dromen,' zo was hem te kennen gegeven.²⁹

In die geest was in feite iedereen uit een communistisch gezin grootgebracht. Ook in Oost-Groningen. De in Finsterwolde opgegroeide Mannie Kerbof-Delger verhaalt: 'Rusland... Ja, dat was het ideaal... Dat was goud. Doar was gain armoede en ale arbaaiders haren heur eerste levensbehoeften zunder dat ze doar gigantiese dingen veur betoalen mozzen... Was gain waarklooshaid, wer ons veurhouden. Waren gain verkeerde dingen, was gain korrupsie, der was gain kriminaliteit. Dat beston doar nait...'³⁰

Dooi

Al in 1953 verklaarde Chroesjtsjov zelf, dat in sommige sectoren van landbouw en veeteelt het peil van 1913 nog niet eens was gehaald.³¹ Enige tijd later gaf de

Nederlandse partijleiding aan haar sprekers de opdracht minder te juichen over wat in de Sovjet-Unie was bereikt, maar meer te accentueren welke problemen de Russische kameraden nog moesten oplossen. De oorlog in Korea en vooral de Duitse herbewapening werden thema's die de CPN met verve naar buiten bracht. Volgens De Jonge evenzovele bewijzen van de voorzichtige 'derussificatie', die de partij wat uit haar isolement haalde.³² Het zeventiende congres van de CPN, in april 1955, markeerde deze voorzichtige koerswijziging. De grote rede van De Groot stond vooral in het teken de Duitse herbewapening, in plaats van de gebruikelijke bewondering voor de nieuwste prestaties in de Unie van Socialistische Sovjet Republieken.³³

Maar er waren meer tekenen die crop duiden, dat er andere tijden waren aangebroken. De PvdA werd genuanceerder benaderd. Er werd onderscheid gemaakt tussen onverbeterlijke communistenvreters als E. Vermeer, J. de Kadt en F. Goedhart en minder vijandige vertegenwoordigers van de sociaal-democratie. De prominente CPN-er H. Verwey stelde op hetzelfde congres voor dat er 'van de zijde van de communisten niet op de PvdA of op de PvdA-leiders wordt gescholden en dat wij onze critiek op hun houding verbinden en baseren op concrete vraagstukken waarmee de massa te maken heeft'.³⁴

Verwey's visie zal wellicht mede zijn ingegeven door de slinkende aanhang, die niet alleen bleek uit de electorale verliezen, maar die zich ook in het ledenaantal manifesteerde. Met een achteruitgang van meer dan vijfhonderd leden gold dit ook voor het district-Groningen, zij het dat het ledenverlies hier minder catastrofaal was dan in het Westen.³⁵

Toch was het internationale klimaat voor de communisten een stuk verbeterd. De verzoening van Chroesjtsjov met de 'renegaat' Tito en de ontspanning in de Oost-West-verhoudingen leken een periode van dooi in de Koude Oorlog in te luiden. In een resolutie van november 1955 toonde de CPN-leiding zich bewust van de grote veranderingen, die op til waren. 'De oorlog is teruggedrongen. Een ontspanning is ingetreden.' En ze trok er haar conclusies uit. De CPN moest streven naar 'overeenstemming met andere partijen en organisaties voor het nemen van praktische maatregelen, die het werkende volk onmiddellijk ten goede komen'.³⁶ Het leek wel of de grens met de sociaal-democratie steeds diffuser werd. De CPN zou moeten samenwerken met de PvdA en haar vakbond - de EVC - moest fuse- ren met het NVV. Het vervelende voor de CPN was dat de liefde maar van één kant kwam: de sociaal-democraten waren in het geheel niet gediend van het communistische geflirt. W. Gortzak, zoon van het kamerlid H. Gortzak, meent dan ook dat 'de bescheiden ontspanning op internationaal vlak de CPN naar het hoofd (was) gestegen'.³⁷

Oostgroninger werkelijkheid

Afgaande op de herinneringen van Stek, stond zo'n toenadering wel erg ver af van de Oostgroninger realiteit. In het dagelijks leven mocht het met het isolement van communisten dan wel meevallen, in politiek opzicht hadden de andere partijen weinig met de CPN op. Op de vraag in hoeverre hij zich in de periode van de Koude Oorlog geïsoleerd had gevoeld, antwoordde hij: 'Nee, dat gevoel heb ik

nooit had. Nait aans as in de poletieke orgoanen. Doar maarkte je wel dat alles op ons richt was. Want ik heb n periode mitmoakt, doar zat n olle schoulmeester Sap oet Beerte mit n olle boer, n Staarke, dij aan t Boeskooldaip woonde. Ain was van de Partij van de Arbeid, en d'anner van de VVD. Ze zaten noast elkoar aigoal mit mekoar te proaten. Börgmeester tikken: "Stil, heren." Din haren wie n veurstel doan en din haren ze nait begrepen woar ast vot kwam en din zeden ze: "Wel het hom doan? Ja, CPN?. Tegen". Zo ging dat. Dat was n automatisme. Van ons: "Tegen". Dat was onder invlound van dij siteoatsie.³⁸

Meinds onderging in het leven van alledag wel pogingen om hem te isoleren. Al in de jaren van de werkverschaffing werd hij buiten de groep van zijn medearbeiders aan het werk gezet. Toen hij duidelijk maakte dit niet langer te nemen werd hem te verstaan gegeven: 'Joa mien jong, doe bist n gevoarleke kerel, doe organiseerst stoakens, doe schrifst in kranten.' Ten tijde van 'Hongarije' werden de verhoudingen nog scherper. 'Wel dou dij Hongarije Opstand kwam. Dou was t n ander proatstuk. Dou was der aine, dij woonde vlakbie, dij spijde mic veur de fietse.'³⁹

'n Grote klap'

De gebeurtenissen van het jaar 1956 zouden het aanzien van het communisme in de wereld en in Nederland ingrijpend veranderen. In februari stond in Moskou het twintigste congres van de communistische partij van de Sovjet-Unie op het programma. De Groot en H. Hoekstra vertegenwoordigden er de CPN. Zij hoorden hoe Chroesjtsjov in de officiële rede afstand nam van de tot dusver gevoerde buitenlandse politiek en dat vreedzame coëxistentie voortaan het parool was. Bij de veel geruchtmakender 'geheime rede' waren beiden echter niet aanwezig. Deze frontale aanval op persoon en politiek van de vroegere leidsman Stalin moesten zij in feite uit de 'kapitalistische' pers vernemen. Hij bracht de CPN in opperste verwarring. Kopstukken als M. Bakker en Gortzak waren met stomheid geslagen. 'Het is alsof je van je vader hoort dat "ie in plaats van een fatsoenlijke kerel een hoerenloper is"', verklaarde Bakker, ook toen al vermaard om zijn plastisch taalgebruik. En Gortzak vroeg zich wanhopig af: 'Ik aanvaard dat niet, want als dit het gezicht is van het communisme kan ik er niets meer mee te maken willen hebben.'⁴⁰

Stek geeft weer, dat het in Oost-Groningen niet anders was: 'Dij rede, dat was n grote klap. Wie zeden: Is dat wel zo? Ken dat wel zo? Ie mouten zo reken, ik heb zo pas gezd, wie binnen groot worden in de tied van Stalin. Doar hebben wie onze veurnoamste veurming had. Dat wil nait zeggen dat wie doarom Stalinisten binnen.'⁴¹

Maar De Groot hield het hoofd koel. Hij overtuigde het partijbestuur om niet tot een volstrekte verguizing van Stalin over te gaan. In een resolutie van 10 april stelde de leiding: 'De figuur van Stalin zal de geschiedenis ingaan als een van de bekwaamste denkers en organisatoren van de marxistisch-leninistische beweging. De nagedachtenis aan zijn toewijding aan de zaak van het socialisme wordt door gemaakte fouten niet aangetast. Het betrof hier beleidsfouten en een overtreding van de communistische organisatie-beginselen.'⁴²

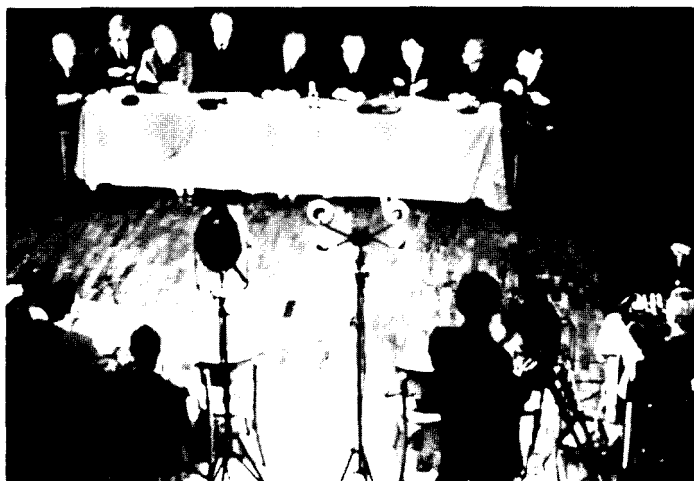
Destalinisatie op kousevoeten, verder wilde de CPN niet gaan. Maar met de auto-

matische bewieroking van de Sovjet-Unie en de volksdemocratieën in Oost-Europa was het afgelopen. De kiezers konden hier weinig begrip voor opbrengen. Bij de kamerverkiezingen in juni 1956 viel de fractie van zes op vier zetels terug. Maar dank zij de uitbreiding van de Tweede Kamer van honderd tot honderdvijftig leden, telde de CPN vertegenwoordiging toch nog zeven leden. Daaronder was de uit Finsterwolde afkomstige Jan Haken. Met onderbreking zat Haken al sinds 1946 in de Kamer. Hij viel er op door zijn ijver en soberheid. 'Zuiniger partijtjens dan Haken heb ik nooit meegemaakt', aldus Gortzak, die doordat Haken naar Amsterdam verhuisde, veel contact met hem had.⁴³ Zijn overlijden eind 1956 zou de eerste gelegenheid na de opstand in Boedapest zijn, dat de CPN-top naar buiten trad. 'Het was triest dat het 't overlijden was van Jan dat ons in de gelegenheid stelde Amsterdam te tonen, dat de Hongaarse gebeurtenissen de CPN wel aangeslagen, maar niet vernietigd hadden.'⁴⁴

De Oostgroninger inbreng van Haken in de landelijke politiek werd tot op zekere hoogte gerechtvaardigd door de veerkracht die de partij in het Oldambt en in een deel van de Veenkoloniën toonde. Hier had de CPN zich kranig gehandhaafd, terwijl de steden in het Westen - met name Amsterdam - het er bij hadden laten zitten. Dit beeld zou ook later tekenend zijn voor communistisch Nederland. De vele stormen die zouden volgen, tastten de kracht van het noordoostelijke CPN-bolwerk niet wezenlijk aan.

'Knoeisjef'

De geheime rede van Chroesjtsjov had de eensgezindheid in de CPN ondermijnd. De kritiek op de Sovjet-Unie hield aan en ook de positie van partijsecretaris De Groot kwam langzamerhand onder vuur te liggen. Een aantal partijgenoten kreeg steeds meer moeite met de autoritaire wijze waarop hij leiding aan de CPN gaf. Aanvankelijk leek er nog weinig aan de hand. Op het vervroegde partijcongres in oktober 1956 bepleitte De Groot een zeker eerherstel voor Stalin. Deze zou in feite alleen in zijn laatste levensjaren beslissende fouten hebben gemaakt. Tegelij-

*CPN-persconferentie
na de val van
Chroesjtsjov.*

kertijd nam De Groot afstand van Chroesjtsjov, die hij bij verschillende gelegenheden zelfs als 'Knocisjef' aanduidde.

De rijen van de CPN sloten zich nauwer aaneen toen de 'Hongaarse furie' op Felix Meritis, het hoofdkwartier van de partij, beukte. Tot op zekere hoogte kwam deze anticommunistische hetze De Groot niet slecht uit. De Jonge concludeert dan ook, dat hoewel de CPN leden en abonnees op De Waarheid verloor, de eenheid in de partij versterkt was en het vertrouwen in de Sovjet-Unie vergroot.⁴⁵

Van de nieuw verworven eenheid zou echter spoedig weinig meer overblijven. In de loop van 1957 kwam er steeds meer oppositie tegen de almachtige positie van De Groot, waarbij de kwestie van de EVC ook een rol speelde. Het conflict begon over de vraag hoever de macht van de CPN over de EVC strekte. De Groot wilde namelijk de communistische vakbond afschaffen en de achterban oproepen lid te worden van het sociaal-democratische NVV. De leiders van de EVC zagen hun positie bedreigd en kwamen hiertegen in het geweer. Zij kregen steun van partijvoorzitter G. Wagenaar en enkele kamerleden, waaronder Gortzak.

De openlijke rebellie eindigde met een nederlaag voor de opposanten. De Groot leidde de aanval tegen de afvalligen. Voor de laatsten was er geen weg terug. Zij werden begin 1958 geroyeerd of traden zelf uit de partij. Het conflict eindigde zo in een scheuring van de CPN. Het oppositionele blad *De Brug*, dat onder redactie stond van Gortzak en Wagenaar, werd het platform van de rebellerende 'rechtse klik'. De 'Brug-groep' deed mee aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1959, maar haalde geen zetel. Ook de daarop opgerichte Socialistische Werkerspartij (SWP) werd geen succes. In 1965 stierf deze een zachte dood.

Immuun voor revisionisme

In Oost-Groningen, waar de destalinisatie nooit populair was geweest, kregen de opposanten geen voet aan de grond. Hier bleef solidariteit met de Sovjet-Unie 'een der voornaamste hoekstenen van de partijpolitiek'.⁴⁶ Stek: 'Ik wil wel opmaarken, dat mag ook wel, dat Stalin ook wel goie dingen doan het. t Is nait allain n misdoadeger west. Hai het ook veul goie dingen doan. Want as hai in dij doagen t Russische volk nait bezielde haar om t fascisme tegen te goan, was der niks van terechte kommen.'⁴⁷ Ook voor Meinds was de kritiek op Stalin een slag in het gezicht. 'Ja natuurlek, ja wis en duvels. De pest is, je worden nooit vot t rechte gewoar.'⁴⁸

Mede door hun trouw aan Stalin en de Sovjet-Unie waren de communisten in een politiek isolement geraakt. Stek: 'Nooit is n lid van de Twaide Koamer van de CPN deurdrongen tot de vaste koamerkommizsie van Defensie. Nee, dat kon nait, want wie wazzen besmet met t Sovjetisme. Mor logischerwieze. Dat was de ainege socialistische arbaidersstoat, woar arbaiders aan de macht wazzen mit ale ups en downs dij der west binnen in de periode van Stalin en ook doarnoa. Dat men te streng aan ain systeem vast holden het en nait flexibel genog west het om aanpazzens te doun, dou dij neudge wazzen om t systeem oetbraaiden te kinnen, is fout west.'⁴⁹

De eensgezindheid van de Oostgroninger kameraden leek door de kiezers op

prijs te worden gesteld. Staten- en raadsverkiezingen in 1958 lieten nauwelijks verliezen zien. Bij de statenverkiezingen in maart werd in Beerta en Finsterwolde zelfs gewonnen, terwijl de achteruitgang in de provincie Groningen als geheel ook meeviel. In percentages uitgedrukt viel de CPN terug van van 7,6 naar 6,9. De *Winschoter Courant* had op een steviger nederlaag gerekend: 'Ten aanzien van het terugdringen van de communistische invloed zullen de verkiezingen van gisteren voor velen enige teleurstelling hebben gebracht. Wel ging het stemmencijfer van de CPN in de grote steden niet onaanzienlijk achteruit; maar toch stellig minder dan op grond van de in deze partij heersende geest mocht worden verwacht; terwijl moet worden aangenomen, dat de geest van dictatoriaal bederf, zoals deze o.a. in het Hongaarse drama zo duidelijk werd gedemonstreerd, op de politieke en geestelijke instelling van een deel van ons volk nog altijd grote invloed uitoefent. Er zijn blijkbaar categorieën, die nog zo zeer bevangen zijn in de sfeer van het sociaal tekort, dat zij voor het hoge goed van de vrijheid onvoldoende besch hebben.'⁵⁰

De *Winschoter Courant* leek zich juist door die 'geest van rebellie' ten onrechte rijk gerekend te hebben. Dat sprak nog duidelijker uit de cijfers van de gemeenteraadsverkiezingen, die twee maanden later plaatsvonden. In Finsterwolde, boegbeeld bij uitstek van de Oostgroninger CPN, kwamen niet minder dan zeven van de elf raadszetels in communistische handen. En toen een jaar later de CPN bij de kamerverkiezingen fors verloor, bleef de schade in Noordoost Nederland beperkt.

Allerminst gehalveerd

'Communisten meer dan gehalveerd', juichte de *Winschoter Courant* na de kamerverkiezingen van 1959 in een forse kop. En daarmee was niets teveel gezegd, want in plaats van zeven bezetten nu slechts drie communisten de groene bankjes van de Tweede Kamer. Dat verlies kwam allerminst ten goede aan de groep Wagenaar-Gortzak, die de kiesdeler niet haalde. Weliswaar was ook het stemmenpercentage van de CPN in Oost-Groningen teruggelopen, maar lang niet in de mate als dat in de rest van Nederland het geval was. Mede daardoor viel de val van de CPN in de provincie als geheel nog wel wat mee. Toch was de 4,8% van 1959, vergeleken bij de 6,9% van de staten een jaar eerder, een forse nederlaag.

Wie de aantallen 'Brugstemmen' in de verschillende Oostgroninger gemeenten nader beschouwt, ziet dat deze weinig indrukwekkend zijn. Opvallende uitzonderingen zijn Hoogezand-Sappemeer - waar de dissidenten (120) tegenover de CPN (928) een goed figuur sloegen - en verrassend genoeg Nieuweschans, waar Wagenaar c.s. tot bijna een derde van het CPN-aantal reikten. Maar elders waren de successen van de opposenten in Oost-Groningen minimaal, terwijl de CPN zelf over het algemeen slechts lichte verliezen incasseerde.

Het leek wel of perikelen binnen de communistische beweging en de landelijke electorale neergang nauwelijks echt vat kregen op de kameraden in Oost-Groningen. Zij voerden als vanouds hun eigen klassenstrijd tegen de 'dikke boeren' in het Oldambt en de met hen gelieerde 'agro-industriële' kapitalisten. Stek: 'Der was dag en nacht verschil tussen boeren en arbeiders. Boer was de echte hereboer

en arbaidier was de sloaf, zo kin je t wel zeggen in dij tied. t Was in de datteger joaren en dat is tot hail wicd noa de oorlog deurgoan. Bie wieze van spreken: n verainen, woaras ze noa de oorlog baaiden lid van wazzen as t Gruine Kruus, zaten de boeren bie ain toaveltje en de arbaiders bie n ander toaveltje. Ze zaten nooit bie mekoar. Zulf in loatere tieden, nog in de zeuventeger joaren, as der in t buurthoes weer hail ander aktiviteiten wazzen as mit n toneeloavend of wat din ook, was t weer t zulfde: boer apaart. arbaidier apaart. As der al n boer op ofkwam tenminste. Mor maistied ging dij via Winschoten noar Grunnen om doar ontspannen te zuiken. Zo was t standsvershil.

Nou en dij verholden, dij je in de landbouw tegenkommen, dij speulde ook op mesicnefebriek. Ik heb al zegd dat sommege arbaiders opkommen veur betere omstandegheden. k Herinner mic n man oet Scheemde. n fijne kerel was dat, en dij zee der ook n moal wat over. En dou zeden ze: "Hest ook al kommunistische neigingen?" Dij man vruig dat gewoon, kiek, zo wazzen de omstandegheden. Doar kin ik wel n haile serie van vertellen.⁷⁵¹

Onwankelbaar bastion

De verwarring waarin de communistische beweging aan het einde van de jaren vijftig verkeerde, leek dus nauwelijks door te dringen tussen Ter Apel en Termunten. Ook de intredende dooi in de internationale betrekkingen rond 1960 scheen de Oostgroningers koud te laten. De CPN profiteerde er althans bij de raadsverkiezingen van 1962 niet veel van. Tegenover verliezen in Finsterwolde - waar de communisten overigens nog altijd over een absolute meerderheid in de raad beschikten -, Hoogezand-Sappemeer - waar de achteruitgang meer dan in welke andere Oostgroninger gemeente een structureel karakter had -, Noordbroek, Scheemda en Vlagtwedde, stond zetelwinst in Oude-Pekela en Termunten. Wie op zoek gaat naar electorale verschuivingen in de jaren 1949-1966 wordt in de verschillende Oostgroninger gemeenten eerder getroffen door continuïteit dan door verandering. Aan de hand van de gemeenteraadsverkiezingen zien we hoe in veel gevallen een nederlaag bij de ene verkiezing bij de volgende weer werd gecompenseerd (zie tabel 1). De getallen hebben betrekking op het door de CPN behaalde aantal zetels, de tussen haakjes vermelde op het totaal aantal zetels dat de betreffende raad telde.

De Oostgroninger communisten konden tegen een stootje, wat van veel partijgenoten in de afdelingen in het Westen en met name Amsterdam niet gezegd kon worden.

Tabel 1. Zeteltal CPN in de gemeenteraden van Oost-Groningen, 1949-1966

Gemeente	1949	1953	1958	1962	1966	Raad
Beerta	5	5	5	5	6	(11)
Bellingwolde	2	2	2	2	2	(11)
Finsterwolde	6	6	7	6	7	(11)
Hoogezand-Sappemeer	5	3	2	1	2	(21)
Meeden	-	-	-	-	-	(7)
Midwolda	-	-	1	1	1	(11)
Muntendam	2	2	1	1	2	(11)
Nieuwe-Pekela	2	1	1	1	2	(11)
Nieuweschans	3	2	2	2	3	(7)
Nieuwolda	-	-	-	-	-	(7)
Noordbroek	1	1	1	-(x)	-(xx)	(7)
Onstwedde	2	2	1	1	1	(21)
Oude-Pekela	3	3	2	3	3	(13)
Scheemda	1	1	2	1	2	(13)
Termunten	2	2	1	2	2	(11)
Veendam	2	1	1	-	-	(17)
Vlagtwedde	2	2	1	1	1	(17)
Wedde	2	2	2	1	3	(11)
Wildervank	1	1	-	-	-	(13)
Zuidbroek	1	1	-	-	-(xx)	(7)

(x) In Noordbroek voerde de voormalige CPN-vertegenwoordiger de lijst 'Arbeiderspartij' aan.

(xx) In 1966 waren Noord- en Zuidbroek samengevoegd tot de gemeente Oosterbroek. De CPN deed aan de verkiezingen in de nieuwe gemeente niet mee. Opvallend was het succes van de PSP, die in de raad van elf leden met twee zetels vertegenwoordigd was.

Tussen Moskou en Peking

In het begin van de jaren zestig raakte de CPN vervreemd van Moskou vanwege het conflict tussen de Sovjet-Unie en China. Aanvankelijk poogde de CPN-leiding om de tegenstellingen voor haar leden verborgen te houden. 'Wij weten van geen geschillen', liet zij weten. Een wel erg zonnige voorstelling van zaken. De werkelijkheid was dat de CPN haar koers moest bepalen in een periode waarin de desintegratie van het internationale communisme niet meer te verbloemen viel. De partij opereerde voorlopig uiterst behoedzaam. In 1963 evenwel, nadat de onderhandelingen tussen beide communistische grootmachten waren afgebroken, proclameerde De Groot plotseling de 'autonomie' van de CPN. Voortaan zou de partij zich uitsluitend op haar eigen zaken concentreren. 'Wij zijn verantwoordelijk tegenover de werkende bevolking van Nederland... Onze binnenlandse activiteit is nummer één. Onze internationale activiteit heeft alleen zin als ze in dienst

staat van onze primaire taak'.⁵² Later voegde De Groot hieraan toe, dat 'niet alles wat is gezegd of gedaan door de Sovjet-Unie, ons als een voorbeeld kan dienen'.⁵³ Voor het eerst stond de partij op eigen benen. Voor de trouwe aanhang betekende dit een breuk met een traditie van jaren.⁵⁴

Ondanks deze distantie van Moskou bleef de CPN van mening dat de socialistische landen - met de Sovjet-Unie voorop - de vrede-bevorderende krachten in de wereld waren. De CPN raakte ook niet verzeild in het Chinese kamp. Een kleine maoïstische stroming werd snel uit de partij gezet, evenals een kleine pro-Sovjet groep. Toch hield de CPN Moskou uiteindelijk verantwoordelijk voor de scheuring in de communistische wereldbeweging. De relaties met het 'socialistische moederland' werden allengs slechter. Na het terugtreden van Chroesjtsjov in oktober 1964 nam het partijbestuur op een persconferentie voorzichtig afstand van de in ongenade gevallen Sovjet-leider. Al snel werd deze een 'revisionist' genoemd, die de destalinisatie zou hebben misbruikt voor zijn eigen persoonsverheerlijking. Twee jaar later bestempelde De Groot Chroesjtsjov zelfs als een 'agent van het imperialisme'.⁵⁵

Onder Chroesjtsjovs opvolger Brezjnev kwam in de relatie met Moskou voorlopig geen verandering. Eerst hoopte men nog op 'herstel van de Leninistische beginselen', maar in 1966 was die hoop al zo ver geslonken dat de betrekkingen met de CPSU werden verbroken.⁵⁶ In oktober van datzelfde jaar werd de correspondent van *De Waarheid* uit Moskou teruggeroepen. Internationale bijeenkomsten werden door de CPN niet meer bezocht, of alleen door een tweederangs delegatie; reizen van partijfunctionarissen naar Oost-Europa en bezoeken aan socialistische ambassades in Den Haag werden verboden.⁵⁷ In 1967 zag de CPN zelfs af van de viering van de zestigste verjaardag van de Russische Oktoberrevolutie.

Tegen deze achtergrond valt het te begrijpen, dat de houding van de Nederlandse communisten tegenover de Praagse Lente in 1968 een geheel andere was dan die tegenover de opstandige Hongaren in 1956. Dubcek werd, anders dan de 'fascisten-knecht' Nagy, gezien als de kampioen van een 'gezonde revisionistische vernieuwing'. Het ingrijpen door de landen van het Warschau Pact in Tsjecho-Slowakije, op instigatie van Moskou, werd door de CPN dan ook scherp veroordeeld. In een verklaring heette het: 'Het optreden van de huidige leiding in de Sovjet-Unie en haar medestanders is de meest schandalige inbreuk op de principes van het Leninisme, die tot nu toe is gepleegd'.⁵⁸

Uiteraard leidde deze uitgesproken anti-Sovjet-koers tot discussies in de afdelingen. Anders dan in 1956 waren nu de verstokte 'Moskovieten' het doelwit. Maar tot een dramatische breuk als ruim tien jaar eerder kwam het niet. In Oost-Groningen liep men ook nu met de partij in de pas. Stek: 'In de zestiger joaren, '64, '65 in dij joaren, in de tied van de Praagse lente, dou haren wie al onze standpunten veur de zelfstandegheid van iedere partij en aal dat soort dingen meer. Dat was al n hail andere sitoatsie. Dou hebben wie ook stelling nomen tegen dij haile ontwikkelen, zoas dij in Praag met Dubcek en zo gebeurd is. Mor veur dij tied, nee, dou wazzen wie n hechte club, internasjenoal, echte internasjenoalisten. Natuurlek was t hier ook belangriek, omdat wie hier onze partij haren en leden en hier waarken. Mor toch, internasjenoal was hail belangriek veur ons. Dat dat bestoan bleef, was in feite n ruggesteun veur ons om hier waarken te kennen. Zo

wer dat dou zain...' Ook Meinds was verbaasd: 'Kiek, op n zeker moment haren ook wie de gedachtengang dat dat goud was, wat doar gebeurde. En dat van dij inval... doar kon je nait bie. Wie dochten: hou kin dat nou?'

'Wolf in n schoapsvacht'

Mede door deze internationale ontwikkelingen werd de CPN in de jaren zestig weer *salonfähig*. De houding van de overheid veranderde en een aantal maatregelen tegen de partij en haar leden werd opgeheven. De CPN was weer in de zendtijd voor politieke partijen op radio en televisie te horen en te zien. Het ambtenarenverbod was niet langer op haar achterban van toepassing. Door het veranderende binnenlandse klimaat kregen de communisten langzamerhand de wind weer wat in de zeilen. Het verzuilde Nederland veranderde. Geloof, gezin en gezag, stevige pijlers van voor de oorlog, waren aan erosie onderhevig. Democratisering was het woord dat paste bij de 'andere tijden', waarover Boudewijn de Groot, troubadour van de jaren zestig, zong. Verschuivingen in het politieke spectrum bleven niet uit.

De verkiezingen van 1966 voor staten en raden leverden nog niet een communistisch reveil op. Wel leidden zij ertoe dat de provincie Groningen niet minder dan zeven CPN-wethouders mocht verwelkomen. Anders dan in 1962 was er nergens sprake van zetelverlies. Naast Finsterwolde werd Beerta de tweede gemeente in Nederland waar de CPN de absolute meerderheid behaalde. Volgens lijsttrekker J.J. Siemons was het spectaculaire resultaat mede te 'danken' aan de foutieve strategie van de grote verliezer, de PvdA. In een verkiezingspamflet waren de inwoners van Beerta, die toch niet van plan waren om op de PvdA te stemmen, opgeroepen hun stem liever aan de VVD dan aan de CPN te schenken. 'En dat hebben de mensen uit Beerta niet genomen', aldus Siemons. Siemons wist waarover hij sprak. Internationale bewegingen mochten de CPN beroeren, de aflopende Koude Oorlog haar dwingen een andere koers te volgen, in Oost-Groningen was de CPN in de eerste plaats een sociale protestbeweging, een echte arbeiderspartij, die haar klassevijand vlak bij huis wist. De 'dikke' boeren, machtig in de agro-industrieën, hoorden nu eenmaal bij de VVD. Wie deze aanbeval, pleegde verraad aan de 'arbeidersklasse'.

Toen Nederland aan het einde van de jaren zestig zijn eigen kleine culturele revolutie beleefde met Provo-relletjes, Vietnamdemonstraties, Maagdenhuisbezetting en Dolle Mina, sloot de Dubcek-vriendelijke houding van de CPN aan bij de linkse sentimenten van veel studenten. Velen van hen kwamen de gelederen van de partij versterken, of verleenden hun steun bij de stembus. De maatschappelijke acceptatie van communisten in de Nederlandse samenleving was duidelijk toegenomen. Maar niet bij iedereen was de angst voor communisten verdwenen, zo ervoer Stek, toen hij aan het begin van de jaren zeventig tot lid van Gedeputeerde Staten van Groningen werd verkozen. Hij signaleerde bij de toenmalige Commissaris der Koningin E. Toxopeus nog de oude aversie uit de tijd van de Koude Oorlog. 'Ik kwam doar de eerste dag en Toxopeus haar de haile boudel blokkeerd. Der mog gain stok meer deurgeven worden op pervinsiehoes, want der

was n communist. En nait omdat Koert Stek der zat as persoon, nee n communist, t systeem. Hai zag de Sovjet-Unie doar al zitten. Hai zag der al n Rus zitten. Zo waarkte dat. Ik haar mit dij annern gain las. Mor Toxopeus was wel de wolf in n schoapsvacht. Dat is echt woar.'

**TEGEN WINSTMAKERS
EN WAPENKAPITAAL**

CPN

1

Koert Stek

*Koert Stek
was jarenlang
lijsttrekker
voor de CPN
in Beerta.*

Noten

1. Radio-uitzending 26 oktober 1956. Stichting Film en Wetenschap, Amsterdam.
2. *Ibidem*.
3. *De Noord-Ooster*, 1 november 1956.
4. *De Noord-Ooster*, 5 november 1956.
5. Lezing F. Meis op de lerarenopleiding Ubbo Emmius, 15 mei 1983.
6. Citaat uit *De Gids*, jaargang 1966, in: *Onze Jaren 45-70*, Amsterdam, 1972, 1269.
7. Interview van O. Wayer en B. Dijkstra met H. Heres, A. Schwertmann en K. Stek, 31 maart 1993. Veenkoloniaal Museum, Veendam.
8. Interview van B. Dijkstra met R. Meinds, 26 april 1993. Veenkoloniaal Museum, Veendam.
9. *De Noord-Ooster*, 7 november 1956.
10. *Ibidem*.
11. *Ibidem*.
12. *Winschoter Courant*, 6 november 1956.
13. *De Noord-Ooster*, 7 november 1956.
14. *De Noord-Ooster*, 10 november 1956.
15. *De Noord-Ooster*, 9 november 1956.
16. *De Noord-Ooster*, 10 november 1956.
17. *Ibidem*.
18. *Winschoter Courant*, 13 november 1956.
19. *Winschoter Courant*, 10 november 1956.
20. *De Noord-Ooster*, 13 november 1956.
21. Interview met Heres, Schwertmann en Stek.
22. G. Harmsen, 'De politieke wending van de CPN in de jaren zestig', in: *De nieuw stem*, 1967, 256.
23. *Winschoter Courant*, 28 mei 1953.
24. *Ibidem*.
25. Interview met Heres, Schwertmann en Stek.
26. *De Waarheid*, 14 maart 1953.
27. Interview met Heres, Schwertman en Stek.

28. Interview met Meinds.
29. A.A. de Jonge, *Het communisme in Nederland. De geschiedenis van een politieke partij*, Den Haag, 1972, 112.
30. Interview van G. van der Veen en E. de Jonge met M. Kerbof-Delger, 19 maart 1993. Veenkoloniaal Museum, Veendam.
31. De Jonge, *op.cit.*, 112.
32. *Ibidem*.
33. De Jonge, *op.cit.*, 114.
34. *Ibidem*.
35. *Ibidem*.
36. De Jonge, *op.cit.*, 116-117.
37. W. Gortzak, *Kluiven op een buitenbeen. Kanttekeningen bij enige naoorlogse ontwikkelingen van het Nederlandse communisme*, Amsterdam, 1967, 71.
38. Interview met Heres, Schwertmann en Stek.
39. Interview met Meinds.
40. H. Gortzak, *Hoop zonder illusie. Memoires van een communist*, Amsterdam, 1985, 305.
41. Interview met Heres, Schwertmann en Stek.
42. De Jonge, *op.cit.*, 119.
43. Gortzak, *op.cit.*, 313.
44. *Ibidem*. 313-314.
45. De Jonge, *op.cit.*, 129.
46. Harmsen, *op.cit.*, 258.
47. Interview met Heres, Schwertmann en Stek.
48. Interview met Meinds.
49. Interview met Heres, Schwertmann en Stek.
50. *Winschoter Courant*, 27 maart 1958.
51. Interview met Heres, Schwertmann en Stek.
52. Geciteerd bij A.A. de Jonge, *op.cit.*, 145-146.
53. Zie M. Müller, *Die Aussenbeziehungen der Communistischen Partei van Nederland zwischen 1956 und 1968* (niet-gepubliceerde scriptie), Mannheim, 1978, 45.
54. Zie G. Voerman, 'Perestrojka avant-la-lettre. De CPN en de hervormingen van Gorbatsjov', in:

Jaarboek 1992 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Groningen, 1993, 99-118.

55. De Jonge, *op.cit.*, 151.

56. *Ibidem*, 152.

57. Zie hierover Harmsen, *op.cit.*,

58. De Jonge, *op.cit.*, 154.

59. Interview met Heres, Schwertmann en Stek.

60. Interview met Meinds.

61. *Winschoter Courant*, 2 juni 1966.

62. Interview met Heres, Schwertmann en Stek.

De tweede jeugd van het communisme in Groningen

▼ Gerrit Voerman

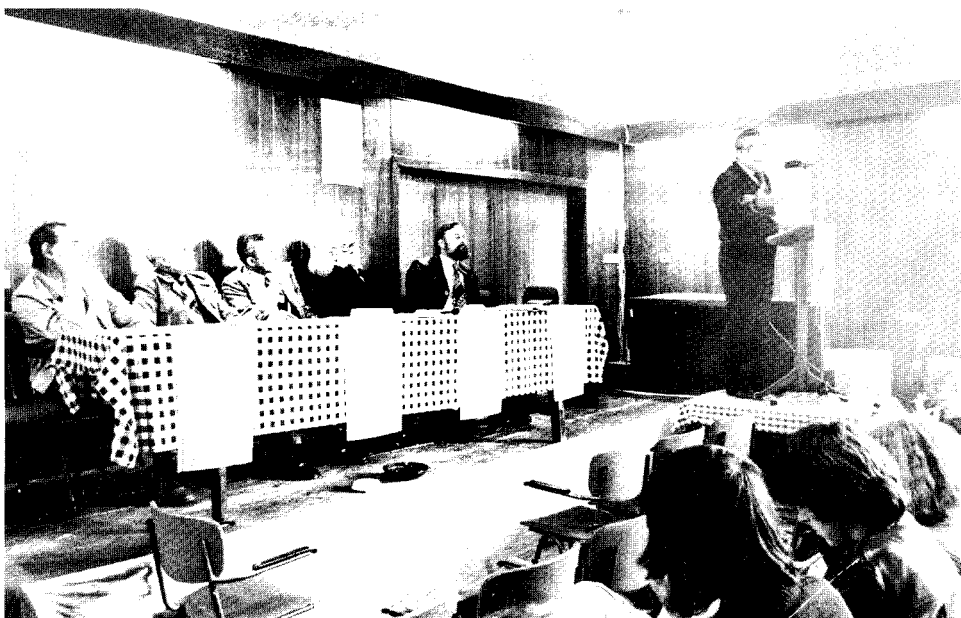
‘De dag van Fré Meis’. Zo kopte het *Nieuwsblad van het Noorden* op 19 maart 1970, de dag na de verrassend verlopen verkiezingen voor de Provinciale Staten. De CPN had maar liefst 14,2% van de stemmen behaald, bijna net zoveel als in de hoogtijdagen van het communisme vlak na de Tweede Wereldoorlog. In één klap was de partij in de provincie Groningen de derde in grootte geworden. Deze eclatante zege bracht haar in het college van gedeputeerden. De communistische zegetocht zette zich voort bij de later gehouden gemeenteraadsverkiezingen. In Oost-Groningen breidde de CPN haar posities aanzienlijk uit en leverde in een negental gemeenten wethouders. Ook in de stad Groningen werd met 14% een klinkende overwinning geboekt, die werd bezegeld met een wethouderschap (voor het eerst sinds 1948).

Sinds de verkiezingen van 1946 was de steun voor de CPN in de provincie gedaald. In 1970 kwam de kentering en werden de communisten in Groningen een politieke factor van betekenis. Lang zou de euforie niet duren. In 1977 leed de CPN bij de Tweede-Kamerverkiezingen een zware nederlaag, die het begin van het einde betekende. In dit hoofdstuk wordt de kortstondige opleving en langdurige ondergang van de CPN in Groningen nader beschouwd. De *Werdegang* van het communisme had veel te maken met de samenstelling van de achterban van de CPN, die begon te veranderen toen studenten en intellectuelen de rijen van de arbeiders gingen versterken. In de beste tradities van het door Marx en Engels ontwikkelde historisch-materialisme, werkte deze verandering van de sociale basis van de partij door in de ideologische bovenbouw. Het marxisme-leninisme werd uiteindelijk overboord gezet en van het positieve beeld dat bij de Groninger communisten bestond van de Sovjet-Unie en het ‘reëel bestaande socialisme’ in Oost-Europa bleef weinig over.

Meis als schakel tussen arbeiders en studenten

De tweede jeugd van het communisme in Groningen kan deels worden toegeschreven aan het 'Fré Meis-effect'. Voor arbeiders was Meis de succesvolle aanvoerder in de sociaal-economische strijd, voor studenten was hij het toonbeeld van proletarisch activisme.

Meis werd in 1921 geboren in Oude-Pekela. Zijn vader was strokarton-arbeider. Direct na de bevrijding meldde hij zich aan als lid bij de CPN, uit bewondering voor haar rol in het verzet. Al snel werd hij lid van de gemeenteraad, eerst in Winschoten, vanaf 1949 in Groningen. In die periode was hij ook een vooraanstaand bestuurder van de Eenheids Vak Centrale (EVC). In 1962 nam hij zitting in de Provinciale Staten van Groningen en van 1971 tot 1977 was hij Tweede-Kamerlid. In de partij maakte hij ook carrière en belandde hij al snel in het landelijk bestuur. Ook was hij jarenlang lid van het dagelijks bestuur.

Fré Meis spreekt aan het einde van de jaren zeventig op een bijeenkomst van de Gezamenlijke Actiecomité's.

Aan het einde van de jaren zestig concentreerde Meis zijn werkzaamheden op Groningen. Daar waren acties op gang gekomen tegen de dreigende sanering van een aantal strokartonfabrieken. In het najaar van 1969 brak in deze sector een staking uit voor hoger loon. Deze werd geleid door de 'Gezamenlijke Actiecomité's Strokarton', waarin vakbondsleden en 'ongeorganiseerden' samenwerkten. De gevestigde vakbonden lieten het afweten. De stakers haalden Meis erbij, die de acties tot een goed einde wist te brengen. Door de grote aandacht van de media (met name van de televisie) die de staking trok, kreeg hij landelijke bekendheid. Onder Meis' hoede vonden in die tijd de eerste contacten tussen arbeiders en stu-

denten plaats. Hij fungeerde als een soort verbindingsofficier tussen twee sociale groeperingen die tot dan toe vreemden voor elkaar waren geweest. Tijdens de strokartonstaking gaf Meis regelmatig tekst en uitleg aan de studenten in Groningen. Hij introduceerde hen ook bij de stakers. De Oostgroningers hadden zo hun reserves tegen de baarddragende studerende Stadgers. 'Door de leiding van de staking' aldus Meis, 'werd daarom tegen de arbeiders gezegd dat het dragen van een baard niets te maken had met de activiteiten van de persoon: "Het verstand zit"m niet in de baard maar in het hoofd. Ook Marx en Engels droegen baarden, en wel hele grote. Bekwaam en intelligent waren ze wèl".¹

De studenten zamelden op de universiteit geld in om de stakers bij te staan. Ook verleenden zij wetenschappelijke assistentie. In 1970 werd aan de universiteit de 'Themagroep Noord-Nederland' opgericht. Deze groep deed onderzoek naar de arbeidsverhoudingen in de strokarton, tegen de achtergrond van wat werd beschouwd als 'de opleving van de klassenstrijd... in Oost-Groningen'.²

Studenten

Deze contacten in Groningen vielen samen met de toenadering op landelijk niveau tussen de CPN en de studentenbeweging. De activistisch ingestelde CPN kwam - mede als gevolg van haar ondersteuning van de Maagdenhuisbezetting in Amsterdam - langzaam maar zeker in beeld. Na enige tijd traden de studenten in drommen toe als lid. Volgens schattingen zouden er zich tussen 1972 en 1977 zo'n 5.000 hebben aangemeld.³ Prominente studentenleiders als Ton Regtien riepen bij de statenverkiezingen van 1970 op om CPN te stemmen.

Ook in Groningen werden vele studenten lid van de CPN, alhoewel onbekend is hoeveel precies. Het ledental nam in ieder geval met sprongen toe: in 1973 telde het district-Groningen ruim 500 leden, in 1975 ruim 800 en in 1977 1.300.⁴ Onder de nieuwkomers was onder anderen de rechtenstudente Ina Brouwer, die zich in 1973 aanmeldde 'uit bewondering voor de strijdbaarheid van eenvoudige maar taaie communisten'.⁵ Regtien wilde ook toetreden, maar werd vanwege zijn anarchistische verleden voorlopig de toegang tot de CPN ontzegd. Pas in 1974 was hij na een gesprek met de Groninger districtsleiding welkom.⁶

Cor Drost, sinds 1982 lid van de CPN-fractie van de gemeenteraad van Hoogezand-Sappemeer en vanaf 1990 wethouder voor Groen Links, was aan het begin van de jaren zeventig student aan de Sociale Academie in Groningen. Hij sloot zich eveneens bij de CPN aan vanwege haar actiegezinheid, zo herinnerde hij zich. 'Ik kon me ook niet voorstellen ergens anders lid te worden, want de stijl van de Groninger communisten was heel direct gericht op de belangen van de mensen. In Groningen werd niet zoveel gepraat, maar werd gedaan... Dat is het echte kenmerk van de Groninger en met name de Oostgroninger communisten, van niet lullen maar poetsen.'⁷

Via de nieuwe studentenleden kreeg de CPN voor het eerst voet aan de grond binnen de universiteit. De Groninger Studentenbond (GSb) was hierbij van groot belang. Deze studentenvakbond werd opgericht in juli 1971. Tot de oprichters behoorden latere partijleden als Geert Lameris (later jarenlang politiek secretaris

van het partijdistrict), Thewis Wits (van 1975 tot 1981 wethouder in Groningen) en Ed Ebels.⁸ Het ledental bedroeg aanvankelijk ongeveer 100, maar steeg snel tot 2.000 in 1973. Daarna daalde het gestaag tot 1.200 in 1978.⁹ Naast typische studentenacties zoals de strijd tegen de verhoging van het collegegeld, ondersteunde de GSb ook acties van arbeiders.

Ofschoon de GSb beweerde ongebonden te zijn, stond de bond in de praktijk zeer dicht bij de CPN.¹⁰ Volgens ingewijden bestond het kader vooral uit communisten. De districtsleiding van de CPN had via het communistische 'studentenoverleg' en het sociale circuit (te lokaliseren in café De Wolthoorn in Groningen) informeel een dikke vinger in de pap. Zo nodig greep de politiek secretaris direct in en werden GSb-functionarissen ontboden op het districtskantoor. Dit gebeurde bijvoorbeeld toen de bond van plan was een verklaring te ondertekenen van Amnesty International over politieke gevangenen in Oost-Europa. Het voornemen verdween van tafel toen Lameris liet weten dat 'de partij daar geen behoefte aan had'.¹¹

Aangetrokken door de strijdbare opstelling van de CPN belandden vele studenten-activisten die hun sporen hadden verdiend in de democratiseringsbeweging, zo in een rigide, dogmatische organisatie. De CPN kende in vele opzichten nog een stalinistische partijcultuur, waarin het woord van de leiding wet was en de discussievrijheid beperkt bleef. De gerichtheid op acties zette de toon - 'niet lullen, maar lopen'. Aanvankelijk pasten de studenten zich soepel aan bij de opvattingen van de gestaalde kaders. Zij wilden niet voor elkaar onderdoen in het aannemen van de goede communistische houding, wat nogal eens in 'arbeiderisme' ontastte. Zo schreef het oud-CPN-lid P. de Vries over de communistische GSb-ers: 'De student-activisten doen er ondertussen alles aan om zich als echte communist te ontpoppen... Het is hun manier om zich als maatschappelijke groep te constitueren, en met eventuele intellectuele schuldgevoelens af te rekenen. In het 'eigen' GSb-/CPN-café praat men graag en veelvuldig over het kapitaal, de strijd en de arbeiders, maar ook gaat men graag bij echte bolsjewistische arbeiders in Oude-Pekela op bezoek. Ze verafschuwen het vaag-anarchistische cultuurtje rond een PSP, want ze willen heldere, hard werkende en gedisciplineerde klassenstrijders zijn. Een eigen zangkoor, met pompeuze strijdliederen op Eisler-maat, en het hanteren van het communistische taalspel met begrippen als 'juiste lijn', zijn er uitdrukkingen van.'¹²

Volkscongressen

In deze periode was de CPN zeer actief op het sociaal-economisch front. De partij verzette zich tegen de achterstelling van Groningen bij de rest van het land. De lonen lagen gemiddeld een stuk lager en de werkloosheid was aanzienlijk hoger dan elders. Het boegbeeld van de CPN in deze acties was Meis. Als gevierd stakingsleider stond hij na de strokartonstaking tevens met ontslag bedreigde arbeiders in de steen- en confectie-industrie bij. Ook adviseerde hij bij loonacties in diverse fabrieken. Gealarmeerd door de successen die de CPN zo in Groningen boekte, begonnen de vakbonden zich slagvaardiger op te stellen. Ook de PvdA,

GRONINGEN GE
WINGEWEST!

KINDEROPVA
GECHT
PELLENPLAS
SPREKERS
DISCUSSIE

IN UITVOERING
SPORTSCHOOL
WOLBREGONJE
BOELENKONING
HENRI ALDOUTTE

volkskongres 1977

DE AARDGASGOKKERS VAN SLOCHTEREN

Het noordelijk aardgas was steeds een belangrijk actiepunt van de CPN.

Themagroep Noord-Nederland verleenden steun, maar ook bijvoorbeeld het Studentenpastoraat en de Stichting Studentenhuisvesting betuigden adhesie. Volgens Brouwer waren de Volkscongressen symbolisch voor de samenwerking 'tussen arbeiders en studenten, tussen "oude" en "nieuwe" CPN-leden'.¹⁵ Hoewel de CPN achter de schermen een grote rol speelde, deed zij haar best daarvan naar buiten toe niet al te veel te laten merken. Zo wilde men vermijden dat anderen zich door haar betrokkenheid zouden laten afschrikken.

Sovjet-Unie

In de jaren zeventig was de CPN een rechtzinnige communistische partij. Haar relatie met de Sovjet-Unie was echter minder orthodox.¹⁶ In het begin van de jaren zestig had de partij afstand genomen van de leidende rol van Moskou in de internationale communistische beweging en zichzelf 'autonoom' verklaard. In 1968 veroordeelde de CPN de inval van het Warschau Pact in Tsjecho-Slowakije. Ondanks deze distantie bleven de Nederlandse communisten zich wel oriënteren op de Sovjet-variant van het marxisme-leninisme. De CPN beschouwde de Sovjet-Unie als het toonbeeld van socialisme en vredelievendheid. Van de 'Eurocommunistische' nieuwlichterij in het midden van de jaren zeventig moest de partij weinig hebben. De pogingen van de Italiaanse, Spaanse en Franse communistische partijen om zich te vernieuwen werden als een afwijking van het marxisme-leninisme gezien. De nieuwe studentenleden voegden zich ook in dit opzicht in de bestaande partijcultuur. In het algemeen voelden zij zich minder verbonden met de Sovjet-Unie dan de oude garde. Dat er een bepaalde distantie bestond tussen de Nederlandse communisten en Moskou, vergemakkelijkte in feite de stap naar het partijlidmaatschap vaak alleen maar.

Aan de ongeveer vijftien jaar durende ambivalente houding tussen CPN en CPSU kwam in 1977 onverwachts een einde. Aan de vooravond van de Tweede Kamerverkiezingen bracht een CPN-delegatie plotsklaps een bezoek aan Moskou. In gesprekken met de Sovjet-partijideoloog Soeslov sprak erevoorzitter-voor-het-leven P. de Groot zijn waardering uit voor de vredelievende politiek van de Sovjet-Unie en veroordeelde hij de 'reactionaire' interventies in de interne aangelegenheden van de socialistische landen.¹⁷ De CPN was weer geheel in de moederschoot teruggekeerd.

9712 83 Groningen

Aan de ambassadeur van de USSR
t.w.v. de heer Iukin
Andries Binkerveg 2
2517 JF Den Haag

waarde Kameraden,

Groningen 19-7-83

Om te beginnen willen wij U nogmaals bedanken, voor het overleg dat wij gehad hebben met de ambassadeur en zijn medewerkers.

Wij sturen U hierbij een notitie toe, waarin onze opvattingen staan over de mogelijkheden en noodzaak van het versterken van de handelsbetrekkingen tussen de Sovjet-Unie en de provincie Groningen. Voor ons is dit van belang omdat daarmee een deel van de werkloosheid in onze provincie bestreden kan worden. Maar tevens is het van belang vanwege de betekenis die handelsbetrekkingen kunnen hebben voor de ontspanningspolitiek.

Als CPN-district Groningen hebben wij belang op onze districtconferentie de noodzaak onderstreept van goede betrekkingen tussen alle Communistische, arbeiderspartijen en andere partijen in geheel Europa wanneer het gaat om de vredesstrijd.

In de provincie Groningen hebben wij daarin een bijzondere verantwoordelijkheid.

Bij de verkiezingen van de Provinciale Staten van Groningen behaalden wij 6,8 % van het aantal stemmen.

In 2 gemeentes in Oost-Groningen, Beerta en Finsterwolde heeft de CPN de meerderheid met in Beerta de eerste -en nog enige- bugemeente van Nederland.

In een groot aantal plaatsen is de CPN in de gemeenteraad vertegenwoordigd terwijl in 6 gemeentes de CPN wethouderszetels heeft.

Wij kunnen U melden dat ons bezoek aan U veel belangstelling heeft gehad; o.a. van de regionale pers.

Immiddels hebben wij een positief overleg gehad met een delegatie van het College van Gedeputeerde Staten, waaronder de Commissaris van de Koninging de heer Vonhof en gedeputeerde Bos. Ook met verschillende vertegenwoordigers van werkmensen, bedrijfsdirecties, landbouworganisaties e.d. vinden besprekingen plaats.

Wij hopen na onze vakantie weer verdere overleg met U te kunnen voeren over verdere stappen die gezet kunnen worden.

met Kameradschappelijke
groeten,

Brief van het district-Groningen aan de ambassadeur van Sovjet-Unie.

Verkiezingsnederlaag van 1977

Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van mei 1977 leed de CPN een zware nederlaag. Vijf van de zeven zetels gingen verloren. Het zware verlies kwam als een donderslag bij heldere hemel. Weliswaar was al eerder gebleken dat de uitslag van de statenverkiezingen van 1970 (14,2%) een uitzondering was. Bij de kamerverkiezingen van 1971 en 1972 behaalde de CPN in Groningen respectievelijk 11,0% en 8,6%. Het 'Fré Meis-effect' leek uitgewerkt. De statenverkiezingen van 1974 leverden 8,1% van de stemmen op. Enerzijds was dit een forse aderlating - ten opzichte van 1970 was het aantal statenzetels gehalveerd-, anderzijds scheen het communistische electoraat zich in Groningen te stabiliseren. In 1977 bleek evenwel dat de CPN hier toch nog boven haar stand leefde. Met slechts 4,3% zakte de partij zelfs wat onder het gemiddelde niveau in de jaren zestig. Bij de statenverkiezingen die een jaar later werden gehouden, kwam de CPN op hetzelfde percentage uit.

De CPN raakte door de nederlaag bij de kamerverkiezingen in een diepe crisis. De partijtop was enige tijd het spoor bijster. De Groot trachtte de situatie naar zijn hand te zetten. Naar zijn mening was de partij door de toevloed van intellectuelen uit het rechte spoor geraakt. Een nieuwe partijleider met wortels in de arbeidersklasse moest de CPN weer op het juiste pad brengen. De Groot dacht daarbij aan Meis.¹⁸ Deze wilde daar echter niets van weten. De coup poging mislukte en de zittende partijleiding schakelde De Groot uit. Op het partijcongres van januari 1978 werd een nieuw beginselprogramma aangekondigd, waarin de Nederlandse weg naar het socialisme zou worden geformuleerd. Dit programma werd later de inzet van een strijd tussen de orthodoxe marxistisch-leninistische vleugel en de vernieuwers, met grote gevolgen voor het Sovjet-beeld van de CPN. Vooral in Groningen zou deze strijd hard gevoerd worden. Aanleiding vormde hier uitgerekend de opstelling van de partij tegenover het 'reëel bestaande socialisme'. Door de onwillige houding van de Groninger partijleiding dit thema ter discussie te stellen, werd de weinig democratische interne partijorganisatie vervolgens ook mikpunt van kritiek.

De affaire-Ebels

Zo onverwacht de enorme verkiezingswinst in 1970 in Groningen was gekomen, zo onverhoeds kwam hier in mei 1977 de nederlaag. Op de ledenvergaderingen in de afdelingen barstte de kritiek los. Naast vragen over de gebrekkige band van de CPN 'met de massa' kwam ook de reis van de CPN-delegatie naar Moskou ter sprake. 'Hoewel de aarzelende partijgenoten die het "onverstandig vonden dat vóór de verkiezingen te doen" overtuigd konden worden van de juistheid, bleef kritiek op het feit dat de mensen in de bedrijven en buurten toch onvoldoende op deze bespreking waren voorbereid', zo werd er gerapporteerd.¹⁹

Tot deze critici behoorde ook Vera Ebels, die in de afdeling-Lewenborg haar mening niet onder stoelen of banken stak. Als Vera Dolanová was zij in 1968 vanuit Tsjecho-Slowakije naar Groningen gekomen. Na de onderdrukking van de Praagse Lente door het Warschau Pact bleef ze in Nederland. Ze trouwde met de al ge-

noemde CPN-er Ed Ebels. Hoewel het haar opviel welke misvattingen er bestonden over het 'reëel bestaande socialisme', trad ze toch toe tot de CPN - mede op aandringen van Meis. 'Fré dacht een Oosteupees paradepaardje binnen te halen, maar het bleek een paard van Troje,' zo stelde ze later. Zij dacht dat de CPN - die toen zij lid werd weinig op had met de Sovjet-Unie - wel democratisch zou functioneren, maar 'al snel bleek het er net zo onfatsoenlijk toe te gaan als in alle zusterpartijen'.²⁰

In het voorjaar van 1978 trad Vera Ebels met haar opvattingen openlijk naar buiten. Samen met haar echtgenoot maakte ze een Nederlandse vertaling van delen van het zogenaamde Piller-rapport. In dit uit 1968 daterende verslag werden door de Tsjecho-slowaakse communistische partij de politieke vervolgingen onder haar bewind vanaf 1948 onderzocht. Onder de titel *Een onder tafel gewerkt rapport* werd het in beperkte oplage binnen de CPN verspreid. In de inleiding nam het echtpaar-Ebels de houding van de CPN op de korrel. De partij mocht dan wel de inval van het Warschau Pact in augustus 1968 hebben veroordeeld, daarna had zij zich in stilzwijgen gehuld en bijvoorbeeld niet gereageerd op de repressie van Charta 77, een dissidente groepering die in Tsjecho-Slowakije schendingen van de mensenrechten aan de kaak stelde. De beide auteurs vonden het 'moreel beschamend en politiek opportunistisch daarover te zwijgen'.²¹ Erkend moest worden dat de communistische partijen in Oost-Europa het recht op autonomie was afgenomen en dat het daar aan de democratie schortte - al was het alleen maar om als CPN in Nederland op dat punt serieus genomen te worden.

Deze actie werd het echtpaar-Ebels niet in dank afgenomen. Met name de kritiek in het voorwoord schoot het districtsbestuur in het verkeerde keelgat. Beide auteurs werden op het matje geroepen en beschuldigd van inmenging in de interne zaken van de Tsjecho-slowaakse partij en van fractievorming. Enige tijd later werd een royementsprocedure in werking gesteld.

Deze handelwijze ging een aantal partijleden echter te ver. Onder het motto 'niet royeren, maar discussiëren' ondertekenden in februari 1979 ongeveer 270 leden een open brief aan het partijbestuur. Zij eisten de mogelijkheid van een onbevangen discussie over 'het democratisch functioneren van de partij, de verhouding met buitenlandse communistische partijen en de beoordeling van de politieke verhoudingen in socialistische landen', zonder dat royementen dreigden.²² De partijtop bond vervolgens in en draaide de procedure terug.

Partijstrijd in Groningen

Dit besluit maakte geen einde aan de onrust binnen de partij. Met het rapport van het duo-Ebels was de geest van vernieuwing al uit de fles. Het district-Groningen nam het voortouw. Een reeks aanvaringen tussen (groepen van) partijleden - voornamelijk intellectuelen - en de districtsleiding vond plaats, die vaak te maken hadden met de beoordeling van de Sovjet-Unie en de interne partijdemocratie. Plaats van handeling was de stad Groningen. De provincie hield zich voorlopig nog afzijdig.

In december 1979 was de Sovjet-Unie Afghanistan binnengevallen. De CPN had de inval weliswaar - in bedekte termen - veroordeeld, maar het Groninger dis-

trictsbestuur stond niet te popelen deze afwijzing openlijk te ondersteunen. Toen een aantal Groninger partijleden te kennen gaf te willen deelnemen aan een protestmanifestatie die door de PPR was georganiseerd, werd hun dat sterk afgeraden. Ze kregen van de districtsleiding te horen dat zij 'beter Volkscongresbrochures konden gaan verkopen'.²³

In mei 1980, vlak voor het 27ste landelijke partijcongres, publiceerden twee Groninger districtsbestuurders, H. Broekhuis en J. Zeelen, een kritisch artikel in de Volkskrant. Hierin veegden zij de vloer aan met de pogingen om de partijdiscussie te disciplineren en laakten zij de afwezigheid van een analyse van de internationale communistische beweging.²⁴ Op de daarna gehouden districtsconferentie kregen beiden de wind van voren. Meis nam het hun hoogst kwalijk dat zij de discussie buiten de partij voerden. 'De methoden zijn laag bij de grond, anti-kommunisties en zouden zelfs in een konijnenfokkersvereniging niet toegelaten worden,' aldus het verslag wat de vernieuwers van deze vergadering opmaakten.²⁵ In zijn weerwoord hekelde Zeelen volgens dit verslag deze aantijgingen en weet deze aan het stalinisme dat nog steeds in de CPN aanwezig was.

'Werkgroep democratie'

Inmiddels had zich in Groningen reeds een groepje van verontruste, kritische leden gevormd. Zij verzetten zich tegen de stalinistische partijcultuur en eisten meer discussievrijheid en ideologische vernieuwing. De Groninger dissidenten zochten contact met geestverwanten elders en gaven de aanzet tot een landelijke conferentie in het Friese Witmarsum in augustus 1980. Hier werd de democratisering van de partij besproken en de verhouding tot de socialistische landen en het Stalinisme geanalyseerd. De bijeenkomst eindigde met een solidariteitsverklaring met de stakende arbeiders in Polen. Deze 'horizontale' dwarsverbindingen waren de partijleiding een gruwel. Zij vloekten immers met het democratisch-centralistische organisatieprincipe.

In de stad Groningen organiseerden de vernieuwers zich in de 'werkgroep democratie'. Aanvankelijk functioneerde deze ondergronds. Eind 1981 trad ze openlijk naar buiten, gesterkt door het feit dat de landelijke partijleiding de luiken open zette. De werkgroep wilde kritische leden uit de verschillende afdelingen bij elkaar brengen, die door de werking van het democratisch-centralistische partijmodel van elkaar geïsoleerd bleven. De groep richtte zich op de stad en liet de provincie links liggen, deels omdat daar 'geen eer te behalen zou zijn'.²⁶ Ze zocht wel contact met gelijkgezinden in andere plaatsen. Op een landelijke bijeenkomst in Zeege in september 1982 werd het Leninisme ter discussie gesteld: men wilde pluriformiteit in plaats van 'monolithisme' en een gerichtheid op de basis in plaats van centralisme.

Op de districtsconferentie van april 1982 werd furieus gereageerd op de 'werkgroep democratie'. Hoewel ook Lameris en Meis het optreden van de werkgroep als ondemocratisch bestempelden, kwam het niet tot een verbod. Brouwer hield de groep de hand boven het hoofd. Zij had inmiddels carrière gemaakt in de partij en maakte deel uit van het landelijk bestuur en van de Groninger districtsleiding. Brouwer was in 1981 mede door toedoen van Meis en Lameris op de derde

plaats beland van de kandidatenlijst voor de kamerverkiezingen, waarop Groningen als belangrijk district aanspraak kon maken. Bij de volgende verkiezingen in september 1982 werd zij lijsttrekker en vervolgens fractievoorzitter. In de partijstrijd poogde ze een bemiddelende rol te spelen tussen beide vleugels.²⁷ Wel wierp zij zich meer op als exponent van de feministische vleugel, die tot het kamp van de vernieuwers behoorde. Belangrijkste eis uit deze hoek was de 'feminisering' van de CPN.

Tanende invloed

De partijstrijd liet na 1980 zijn sporen na in Groningen. Electoraal viel het allemaal nog wel mee. Bij de kamerverkiezingen van 1981 en 1982 behaalde de CPN beide keren ruim 4% van de stemmen en bleef daarmee ongeveer op het niveau van 1977. De tussen de beide kamerverkiezingen gehouden statenverkiezingen leverden zelfs een verrassende 6,8% op. Deze uitschieter hing echter grotendeels samen met de terugslag van de PvdA als gevolg van haar deelname in het tweede kabinet-Van Agt. De klad zat echter wel in de ledenaanhang van het Groninger partijdistrict. Het ledental dat in de zomer van 1979 met zo'n 1.500 een hoogtepunt bereikte, zakte naar bijna 1.350 in het voorjaar van 1982 - een verlies van 10%.

In 1978 had de CPN al minstens veertig jaar lang de meerderheid in Finsterwolde.

Erger was misschien dat de maatschappelijke invloed van de CPN begon te tanen. Haar sterke positie in Groningen aan het begin van de jaren zeventig had op twee pijlers gerust: de arbeiders- en de studentenbeweging. Beide begonnen nu scheuren te vertonen. Als gevolg van de aanhoudende sanering van de Groninger strokarton- en confectieindustrie en van de scheepsbouw liep de arbeidersklasse forse klappen op. De traditionele achterban van de CPN raakte zo in het nauw, terwijl de meer recente universitaire recruitersbron eveneens begon op te drogen.²⁸ Tezelfdertijd nam de studentenbeweging meer afstand van de CPN. Na het laatste Volkscongres in april 1980 verscheen een pamflet met als titel 'Een volgend Volkscongres kan beter', mede ondertekend door de GSb. Hierin werd de 'CPN-dominantie' gekritiseerd, die de 'politieke breedheid' van de manifestatie zou beperken. Hoewel in het begin van de jaren tachtig nog wel werd gesproken van een vijfde Volkscongres, kwam het er nooit meer van - symbolisch wellicht voor de neergang van de communistische invloed in Groningen.

Militaire staatsgreep in Polen

Aan het begin van de jaren tachtig was de uiteenlopende beoordeling van het 'reëel bestaande socialisme' opnieuw katalysator van de partijstrijd in het district-Groningen. De tegenstellingen verhardden zich na de militaire staatsgreep in Polen in december 1981. Generaal Jaruzelski maakte toen een eind aan het legaal bestaan van de vakbond Solidariteit. Het landelijk partijbestuur veroordeelde de coup scherp. Het keurde de mogelijke betrokkenheid van de Sovjet-Unie af en bestempelde het ingrijpen van het Poolse leger als het faillissement van het één-partij-stelsel.²⁹ De Groninger districtsleiding kwam met een eigen communiqué dat veel minder ver ging. Op deze wijze hoopte zij te voorkomen dat deze kwestie tot een splijtzwam zou uitgroeien. De leiding besloot tevens niet deel te nemen aan een gemeenschappelijke verklaring met andere politieke partijen in Groningen, tot onvrede van de vernieuwers. De zinsnede waarin de Sovjet-Unie nadrukkelijk medeverantwoordelijk werd gesteld, kon bij de Groninger partijtop niet door de beugel.

Achter de beoordeling van de Poolse staatsgreep gingen uiteenlopende visies op de democratie schuil - zowel wat betreft het organisatiemodel voor de CPN als de staatsvorm die zij nastreefde. In de optiek van de vernieuwers waren socialisme en democratie ondeelbaar. Dit betekende enerzijds dat de interne partijverhoudingen op democratische leest geschoeid moesten zijn, en anderzijds dat het 'reëel bestaande socialisme' met zijn totalitaire inslag geen 'natuurlijke' bondgenoot kon zijn van de CPN. Vanuit de provincie kwamen andere geluiden. De afdeling Oude-Pekela veroordeelde ook het afkondigen van de noodtoestand in Polen. Zij nam evenwel stelling tegen de kritiek van het landelijk partijbestuur op het één-partij-stelsel. Dit behelsde namelijk tevens een aanval op de 'staatsmacht' in de Sovjet-Unie. 'Wat blijft er b.v. over van de heroïsche strijd van de S.U. sedert haar machtsovername in 1917,' zo vroeg de afdeling zich af.³⁰ Ook kritiseerde deze de naar haar mening eenzijdige berichtgeving van *De Waarheid* over Polen. Het conflict over Polen spitste zich toe op de districtsconferentie in het najaar van 1982. Een meerderheid besloot Brouwer, het parlementaire gezicht van de CPN,

zonder stemrecht af te vaardigen naar het landelijke partijcongres in november. De behoudende vleugel nam het Brouwer vooral kwalijk dat zij samen met vertegenwoordigers van alle andere partijen bij de Poolse ambassade had geprotesteerd.

De orthodoxe vleugel mocht dan in het district-Groningen een overwinning hebben behaald, op het nationale toneel beet zij in het zand. De partijvernieuwing werd door het partijcongres hartelijk omarmd. Het congres besloot om de banden met de Poolse en Tsjechoslowaakse zusterpartijen te verbreken. Ook sprak het uit dat 'de Sovjet-Unie niet automatisch en van nature een bondgenoot is in de strijd tegen bewapening en oorlogsgevaar'.³¹ Een overgrote meerderheid van de Groninger delegatie - waarin nauwelijks vernieuwers waren opgenomen - beschouwde dit als heiligschennis. Ook het congresbesluit dat *De Waarheid* niet langer een partijkrant moest zijn maar een medium voor heel links, was tegen het zere been.

Horizontaal Overleg van Communisten

Op het congres van november 1982 had de orthodoxe vleugel weinig in te brengen. Zij had zich georganiseerd in het 'Horizontaal Overleg van Communisten' (HOC), dat eerherstel eiste voor de Sovjet-Unie en het marxisme-leninisme. Hoewel de districtsleiding dit initiatief afwees,³² weerde ook in Groningen een aantal 'horizontalen' zich, waaronder Meis. Hij nam zitting in de landelijke coördinatiegroep van het HOC. Vanuit deze hoek werd bijvoorbeeld geprotesteerd tegen het verdwijnen van de hamer en sikkel - sinds jaar en dag het partijsymbool - van de omslag van de ledenboekjes. Voorts richtten de horizontalen hun pijlen op 'de eenzijdige en onredelijk-kritische benadering van Oost-Europa' in *De Waarheid*.³³ Zij kregen steun vanuit Oost-Groningen, waar de afdelingen Finsterwolde en Beerta de bezorging van de krant staakten en waar nogal wat bedankjes te noteren vielen. In Beerta, waar net Hanneke Jagersma als eerste communistische burgemeester in Nederland was benoemd, verklaarde de CPN-afdeling zich autonoom. Vanwege het overboord zetten van het marxisme-leninisme door het partijbestuur achtte men zich niet meer gebonden aan de landelijke besluiten. Ook in Finsterwolde herkende men zich niet meer in de landelijke CPN. In een brandbrief aan het partijbestuur en *De Waarheid*-redactie vroeg de afdeling zich af: 'of zijn wij inmiddels een NS-dagtocht voor CPN-ers geworden, als fossiele afdeling...'³⁴

In Groningen liet de districtstop zich weinig gelegen liggen aan de beslissingen van het congres en bleef vaak op oude voet voortgaan. Zo voerde de districtsleiding overleg met de Sovjet-ambassadeur om de handelsbetrekkingen tussen de Sovjet-Unie en de provincie Groningen aan te halen.³⁵ Deze contacten waren weliswaar al eerder voorbereid, maar in het algemeen wilde men weinig weten van een openlijke distantiëring van Moskou. De horizontalen steunden deze onafhankelijke opstelling. Zij drongen er bij het districtsbestuur op aan openlijk op te treden tegen de landelijke 'reformistische' politiek.

De vernieuwers daarentegen kritiseerden juist het niet-uitvoeren van de congresbesluiten. Op de districtsconferentie van juni 1983 leden zij echter een gevoelige

Uitnodiging voor de installatie van Hanneke Jagersma als burgemeester van Beerta.

Op 1 april a.s. zal

mevrouw Hanneke JAGERSMA

worden geïnstalleerd als burgemeester der gemeente Beerta. In verband hiermede wordt op donderdag 1 april a.s. 's middags om 3.00 uur in Hotel Gemeentehuis te Beerta een buitengewone vergadering van de raad gehouden. Gaarne nodigen wij u uit deze bijeenkomst bij te wonen.

U kunt ons met gebruikmaking van bijgevoegde antwoordkaart mededelen of al dan niet op uw aanwezigheid kan worden gerekend.

Beerta, 10 maart 1982.

Burgemeester en wethouders,
K. Stek, loco-burgemeester
M.G. Dekker, loco-secretaris

Afscheidsbrief van Ina Brouwer aan het districtsbestuur.

Amsterdam, 19 januari 1983

Aan het districtsbestuur van het
CPN-district Groningen

Kameralen,

Hierbij wil ik jullie laten weten dat ik heb besloten de stad Groningen als woonplaats te verlaten. Inmiddels heb ik voorlopig mijn intrek genomen op een tijdelijk adres in Amsterdam.

De reden voor mijn besluit is de praktijk van de afgelopen jaren. Het kamerwerk en alles wat daarmee verband houdt, vergde zoveel aandacht dat ik regelmatig slechts één keer per 2 à 3 weken thuis kon zijn. Dat is geen basis om, zowel persoonlijk als politiek, goed te kunnen functioneren. En dat terwijl, naar mijn overtuiging, het zeker in de huidige crisistijd van groot belang is onze parlementaire posities zo goed mogelijk in het belang van de bevolking te gebruiken.

Het spreekt voor zich dat mijn verkiezing als fractievoorzitter nog een grotere landelijke verantwoordelijkheid met zich mee bracht, waardoor mijn mogelijkheden om in Groningen te blijven wonen nog verder verminderden. Dat is dan ook de reden waarom ik uiteindelijk het besluit tot verhuizing heb genomen.

Overigens betekent dat niet dat ik mij minder betrokken voel bij de positie en de strijd van de groningsche bevolking, waarvan

ikzelf zolang deel heb uitgemaakt.

Ik hoop me dan ook in de toekomst zoveel mogelijk te kunnen inzetten voor de groningsche bevolking o.s.a. als lid van de bijzondere commissie van de Tweede Kamer voor het Noorden des Lands. Maar ook op al die terreinen, waarmee ik mij bezighoud zoals de positie van uitkeringsgerechtigden, bijstandsvrouwen, gezinsverzorging en werkgelegenheid.

De inzet voor de belangen van de bevolking geldt natuurlijk ook de andere kamerleden van onze partij. Evelyn Eshuis is o.s.a. bezig met economische- en milieuzaken en heeft zo behoefte gehad met de problemen bij Aldel.

Gijs Schreuders doet o.s.a. defensie en buitenlandse zaken en heeft als zodanig behoefte met de militarisering van de regio's.

Ik wens jullie alle succes toe in de strijd voor de belangen van de groningsche bevolking en met de versterking van de progressieve samenwerking tegen de rechte regeringspolitiek.

Ik verzoek jullie de leden van het district van de inhoud van deze brief op de hoogte te stellen.

Met kameradschappelijke groeten.

Ina Brouwer

nederlaag. Sommige vernieuwingsgezinden richtten zich nu op nieuwe thema's. De 'werkgroep democratie' hief zich eind 1983 op. Besloten werd om 'andere wegen in te slaan (voor de goede verstaander: niet de wegen die leiden naar Oost-Groningen)'.³⁶ Een aantal leden ging zich inzetten voor een 'linkse doorbraak': verregaande samenwerking tussen CPN, PSP en PPR op lokaal en regionaal niveau. Anderen (vernieuwers en behoudenden) haakten gedesillusionneerd af. Het ledental van het district daalde drastisch. Aan de vooravond van het congres van eind 1982 bedroeg het 1.320; in de zomer van 1983 1.110 - een verlies van meer dan 200 partijleden in ruim een half jaar tijds.

Partijprogramma van 1984

Verkeerden de vernieuwingsgezinden in Groningen in het defensief, landelijk bleven zij aan de winnende hand. Het bijzondere partijcongres van februari 1984 nam een nieuw beginselprogramma aan, dat hun zege beklonk. Het leninisme was hierin als inspiratiebron ingeruild voor het feminisme en het democratisch-centralisme was op de helling gegaan. De voorhoederol van de communistische partij werd afgezworen en daarmee het één-partij-stelsel. Een positieve verwijzing naar de Sovjet-Unie ontbrak geheel. Moskou werd samen met de Verenigde Staten verantwoordelijk gehouden voor de wapenwedloop.

Voor de horizontalen was dit de druppel die de emmer deed overlopen. Zij richtten het Verbond van Communisten in Nederland (VCN) op. De partij baseerde zich op de vertrouwde leerstellingen en verklaarde zich loyaal aan de Sovjet-Unie. De CPN werd van 'anti-sovjetisme' beschuldigd. Ook in Groningen gingen horizontalen van de CPN over naar het VCN, hoewel de districtsleiding het initiatief afkeurde. Er was haar alles aan gelegen de partij bij elkaar te houden. Toch wilde ook de Groninger CPN-leiding het geloof der vaders niet verlaten. Nog in 1988 stelde zij zich expliciet achter 'de marxistisch-leninistische uitgangspunten, zoals het CPN-district Groningen dat sinds jaar en dag doet'.³⁷

Tweede-Kamerverkiezingen van 1986

In de patstelling die in Groningen was ontstaan - een overwegend orthodox district bij een door het congres gesteund vernieuwingsgezin landelijk partijbestuur - hield het ledenverlies aan. In januari 1984, vlak voor het bijzondere partijcongres, bedroeg het ledental van het district nog een kleine 1.000. Vervolgens liep het terug tot ruim 600 in september 1986, een daling van ruim een derde. Ook electoraal ging het verval van de CPN in Groningen nu snel. Bij de gemeenteraadsverkiezingen verloor de partij in het bolwerk Finsterwolde na een halve eeuw haar meerderheid. Bij de kamerverkiezingen in mei werd de CPN weggevaagd. Voor het eerst sinds 1918 zaten er geen communisten meer in de Tweede Kamer.

In Groningen werd maar een schamele 1,5% behaald. Sommige partijleden weten het verlies aan lijsttrekker Brouwer. Hier en daar was haar naam van de communistische verkiezingsaffiches geknipt. In het najaar van 1986 kreeg ze de volle laag van de horizontalen. Eén van hen vond dat partijgenoten als Brouwer, die zich regelmatig schuldig zouden maken aan 'anti-sovjetisme', maar beter konden opstappen.³⁸ Ook was er vanuit Oost-Groningen geprotesteerd tegen het anti-Sovjet-optreden van de CPN, waarvan het verkiezingsprogramma zou getuigen.

Gorbatsjov

Op een dieptepunt aanbeland, leek in de CPN plotsklaps nieuwe hoop te gloren met de hervormingspolitiek van Gorbatsjov in de Sovjet-Unie. Zowel vernieuwers als behoudenden konden zich herkennen in het vernieuwingsproces van de secretaris-generaal van de communistische partij van de Sovjet-Unie en verwel-

komden zijn politiek van *glasnost* en *perestroïka*. De vernieuwers beschouwden zichzelf zelfs enigszins als voorlopers.³⁹ Door de CPN waren al vroeg bepaalde vraagstukken op de agenda gezet die nu in de hele internationale communistische beweging werden besproken, zo meende ex-partijvoorzitter H. Hoekstra. Met de komst van Gorbatsjov koesterden sommigen in de CPN de hoop dat het Sovjet-communisme in staat zou zijn zichzelf te vernieuwen en zo zijn blazen weer op te poetsen.

Ook in Groningen leefde deze hoop. Meis vond het beleid van Gorbatsjov een 'verdieping van het socialisme'.⁴⁰ Volgens de districtsleiding stuurde de Sovet-leider aan op herstel van de Leninistische principes door meer zeggenschap aan de bevolking te geven.⁴¹ Door de *perestroïka* zou de Sovjet-Unie in staat zijn de stagnatie te overwinnen. Hierdoor werd 'het toekomstperspectief van het socialisme steeds helderder'.⁴² Hardop noemde de Groninger leiding Moskou een bondgenoot in de strijd voor de vrede. In 1988, bij de voorbereidingen van de komende kamerverkiezingen, klaagde zij nog bij het landelijk partijbestuur over het 'ontbreken van de natuurlijke liefde voor de socialistische landen'.⁴³

Het VCN, dat Moskou in alle opzichten braaf volgde, was ook verheugd over de politieke veranderingen onder Gorbatsjov en zag daarin - evenals het Groninger CPN-district - een bewijs van de vernieuwende kracht van het Leninisme. Een *rendez-vous* tussen VCN en CPN via het Rode Plein te Moskou leek denkbaar. Het landelijke CPN-bestuur wees een verzoek tot samenwerking bij de kamerverkiezingen van 1989 evenwel af.

Affiche van de VCN uit 1987.

Groen Links en het einde van de CPN

In plaats van samen te werken met het VCN bij de kamerverkiezingen van 1989, keek het CPN-bestuur de andere kant op, in de richting van de PSP en de PPR. In Groningen was men daarvan aanvankelijk niet gediend. Het district besloot voor de middenweg en verlangde dat de CPN zelfstandig de verkiezingen in zou gaan.

Op die basis zouden vormen van samenwerking wél mogelijk zijn, maar een samengaan niet. Op het partijcongres in april 1989 hield Lameris hiervoor een pleidooi. Volgens hem lagen er kamerzetels voor een op de solo-toer gaande CPN in het verschiet, uitgerekend door het optreden van Gorbatsjov en de wervende kracht die er door hem van het Sovjet-communisme uit zou gaan.⁴⁴

Ondanks het Groninger protest ging het overleg tussen CPN, PPR en PSP door. Na de val van het tweede kabinet-Lubbers in mei 1989 raakten de onderhandelingen in een stroomversnelling. Een paar weken later kwamen de partijen tot overeenstemming. Op de valreep was de kleine Evangelische Volkspartij ook uitgenodigd. Overeengekomen werd om onder de naam Groen Links met een gemeenschappelijk program en één kandidatenlijst aan de verkiezingen deel te nemen en daarna één fractie te vormen.

Onder aanvoering van prominenten als de van gedachten veranderde Lameris, Meis en de Pekelder wethouder (en voormalig statenlid) L. Leeuwerik schaarde het Groninger district zich in meerderheid achter Groen Links. Dit ging Jagersma en wethouder H. Heres uit Beerta te ver. Zij vonden dat deze stap het begin van het einde van de CPN betekende en schortten hun werkzaamheden in de Groninger districtsleiding op. Zij vormden echter een kleine minderheid, zeker landelijk. Op de partijconferentie in Amsterdam die over de samenwerking moest beslissen, legden de tegenstanders het met dertig stemmen tegen driehonderd voorstanders duidelijk af. Na het besluit hingen een paar Groninger oppositoren een meegenomen Sovjet-vlag met hamer en sikkel halfstok. Hoewel Groningen in meerderheid voorstander was van Groen Links, kwam het wel als een zware slag dat de eigen kandidaat Lameris buiten de prijzen viel. Meis had nog voor hem gepleit, omdat Lameris 'een zeer grote bijdrage had geleverd om het nogal ruwe district-Groningen op de lijn te krijgen waar het nu zit'.⁴⁵ Dat oud-provinciegeenoot Brouwer de koppositie voor de CPN kreeg toebedeeld, zal weinig vergoed hebben.

Oost-Groningen bleef zich niettemin kanten tegen Groen Links. Belangrijkste verzetshaarden vormden Beerta, Midwolda, Scheemda en Finsterwolde, waar regionale kopstukken als Jagersma, Heres, K. Stek en M. Schwertmann hun achterban met enig succes opriepen om niet op Groen Links, maar op het VCN te stemmen. Bij de tussentijdse raadverkiezingen in het najaar - die het gevolg waren van gemeentelijke herindelingen - kwam men in de nieuwe gemeente Reiderland (de samenvoeging van Beerta, Finsterwolde en Nieuweschans) met een eigen CPN-lijst uit. De vijf raadszetels bleven behouden. De enige communistische burgemeester in Nederland, Jagersma, moest bij de herindeling wel het veld ruimen.

Bij de kamerverkiezingen behaalde Groen Links zes zetels. Na een afwezigheid van drie jaar maakte het communisme weer zijn parlementaire *come-back*, in de persoon van Brouwer. PPR en PSP wilden de samenwerking uitbouwen. De CPN had minder haast, maar sloot zich bij de anderen aan. De mogelijkheid van een fusie en de daarmee gepaard gaande opheffing van de oude partijen kwam steeds nadrukkelijker in beeld. Uiteindelijk kregen de Groninger orthodoxe oppositoren, die van meet af aan de electorale Groen-Linkse coalitie als de voorbode van de ondergang van de CPN hadden bestempeld, toch gelijk. Op 13 oktober

1990 werd door het nog 500 leden tellende district-Groningen van de CPN in Winschoten besloten op te gaan in het provinciaal verband van Groen Links en onder deze vlag deel te nemen aan de statenverkiezingen.⁴⁶ Voor het eerst liep het district als geheel nu voorop bij de partijvernieuwing; het congres besloot immers pas in juni 1991 de CPN op te heffen. Het communistische dagblad *De Waarheid* was overigens de partij al voorgedaan, tot groot verdriet van vele Oostgroninger lezers, voor wie de krant een symbool was. In de woorden van oud-districtsbestuurder J.G. Schoenmaker: 'Ik las dus De Waarheid. Toun dizze kraante opheven wuir, was dat veur hail veul minsen n emotionele gebeurtenis. In d'oorlog binnen der gountent veur in t kamp kommen, of ofslacht.'⁴⁷

Het Winschoter besluit was in feite onontkoombaar. De klein-linkse samenwerking kende een eigen logica, waarbij het *point of no return* al was gepasseerd. Daarnaast speelde de omwenteling in Oost-Europa een rol bij het rijp maken van de Groninger geesten. De ondergang van het 'reëel bestaande socialisme' en het onbarmhartig aan de dag treden van de repressie en corruptie die zich onder de noemer van het communisme hadden voorgedaan, was voor velen een slag in het gezicht. De trots op de geestverwantschap sloeg om in diepe teleurstelling, aldus de al genoemde Leeuwerik: 'Oost-Europa heeft het ons onmogelijk gemaakt met de CPN door te gaan'.⁴⁸ Zodoende markeerde de kwestie Oost-Europa niet alleen het begin, maar ook het einde van de partijstrijd.

Koert Stek met een affiche van de NCPN in september 1992.

Epiloog

Het doek mocht dan zijn gevallen voor de Groninger CPN, het communisme verdween daarmee niet uit deze contreien. In het oosten van de provincie bleven enkele gemeenteraadsfracties als CPN doorgaan. In december 1990 besloten de CPN-afdelingen Beerta, Finsterwolde en Nieuweschans en het VCN-district Groningen tot hechte samenwerking. De misstanden in Oost-Europa 'betekenen voor ons niet het failliet van het socialisme', zo verklaarden zij. 'Wij ontkennen de problemen in deze landen niet, maar wij trekken hieruit niet de conclusie dat het communisme geen toekomst heeft.'⁴⁹ Op 1 mei 1992 kondigde een comité van VCN-ers en oud-CPN-ers uit Groningen (en Noord-Brabant) in Finsterwolde de komst van de NCPN aan - de 'Nieuwe Communistische Partij van Nederland'. Groningen liep voorop: nog voordat de NCPN officieel op 14 november was opgericht, werd hier de eerste afdeling gevormd. CPN en Sovjet-Unie mochten dan verdwenen zijn, maar - aldus Stek, voormalig wethouder van Beerta - 'er is geen sprake van dat het communisme dood is in Nederland'.⁵⁰

Noten

1. F. Meis, *40 jaar actie*, Groningen 1987, 105.
2. P. de Vries, *Dan kopen ze maar een F-16 minder. Geschiedenis van de groningse studentenbeweging 1970-1975*, Groningen, 1982, 29-30.
3. Zie M. Fennema, 'The end of Dutch communism?', in: M. Waller, M. Fennema, red., *Communist Parties in Western Europe. Decline or Adaptation?*, Oxford, 1988, 164.
4. J. Wormer, 'De CPN in cijfers', in: C. Boet e.a., *Van bron tot boek. Apparaat voor de geschiedschrijving van het communisme in Nederland*, Amsterdam, 1986, 188.
5. I. Brouwer, *Tussentijds. Dagboeknotities en beschouwingen over politieke vernieuwing*, Den Haag, 1988, 84.
6. 'Verslag van het gesprek van de dagelijkse leiding distrikt Groningen met Ton Regtien n.a.v. zijn aanmelding als lid van de partij'. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 2.
7. Interview van C. Berghoef en P. Tuk met C. Drost, 3 maart 1993. Veenkoloniaal Museum, Veenendam.
8. De Vries, *op. cit.*, 67.
9. *Ibidem*, 83.
10. *Ibidem*, 44.
11. P.H. Schlebusch, 'Sterft gij oude vormen en gedachten!'. Discussiestuk organisatieseminar GSB, [1979].
12. De Vries, *op.cit.*, 77-78.
13. Zie T.J. Zanen, 'Tegen de achterstelling van het Noorden (1965-1985)', in: P. Hockman, J. Houkes en O. Knottnerus, red., *Een eeuw socialisme en arbeidersbeweging in Groningen 1885-1985*, Groningen, 1986, 239-240.
14. *Groningerland - een Nederlands probleem*, Amsterdam [1971], 55.
15. Brouwer, *op.cit.*. 80. Zie voor de veranderde samenstelling van de communistische achterban: G. Voerman, 'Een anatomische lcs. De congressen van de CPN ontleed', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 16 (1990), 2 (mei), 182-199.
16. Zie hiervoor G. Voerman, 'Perestrojka avant-la-lettre. De CPN en de hervormingen van Gorbatsjov', in: *Jaarboek 1992 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1993, 99-118.
17. 'Delegaties CPN-CPSU spraken over gevaren bewapeningswedloop', in: *Politiek en Cultuur*, 37 (1977), 3 (mei/juni), 139-141. Zie voor een ooggetuigeverslag G. Schreuders, *De man die faalde*, Amsterdam, 1992, 135-140.
18. *De Volkskrant* en *NRC-Handelsblad*, 2 augustus 1977.
19. 'Verslag naar aanleiding van de ledenvergaderingen na de verkiezingen', ongedateerd. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 34.

20. Vera Ebels-Dolanova, 'Vervreemdende ontmoetingen', in: A. Koper, C. Vecht en M. van Weezel, red., *Alles moest anders. Het onvervuld verlangen van een linkse generatie*, Amsterdam, 1991, 171.
21. 'Voorwoord van de vertalers', in: V. Ebels-Dolanova en E. Ebels, *Een onder de tafel gewerkt rapport*, z. pl., z.j., 6.
22. 'Brief aan het partijbestuur van de CPN', d.d. 8 februari 1979. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 4.
23. B. Mentink, 'Ontwikkelingen binnen de (Groningse) CPN. Het afscheid van een sekte?', augustus 1982. Persoonlijke collectie K.G. Lugtenborg.
24. H. Broekhuis en J. Zeelen, 'De CPN en de noodzaak van een linkse eenheid', in: *de Volkskrant*, 3 mei 1981.
25. 'Verslag en beoordeling van de distriktskonferentie van het distrikt Groningen (16, 17, 18 mei '80) gemaakt door de delegatie van de afdeling centrum', 5. Collectie-Lugtenborg.
26. 'De werkgroep democratie te Groningen', 3. Collectie Lugtenborg.
27. Zo zag Brouwer zelf haar positie tenminste: zie Brouwer, *op.cit.*, 84.
28. 'Verslag van de stand van zaken wat betreft het werk van de CPN op de universiteit', 15 september 1981. Collectie-Lugtenborg.
29. Zie Voerman, 'Perestrojka', 107.
30. Brief CPN-afdeling Oude-Pekela aan partijbestuur CPN, d.d. 12 januari 1982. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 10.
31. 'Resolutie', in: *Politiek en Cultuur*, 43 (1983), 1 (jan.), 42.
32. Aldus een mondelinge mededeling van G. Lameris d.d. 28 september 1993.
33. Brief aan de Dagelijkse Leiding en het Districtsbestuur van het CPN-district Groningen, afkomstig van het Groninger HOC, d.d. 9 februari 1983. Collectie-Lugtenborg.
34. Brief aan het partijbestuur en de redactie van de Waarheid, afkomstig van de afdeling-Finsterwolde, d.d. 31 januari 1983. Gemeentearchief Groningen, archief CPN-district Groningen, nr. 14.
35. Brief van het CPN-district Groningen aan de ambassade van de USSR, d.d. 13 juli 1983. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 16.
36. Ledenbrief van de werkgroep, d.d. 1 december 1983. Collectie-Lugtenborg.
37. 'Ontwerpbesluiten t.b.v. de Distriktskonferentie 26-27 februari 1988'. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 25.
38. Mededelingen distriktskonferentie 29 oktober en 2 november 1986. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 23.
39. Zie G. Voerman, 'Perestrojka', 109-110.
40. *Trouw*, 5 november 1987. Zie ook G. Lameris in het *Nieuwsblad van het Noorden*, 11 januari 1990.
41. Handgeschreven, beknopt verslag van de vergadering van de districtsleiding, d.d. 8 december 1988. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 25.

42. 'Ontwerpbesluiten t.b.v. distriktsconferentie 26-27 februari 1988'. Gemeentearchief Groningen, archief CPN-district Groningen, nr. 25.
43. Dit werd opgemerkt tijdens de 'consultatieronde' die het partijbestuur van de CPN hield in verband met de komende verkiezingen voor de Tweede Kamer. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 26.
44. *Nieuwsblad van het Noorden*, 10 april 1989.
45. *Trouw*, 26 juni 1989.
46. *NRC-Handelsblad*, 15 oktober 1990.
47. Interview J. Abbes en R. Smoorenburg met J.G. Schoenmaker, 31 maart 1993. Veenkoloniaal Museum, Vcendam.
48. *Nieuwsblad van het Noorden*, 7 maart 1992.
49. *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 december 1990. Bij de statenverkiezingen van 1991 behaalde het VCN in de nieuwe gemeente Beerta bijna 30% van de stemmen.
50. *De Volkskrant*, 28 september 1992.

Tussen Moskou en Finsterwolde

Herkomst van de afbeeldingen:

Hoofdstuk 1:

- p. 11: bron onbekend.
- p. 13: deze tekening van Cor Breman verscheen in 1903 in het blad *In den Gulden Winckel*.
- p. 14: uit *Het Geïllustreerde Politienieuws*, 19 januari 1893.
- p. 16: bron onbekend, verscheen tevens in P. Hoekman, J. Houkes, O. Knottnerus (red.) *Een eeuw socialisme en arbeidersbeweging in Groningen 1885-1985*, Groningen 1986, p. 89.
- p. 19: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.
- p. 21: uit *De Noord Ooster*, 22 februari 1923.
- p. 22: bron onbekend, verscheen tevens in: R. Weijdeveld (red.) *Rode hulp -De opvang van Duitse vluchtelingen in Groningerland. 1933-1940*. Groningen, 1986, p. 8.
- p. 23: uit *Echo van het Noorden*, IISG, Amsterdam.
- p. 24: idem.
- p. 26: uit *De Noord Ooster*, 13 februari 1939.

Hoofdstuk 2:

- p. 33: bron onbekend, tevens verschenen in: F. Mille: *Das Russische Theater*. Wenen, 1927.
- p. 36: IISG, Amsterdam.
- p. 42: uit *De Noord Ooster*, 11 februari 1939.
- p. 45: uit privé-bezit.
- p. 47: affiche naar een ontwerp van Henri de Wolf, districts-archief CPN-Groningen, Gemeente-archief Groningen.

Hoofdstuk 3:

- p. 54: kopie van origineel exemplaar uit het privé-bezit van J. van Zanten, Groningen.
- p. 56: Gemeente-archief Groningen.
- p. 57: Veenkoloniaal Museum, Veendam.
- p. 58: uit privé-bezit K. Stek, Beerta.

Hoofdstuk 4:

- p. 62: uit privé-bezit van R. Meinds, Westerlee.
- p. 68: IISG/Amsterdam.
- p. 72: foto: Dolf Kruger, uit *De Waarheid*.
- p. 74: IISG, Amsterdam.
- p. 74: uit *De Waarheid*, maart 1953.

Hoofdstuk 5:

- p. 81: Veenkoloniaal Museum, Veendam.
- p. 82: IISG, Amsterdam.
- p. 83: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Groningen.
- p. 91: IISG, Amsterdam.
- p. 98: IISG, Amsterdam.

Hoofdstuk 6:

- p. 104: Veenkoloniaal Museum, Veendam.
- p. 105: uit *De Noord Ooster*, 2 oktober 1969.
- p. 105: uit privé-bezit van K. Stek, Beerta.
- p. 108: CPN-archief, Amsterdam.
- p. 109: affiches uit het CPN-archief, Amsterdam.
brochure uit het privé-bezit van K. Stek, Beerta.
- p. 110: districtsarchief CPN-Groningen, Gemeente-archief Groningen.
- p. 114: ontwerp P. Buijter Finsterwolde CPN-archief, Amsterdam.
- p. 117: districtsarchief CPN-Groningen, Gemeente-archief Groningen.
- p. 117: idem.
- p. 119: DNPP, Groningen.
- p. 121: foto: Ida F. Mulder.

Daar de redactie niet van alle afbeeldingen de precieze herkomst wist te achterhalen willen we mogelijke rechthebbenden in voorkomende gevallen, vragen contact op te nemen met de uitgever.

In 'Tussen Moskou en Finsterwolde - Over de geschiedenis van het communisme in Oost-Groningen' wordt een beeld gegeven van het Oost-Groninger communisme vanaf de eerste socialisten aan het eind van de vorige eeuw tot de opheffing van de CPN in 1991.

Het openingsartikel is geschreven door Piet Hoekman en Jannes Houkes. Zij beschrijven de opkomst van het communisme in deze streek, en de rol die de anarchisten hierin hebben gespeeld. Frans de Smit plaatst in het tweede hoofdstuk de communistische culturele uitingen in Groningen in een landelijk en internationaal kader. Geert van der Molen beschrijft in een autobiografisch artikel, het communistische verzet in Groningen. Hoekman en Houkes zetten in het vierde hoofdstuk uiteen hoe de Koude Oorlog in de gemeenteraden werd gevoerd. Harm van der Veen borduurt in het volgende hoofdstuk hierop voort. Hij gaat met name in op de gevolgen van de Hongaarse opstand in 1956 voor de verhoudingen in de regio. Het slothoofdstuk is van de hand van Gerrit Voerman. Hij reconstrueert met behulp van het CPN-archief van het district Groningen de overgang van 'proletarisch' links naar 'ecologisch' links, dat wil zeggen het opgaan van de CPN in Groen Links.

Het boek toont de rode draad van de geschiedenis van de CPN in Oost-Groningen - het verzet tegen maatschappelijke ongelijkheid in de streek, mede geïnspireerd door het geloof in de Sovjet-Unie. In dit opzicht verkeerden de Groninger communisten tussen Moskou en Finsterwolde.

Dit boek is een uitgave van Uitgeverij Meinders te Scheemda en een initiatief van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen te Groningen en het Veenkoloniaal Museum te Veendam. De aanleiding tot deze publikatie was de tentoonstelling 'Tussen Moskou en Finsterwolde' in het Veenkoloniaal Museum (27 november 1993 - 13 maart 1994).

Documentatie-
centrum
Nederlandse
Politieke Partijen

